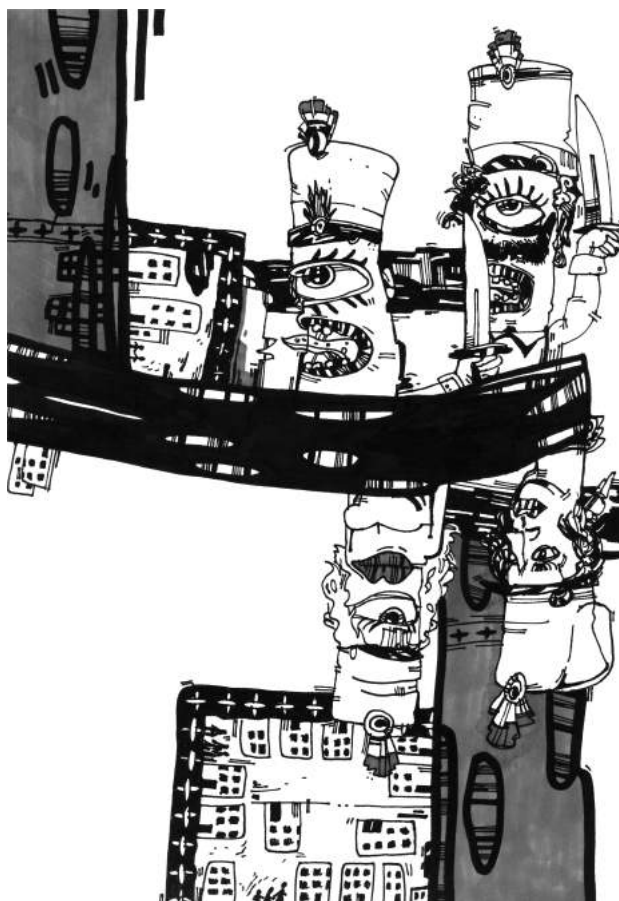

alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

HATÁR

HETVENEDIK ÉVFOLYAM

2019/12

alföld

HETVENEDIK ÉVFOLYAM — 2019. DECEMBER

- 3 MARNO JÁNOS verse: Faék az oldalasban
13 KÁNTOR PÉTER verse: A határon
13 ZÁVADA PÉTER versciklusa: Iphigeneia továbblép (Szerepvers egy hangra)
28 JASSÓ JUDIT: Exodus (novella)
31 FALCSIK MARI verse: Valahol Európában, 2010-es évek
32 HORVÁTH VERONIKA verse: Önmagával határos
34 CSABAI LÁSZLÓ: Őrségváltás (novella)
38 GÁL HUNOR versciklusa: széntorna
43 SZÁLINGER BALÁZS verse: Sopronkőhida
44 SOPOTNIK ZOLTÁN verse: A REMÉNYHEZ: Újraérkezettek
45 MEZEI GÁBOR versei: fényudvart keríteni; az_üveg_folyása
47 LÁNG ORSOLYA: Átlépések (kispróza)
50 JÁSZ ATTILA versciklusa: Valóságmásolatok között. Útinapló (Fausztina és Andrea nővér Hallstatt környékén)
53 MÉCS ANNA: Sirályok (novella)
58 CSOBÁNKA ZSUZSA EMESE verse: Az erdőjáró
59 SZELES JUDIT versei: Hóhatár; Sarkköri
60 PINTÉR KITTI verse: érintő ()
62 SZÁZ PÁL: Mosások, taxisok (Anekdotikus útirajz – novella)
67 GEREVICH ANDRÁS verse: Határok
70 HEGEDÜS VERA: Fejünkön virágkoszorú (novella)
76 LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ verse: „de csak mindig a rosz”
79 GAZDA ALBERT: Héthatár
88 KUSTÁR GYÖRGY: „Nézzén nézzenek, de ne lássanak” (A morális igazság problémája Ottlik Géza Iskola a határon című művében)
99 BÓDI KATALIN: „Közel már a határhoz” (Az Iliászi per határaitól)
109 BALOGH GERGŐ: Átlépni a múlt határain? (Az el nem jövő jövő alakzata Ady Endrénél)
117 KONKOLY DÁNIEL: Minden mozgásban van (Az erőszak metapoétikus vonatkozásai Ovidius Metamorphoses című művében)
124 TÓTH ORSOLYA: „a kellő határon túl...” (Politikai rajongás és szenvedélyelmélet Kemény Zsigmond Ködképek a kedély láthatárán című beszélyfüzérében)
136 SZILÁGYI ZSÓFIA: Szabó Magda határai

- 145 PERECZ LÁSZLÓ: Határ, a Győző (Állandó tekintettel a filozófusra)
154 NÉMETH ZOLTÁN: A nemzeti önkritika mint műtfeldolgozás
(Emlékezetpolitika a kelet-közép-európai irodalomban és filmben)

alföld-díjasok, 2019

- 164 Térey János, Németh Zoltán, Bengi László

képek

RAGÓ LÓRÁNT grafikái

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

BÁTHORI CSABA, NÁDASDY ÁDÁM, PETRI GYÖRGY, VISKY ANDRÁS versei
BEREMÉNYI GÉZA, CSERNA-SZABÓ ANDRÁS, KISS NOÉMI prózája
GYÖRGY PÉTER, VALASTYÁN TAMÁS esszéje Petri Györgyről
Kritikák BUDA FERENC, ORBÁN OTTÓ, VÁRADY SZABOLCS kötetéről

*Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata,
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.*

*www.alfoldonline.hu
alfoldfolyoirat@gmail.com*

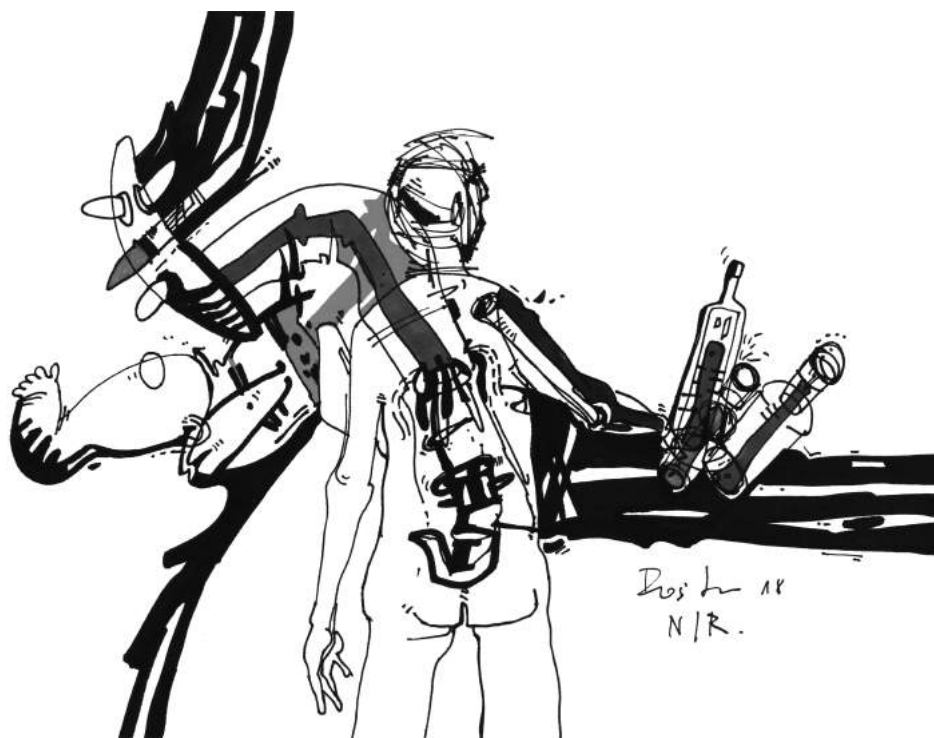
 alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZIRÁK PÉTER főszerkesztő
ÁFRA JÁNOS
FODOR PÉTER
HERCZEG ÁKOS
LAPIS JÓZSEF szerkesztők
HERCZEG-SZÉP SZILVIA szerkesztőségi asszisztens

alföld

600 FORINT

nka
Nemzeti Kulturális Alap

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

MARNO JÁNOS

Faék az oldalasban

Vágjunk bele.
Vágjunk.
Gyengélkedni jöttünk a világra.
Tűnékenyen, mint a kámfor.
Világos, és ennek a világnak nincs párja.
Akkor belevágunk?
Reggel van, öt óra.
Egyedül vagyok kis szobámban.
Valaki átszaladt a fűvön.
És többé nem tudta fellelni.
És többé nem tudott felelni.
És többé nem volt mit tenni.

*Briliáns barátom, akit ez idáig
mindenütt csak a pályamester fiaként
aposztrofáltam, ám időközben,
vagyis az ő váratlan adventi
halála és a nyár beköszönte közti
időben megakadt a szemem egy tévé-
sorozat epizódján, a jelenetre
pontosan nem emlékszem, csak arra,
hogy el vagyok ragadtatva, és kapcsolom
másik csatornára a készüléket, hogy
visszkapcsolva megtudjam a sorozat
címét: Briliáns barátom; mondom, ekkor már
elhamvasztották a barátomat, kevéssel
utána Tandorit is elbúcsúztatta egy
államtitkár, mesélték, mert nekem több okból
sem sikerült ott lennem; Térey János viszont még élt;
egyelőre én is, amin eléggé csodálkozom;
csoda, hogy élek, csoda, hogy csurig
a Föld élőlényekkel, ezt megszokni nem is
nagyon lehet, megfélelkezni róla
azonban könnyű; csak olyankor a lélek
mintha még nehezebb volna; briliáns barátom
undorodott ettől az országtól, közép-
iskolánk utolsó évi tankönyveit,
füzeteinket, egyszóval iskolatáskánk tartalmát
az első nap délelőttjén a Dunába
ürítettük, és úgy terveztük, hogy másnap*

elbúznak innen Nyugat felé. A barátom szerette Krappot utánozni Beckett Utolsó tekkercséből, azt sísteregte jobb lengőbordáját markolászva:
„Hattározott hattársertést fogunk torkon döfni!” Másnap vonatra ültünk Piliscsabán, a Nyugatiból átbuszoztunk a Délibe, aztán elsétáltunk onnan a Kékgolyó utca és a Városmajor utca sarokkőlapjához, abonnan átláthattunk a Vérmezőre is. Jólesett ismételtetni ezt a billegő szófajt:
„Milyen alakok járkalhatnak ott a parkban?”
„Vérmező alakok!” Verítkezünk a nyár- végi hőségben, a barátom két kézzel fogta a jobb oldalát, és ömlött a könnye, leginkább azon röhöggettünk, hogy megint nem jutottunk ötről a hatra. Én megkönnyebbülten röhögtem ezen, ő bosszankodva, én úgy képzeltem, lenni mindenütt szar, ő biztosra vette, hogy csak ebben az országban meg a többi szocialistában rothad minden. A Briliáns barátnőmben ezt fordítva érzi a darázsderekú Lilu és az ormótilan testű, ám a (szellemi) nyomorból kitörni szándékozó Elena, vélhetően az Elena Ferrante álnéven író író nő alteregója. Más világ persze Nápoly nyomornegyede a múlt század ötvenes éveinek a végén, és megint más Piliscsabán vagy Dorogon a hatvanas évek közepe táján. No meg én nem is olvastam Ferrante könyvét, engem a Lilát alakító tünemény ríkatott meg többször a sorozatban, amellet, hogy szinte egyetlen szereplővel sem tudtam ellenszervezni a nyolcpezódnyi eseményfolyamban. Lilu apjával, a cipésszel sem, amikor a kislányát hirtelen haragjában kibajítja az ablakon. A barátommal soha nem bántak így odabaza, ő magától, élvezetből ugrott le egy emeletes ház tetejéről dupla szaltóval. Lilu a filmben az oldalára zuhant, majd keltében a ruháját porolgatva csak annyit mondott:
„Nem is fájt!” Sokféle fájdalom bántja az élőlényeket a világon, de van néhány fajtája a kínnak is, ami nem nevezhető

*fájdalomnak, elszenvedői mégis ugranának ki
sokemeletnyi magas ablakból, csak
szabaduljanak meg a kintől. Nehéz
eligazodni a szavakon, a szavak közt, a szavakon túl.
A szavakon túl majd kiderül? Kisül?
Briliáns barátom másnap bevonult
a Lipótra, ahol egy fiatal pszichiáter nő
meghallgatta szűkszavú beszámolóját a kútba
esett emigrálásunkról, majd riadt
aggodalommal gondoskodott a barátom
egy éves szabadságolásáról, és szavát kérte,
hogy kéthetente meglátogatja őt egy-egy
órás beszélgetésre a Sárga Házban.
Szégyen, nem szégyen, magas labda, vagy magas
ablak: evett a sárga irigység a barátom
őrült sikere miatt; ő meg húzódozott
a rendszeres beszélgetések gondolatától,
miről pofázzon annak a nőnek?! Miért
kellett nekem öngyilkosságról locsognom,
árulta el a lipóti történet velejét,
amit csak abban az esetben követnék el,
ha biztosan soha nem szökbetnék ki
ebből a szeméterszágból. Fejből hordom itt
össze az akkori szavait, ezért nem
használok idézőjelet, az illető szavakat
azonban nem tekintem a sajátjaimnak sem.
Ha a Ferrante álnév, úgy itt az enyém is
idegen tőlem, a név pedig minden, s ha ez igaz,
akkor lehet bármelyik szavam hamis,
vagy legalább valótlan. A valóságban
fogy a levegő bennem, körülöttem,
fizikailag kezdem kapizsgálni,
mint jelent, kiterítetten, a világ
két dimenzióban, ezt kezdem még
csak, az időt már kimerítettem,
kiszárítottam az idő kútját,
hogy úgy mondjam. Sírok,
anyám helyett. A sír feltárva,
fenekén az anyám szűk medencecsontja,
valószínűtlen, hogy ott elfértünk volna
a húgommal kettesben; ő már
tizenegy éve elhamvasztva,
annak pedig már tizennyolc,
hogy a csikkekkel teli kristály
hamutartót a fejembe vágta*

*egy idegen lakásban a Várban.
Ez mind-mind két dimenzióban, mint a
Briliáns barátnőm a televízió
széles képernyősíkján, illúzió
a harmadik dimenzió, a nyugodt lélegzés
terméke, amint a ténylegességre gondolsz,
kapkodni fogsz a levegő után,
és a bent lévőit, ami ott ragadt,
nincs hova kifújnod, mivel a szabad
egyszerre mind foglalt lett,
beállt a forgalom, a dugó
magában lüktet, tágul és zsugorodik,
a palackban semmi, ami parázslík,
egy rúzsfoltnyi vákuum.*

*

*Ismerőseim közül páran végigolvasták
a Ferrante-regény folytatásait,
elismerőleg szóltak róla. – Ha annyira tetszett
a film, te miért nem olvasod el a
könyvet?, kérdezte egyike-másika,
Több okból, feleltem, például a Lilu
miatt, ilyen teremtést nem lehet
szavakba önteni, vagy legyenek szakmaibb:
szavakból kiönteni, továbbá, mert nem, nem
bírom faltól falig követni a szöveg-
folyamot, tíz-tizenkét szótag egy
sorban elmegy, az oldal nagyobbik
fele maradjon üres, az üresség
engem megnyugtat idegileg.
Volt idő, hogy kilenc szótagnál
soha nem mentem messzebb. Idén már
úszni se mentem, némi undorral
s még kisebb aggodalommal követtem
a serdülő Elena ormótlan alakját,
amint tolult befelé a tenger víz-
tömegébe, és azt azért mégse
tagadjam meg tőle, hogy a szívem
majd' megszakadt, amikor éjszaka, fél-
álmában meglepte őt az ágyban
álmai szerelmének a ripacs
apja, s ezzel vége is lett a nyaralásnak.
Briliáns barátommal mi egy tómenti
dombon felhágva neszeltük meg a*

tengert, úgy zúgott pontosan, egyszerre
mindketten ugyanazt láttuk odabent,
a szemgolyó mögött hullámozni,
anélkül, hogy beszédünk volna valami
hallucinogén rásegítő. A tó
ma is megvan, egyharmadára zsugorodva,
s az elvítelenedett partoldal tele-
lyuggatva tücsöklárvaodúval.
Lilu megvetne, amiért undorodom
tőlük. Az ő darázsdereka s egy cseppet
előbbre tolódott metszői egybe-
hangzanak a mezők, dombok és völgyek
nyáreste felzúgó kórusaival,
Lilu hálaéneke a nyomornegyeden túl,
de nem sokkal, a vasúti töltésnek háttal;
mígnem elkorosulva egy nap úgy
határoz: szerződést bont barátial,
családdal, nyomorral, vállalkozással,
és sok mindennel még alighanem,
nem tudom, nem olvastam a könyvet,
a sorozat folytatását meg nem
érem meg. A vers egyszer haladékként
eseng, máskor a beteljesülést
sürgeti mohó löktetéssel, vagy
azt képzelet. Ülök éjjel a falu
Egészségházában egy karosszékekben,
s írok valamit kézzel egy spirál-
füzetbe az asztalilámpa fénye
mellett. Az utcai lámpa fénye
beszüremlik a diófacsemete
lombján keresztül az ablaküvegen.
Karnyújtásnyira tőlem alszik a húgom.
Beteg. Akkor felbukkan a barátom
feje az ablakkeretben, ruganyos
lépte nyugalmat teremt a gyomor-
szájamban. Kisurranok a konyhába,
elébe, ne riadjanak fel az alvók.
Ott azután magunkra csukjuk az ajtót,
és cigarettázunk forró tea mellett.
Nem suttogunk, hallgatunk türelmesen,
visszafogottan, mint Nápoly színpadra
termett nyomornegyedében hallgat
a sötétség, ha béke van, átmenetileg.
Avval a töltéssel, mondanám halott
barátomnak, nem tudok betelni.
Szembéjam mögött ott az apád is, egy

nyugdíjazás előtt álló pályamester,
de ha a töltést megbontják, mert bővítik
a pályát még egy sínpárral, az öregednek
is a szolgálati házból mennie kell.
Elcsoszognia, tudtommal, a nővéredhez.
Nem fontos, csak jólesik hozzátennem,
a nővéred lehet nagyjából egykorú
a briliáns barátokkal. Mert ha Elena
valóban filmmása az álnevű Ferranténak,
akkor a jelző neki is dukál. Előre
szaladtam, mondanám, ha rossz lelkiismeretem
nem gáncsolná el már a gondolatomat:
„Hiszen két lépés elég, hogy kifulladás!”
A színpadon hallgatnék, mint egy fa.
Egy korai angol rémdrámában. Tanúja
volnék a darabnak és a sötétben
pénzért ücsörgő, ünneplőjébe bújt
közönségnek. Miért viszolygok ma már
ettől a gyakorlattól is? Az emberszag
tenné, édes barátom? Tandori nyomán:
Szép Ernő Emberszaga? Nem a dunai láb-
szagra gondolok, tanszereink hérakleitoszi
temetőjére, semmi modern vagy ösbűnre,
jóságra, gonoszságra, tudod, hogy ezek
a vaksi szememben mind a véletlen
műve. A véletlen azonban hol készül,
és miből, szünet nélkül? Színházat éppen
mi is csináltunk volna abban a lyukas évben,
ráértünk, és Pilis- (ma Klotild-)ligeten,
a vasúti aluljárótól úgy félszáz méterre
terpeszkedett egy hatalmas udvar-
kertben a Szakiskola; Renk úr (mért ne
téveszthetném) igazgatta, s egy fiatal
testnevelő tanár gondoskodott az
iskola kulturális programjairól. Erre
röppenhattünk rá egy kövér KISZ-titkár
haverunk segítségével, akit cserébe
be kellett vennünk a társulatba. Ő
verses, zenés irodalmi estekben
reménykedett, mi akkor olvastuk Beckett
Godot-ját, briliáns barátom a Vladimir
figurájában ismert magára, nekem maradt
az Estragon szerepe. Mármint ha nem fullad
kicsinyes botrányba társulásunk a fiatal
tornatanárral, s általa a direktor Renkkel,

akit emiatt egyikünk Renketeg Probléma
Merülhet Fel névvel ajándékozott meg,
mihelyst kívül kerültünk a Szakiskola vas-
kapuján. A botrány az iskola egyetlen
professzionális mikrofonjának a kölcsön-
vételéből következett be, nébány mondatot
akartunk szalagra rögzíteni a barátom
padlásterében, ám valahogy csúsztunk egy napot,
így a mikrofont csak két nap múlva csempésztük
vissza a színpad mögötti helyére. Abban
a pillanatban csapott le ránk a tornatanár.
És jelentette a dolgot a Renknek.
A Godot-ból, nem ezért, azóta többször
kiábrándultam. Beckettből mégsem, és a
barátom még kevésbé, mikor a rendőrök
rátörték a belülről gondosan bezárt ajtót, az
asztalán Beckett prózakötete hevert felüve,
a barátom teste a padlón. Az rendben,
hogy Godot úr ma mégsem tud eljönni, ám az
már visszásnak hat, hogy az absztrakt
tandráma, a szerző akaratából, a cirkuszt
párosítva az abszurdal, úgyszólván
negatív misztériumjátékként rögzült
az irodalomtörténet-írásban. Holott
a cirkuszi drámának hajaszála sem görbül
meg attól, ha elárulja a kérdezősködőknek,
hogy Godot-ja kit vagy mit takar, ki nem jön el
ma mégsem, hanem újra-látogatását
ismét egy nappal továbbhalasztja. Magam
(is) képtelen vagyok hinni a második
eljövételben. A kimenetelétől viszont
pokolian, irtózatosan félek.
(Gyászkendőlengetés TD-nek!)

*

S lehet még rosszabb, ha félelmem alaptalan.
Ha meghalni sem hal meg valóban
az ember, csak szimplán szétmegy.
Ahogy Lila is tehetette Ferrante
regényében: elért egy kort, mondjuk hatvan,
és úgy döntött, ideje feloszlani, mint
a kőd. Ugyan éppen Ferrante alakjai
tapinthatóan valóságosak, nála
egyetlen ködlovag nem tűnik fel, fel-

tűnése nem egyezne a korszellemmel.
Becketté igen. Nála a ködösítés
elvonatkoztat a tárgyi és elvonatkoztat
az alanyi valóságtól is, úgyhogy a Godot-ban
nincs kinek vagy minek feloszlania.
Társulatunk még a mikrofonbotrány
napján feloszlott, nem haveroltunk tovább
a KISZ-titkárral, hiába kedveltük meg
a természetét. Dorogra vonatoztunk, ott
élt a barátom barátnője, aki jóban volt
a művelődési ház népművelő szakon végzett,
pödrött bajuszú helyettes igazgatójával.
Fokosokat gyűjtött és legénymellényeket.
Dorogon a vasúti aluljáróban vágott mellbe
„tisztá erőből” a gondolat, hogy nem úszom meg
ezt a kurva életet megfulladás nélkül.
A bányásznegyed felé tartva ejtettük
útba a művelődési házat, nem sok
időnk veszett oda, a pödrött bajszos
legénynek hamar elege lett a két
anarchista művészetfelforgató
csirkefogóból, az államellenesség
titokban még imponálhatott is neki,
a Godot-ról olvasott ő is a Nagyvilágban.
Ott is a gyökértelenség! Nem elég a Beatles,
a kasztrált gombafej! Most itt ez az ízé,
ez a semmivalóság, Godot-ra várni!
Mégis, ki az isten az a Godot?! Ti tudjátok,
fiúk?! Na, menjetek haza, otthon majd
rájöttök! És mentünk, briliáns barátom
barátnőjéhez, a Liához, egy bányászcsaládi
otthonba, a szülők még dolgoztak, át-
mentünk ugyanabban a házban egy másik
lakásba, a tésztahúsú Edinához, nála
buliztunk az utolsó, Budapest felé
tartó vonat érkezéséig. Nem kockáztathattunk.
Nem tudtuk, miért nem, csak nem, azt tudtuk.
A Lia tavaly nyáron halt meg, állkapocs-
csontját kezdte ki először a rák, még
nem tudtam róla, úgy faggattam egy fuldoklás-
roham után e-mailben a barátomat
a halálról, hogy mit gondol, mi a halál
a halál végső soron, lebet-e valami köze
a Gertrude Stein Rózsa-füzéréhez.
Helyesbítenem kell az időrendet: a halál

mibenlétéről két évvel ezelőtt kérdeztem meg
a barátomat egy roham engesztelődése
közben, és a Lia betegsége akkor
kezdődött. Akkor kezdtek el vizsgálatokra
járni, egyben azonnal kezelésekre,
az áttét a tüdőben talán még nem jelent meg.
Válaszában a barátom nem szólt hozzá
a halálozásához. Helyette dicsérte
a svéd beteggondozást, a tapintatos
nyíltságot, és egy hatalmas pálmáról írt, meg egy
hatalmas akváriumról, mely ott állhatott
a pálma közelében, az onkológiai
váróteremben, mire előjött bennem
megint a kétdimenziós mindenség
képzete, az érzetétől valóban össze-
lapulva, mintha nyomorúságos betűkből
állnánk összepréselve mindössze,
és már a magzatgörbületünk is pusztá
mese, hasonlít az univerzumra,
mely a tudómmal együtt tágulva
egyszer csak görcsbe rándul,
és kigúvad a magzat szeme,
mint Goya korbadt térdű óriásáé
a nyelés előtt. Értem én, hogy sokakat
viszolyogtat a kétdimenziójúság
elmélete, mely valóban a kertek alatt
lopja be magát az életünkbe,
tudomásunkra hozva, amiben semmi újság,
hogy fabatkát sem ér lenni. Mire
réműlten tűbegynyivé zsugorodunk,
végszükségben gyulladt vénánkat
pubatolva s böködni vele. A vér-
vételt már nem érzük meg,
vénánk kiküszöbölve.

*

Velünk. Velőnk. Vélünk. Vélekedünk.
Velőködünk. Szakorvosom szerint bátran
engedjem el magam, mielőtt megfulladnék,
úgyis eszméletemet veszttem. Mogorva
ember, innen a spontán humora,
a levegőt ő is nyeldekli, de legyint
rá; panaszok nem nagyon érdeklik.
Tériszonyomra azért felcsillan a szeme:

*bátha a pusztuló tudó szédíti meg
egyensúlyérzékeket – székszisembe
a három dimenziót illetően inkább
mégsem avatom be. Az oldalamat
azonban minden alkalommal szóba hozom;
a barátomat ismerte, elmondom neki,
hogyan meghalt. És hogy ő is szenvedett
sokat az oldalával. Igen, hallottam
gyakran rólatok, szimbiózisban voltatok
egymással, hírlett. Mondja derűsen.
Meglép az intim szóhasználatával. Meghat
vele. Ilyen még nem fordult elő a nyolc
éve indult orvos és betegek viszonyunkban,
anyám a nagy tekintélyű körzeti orvos,
vagyis az ő apja mellett dolgozott több
évtizeden át körzeti védőnőként.
Most hát az anyám főnökének a fia
tartja a lelket a tudományban – a tudomány
helyett. Az oldalamról viszont, és a barátom
oldaláról, nincs mit mondania. Mondjam-e
csakazértis neki, hogy ki vagyok fordulva
magamból, amit az egészségügyi centrumban
egy kardiológusnak hiába magyaráztam,
hogy a legszörnyűbb kint az oldalamban
kifejlődött faék okozza évtizedek
óta. Az pusztíthatta el alattomban
az alveolusokat... Tisztelt uram, vágott közbe
az idős kardiológus, maga, azt hiszem,
túl sokat böngészi az internetes
oldalakat; esetleg azok fűrhatják a maga
oldalát, és a faék hozzá már csak a magyarázat.
De félre a tréfával, mondta, pontosan
hol érzi a fájdalmat? Ez pokoli kín,
főorvos úr, nyűszítettem, ez nem fájdalom.
A fájdalom csillapítható, a kínra,
tudtommal, nincs gyógyír. A kín, akár
leírva látom, akár kimondom magamban,
megjeleníti az érzést, míg a fájdalom
üresen, élettelenül hangzik. Beckettet
olvasni kínszenvedés, aztán a könyvet
becsukva jön a gyönyörérzés. Ferrante
magát a kint mintha nem ismerné,
a tévésorozat záró képsorai a kínos
fordulatokat s a kínos teljesülést
mutatják meg kellő aprólékosággal.
Ám a kín centrumában a darázsderékú*

Lila egyedül marad. Az általa tervezett cipő a ragadozó lábán csak vivőanyag, nem az a nyers hússötétség, ami a fakéket, mintegy önkínzásból, magába nyeli.

KÁNTOR PÉTER

A határon

*Nem lesz ott semmilyen jel,
se egy nagy fa, se egy kőkereszt,
se egy folyó, se egy híd,
se egy rozsdás vasúti sínpár,
nem lesz egy fekete kutya se,
vagy ha lesz is, egy fekete,
nem üzen neked semmit,
se ő, se a gazdája, egy
szőke, lófarkas fiatal lány,
aki pórázon vezet,
és főként nem lesz egy tábla,
rajta felirattal, amiből tudnád,
hogyan odaértél, ott vagy,
úgyhogy lehet, hogy nem is
veszed észre, és továbbmész,
anélkül, hogy lelassítanál,
megtorpannál, megállnál,
körülnéznél, hogy valami
az eszedbe jutna, és a szemed
megtelne könnyel, a határon.*

ZÁVADA PÉTER

Iphigeneia továbblép

SZEREPEK EGY HANGRA

// A CSERESZNYEFA //

*A ház mögött a domb.
A domboldalban szőlő.
A szőlő mögött a napok felparcellázva.*

*Aztán a gyümölcsös, és végül az erdő.
Az erdő szélén cseresznye.
Rózsaszín, mint egy nyelv.*

*Az ember csak a saját történetét tudja elmondani.
Egy lélek se járt arra. Ahogy keresztülbukdácsolt
a szántó barázdáin, Iphigeneia látta,
amint tógája subogása lélegzetébe vegyül,
és áramvonalas, fehér redőkben omlik le sáros Nike-cipőjére.*

*Sarkon fordult, és megnézte, nem követi-e valaki.
Sehol senki. Szíve a torkában dobogott,
csupasz volt, és sípoló hangot adott ki,
mintha lenyelt volna egy madárfiókát.*

*A kopár, tyúkhúrral benőtt szántóföldek
egyszerre töltötték el nyugalommal
és fekete, ragadós szorongással.
Még soha nem látta ennyire sárosnak az eget.*

*A ház mögött a domb.
A domboldalban a szőlő.
A szőlő mögött az évek felparcellázva.*

*A cseresznyefa nem volt magas, épp föl lebetett rá mászni.
Most már nem próbálná meg, bezzeg húsz éve,
fel a törzsön, végig a fővezérág mentén,
ki egészen az oldalvesszőkig.
Csak ott érezte magát biztonságban.*

*Kislányként alig várta, hogy visszatérjen ide,
ebbe a zölden izzó klorofilbuborékba, ami a lomb.
Ebbe a folyamatosan táguló levél- és rügyuniverzumba,
a cseresznyék konstellációi közé.
De mondom inkább így, ő is én vagyok.
Ide mindig el tudtam vonulni,
egy életet le tudtam volna itt élni.
Enni mindig volt mit: ott a cseresznye.*

*A völgyben fegyelmezett házak, kiszámítható köd.
Iphigeneia anyja és nevelőapja úgy döntöttek,
hogy építkeznek: vissza a zöldbe, a lehatárolatlanságba.
Se szomszédok, se gyerekek, se délutáni napközi.
Nem volt itt senki. Még Megtértágika se,
Iphigeneia legjobb barátjánője.*

*Megtértágika. Hogy hívhatják így?
Mindig csak így, egyben gondolt rá.
Soha nem jutott eszébe, hogy ennek*

*a furcsa névnek lehet-e bármi köze a megváltáshoz.
Mi lehet most vele? Ő is elköltözött?
Anya lett? Ilyenekre gondolt Iphigeneia,
miközben a völgy felé vette az irányt,
és egyre mélyebbre süppedt gondolatai fölpubult,
sáros barázdái közé.*

*Az időjárás megzavarodott, a diófák már derékig
gázoltak a májusban, mégis három hete folyamatosan esett.
A madárcsivitelésnek úgy megnőtt a páratartalma,
hogy éneklő patakokban csorgott le a fák törzsén,
pocsolyába gyűlt a gyökerek között, míg végül
elnyomta a füvek átnedvesedett csöndje.*

// PANELEK //

*A lakótelep, ahol nyolc éves koromig laktam,
ijedt kóborkutyaként húzódott a Naszály lábához.
Végtelennek tűnő paneldzsungel, a házak közt
kiégett, füves terület, középen játszótérrel.
A panelek tövében fénytelen garázsok nyíltak,
olcsó vegyesbolt. Virágüzlet. Etalon presszó.*

*Hozzászoktam a gyerekzsivajhoz.
Mi is falkában jártunk, mint a kóborkutyák.
Én voltam a falkavezér. A padon egész nap
a Baló Sanyikáék gengeltek.
Tekintetemet a földre szegeztem,
úgy mentem el mellettük, mikor anyám
leküldött cukorért vagy lisztért.
Gyere, mer' az megver. Nem szaladok én.
Ha megver, megver.*

*Ifi. Ifike. Kinyalnam alólad a sámlit!
Miért pont a sámlit? Úgy képzeltem,
mint az árvíz nyelvét abban a Mikszáth-novellában,
ahogy kinyalja az udvarból a házi eszközöket:
gerenda, szakajtó, zsúp és ablaktábla.
Ha wc-papírt is kellett hozni, megkerültem
az egész háztömböt. Ifi! Ifike!
Aranybarna hajú kislány. Néma, mint a cukor.*

*Anyám Klütaimnésztra. Nagyon durván nem volt pénzünk.
Kis hója, hogy nem lettem Vácon könyvelő.
Vagy mondjuk lehetett volna saját fodrászatom.*

Vácon ezek a perspektívák.
De valami mélyen nem hagyott nyugodni,
elvágyódtam. Nem bánom, hogy nem voltunk gazdagok,
vagy hogy nem egy menő művészcsaládba születtem.
Ahelyett, hogy frusztrált volna, inkább ösztönzött.

Ez járt Iphigeneia fejében, miközben szaporázni kezdte a lépteit,
hogy még azelőtt odaérjen a házhoz, hogy leszakadna az eső.
A vihar már percek óta sötétszürke kockaként lebegett
a völgy felett, mintha ott már tíz perccel később lett volna.
Átlépni egy vihar küszöbét. Ez jutott eszébe.

// A KÚT //

Már magzatkoromban fenyegető események sorozata ért.
A külvilágból baljós hangok szűrődtek be,
mint egy álom húsos, redőzött falán keresztül,
az ébredésen túlról. Anyámnak köszönbetek mindent.
Csoda, hogy megszülettem. Egész életemben
próbáltam neki meghálálni, hogy élek.

Klütaimnésztra tizennyolc éves volt, mikor terbes lett velem.
Érettségi előtt négy hónappal. Agamemnónnal megtetszettek
egymásnak a diszkóban. Van szeretőd? Nincs. Ne hazudj!
Nincs. Mondanám, ha volna, de nincs. Nem is vót soha.
Mentél te már, azér jössz!

A falakra kívülről az éjszakai utca sötétje nebezedett,
belülről a zene hullámai tartották őket,
nehogy behorpadjanak a nyomáskülönbségtől.
A szerelem keszonbetegség, gondolta Iphigeneia,
és biztos volt benne, hogy szüleinek aznap este
vérezni kezdett a dobhártyája, ahogy leereszkedtek
az éjszaka mélytengeri árkaiba. Ő meg, puff,
becsúszott a kocsis hátsó ülésén. A szerelem a vér zenéje.
Ilyeneket is gondolt.

Apám családja pénzes volt, anyámék csórók.
Apám anyja szerint ez a lány biztosan csak
azért csináltatta föl magát, hogy beházasodjon a családba.
Ilyen az egészséges önbizalom, gondolta anyám.
És Agamemnónt ezzel a lendülettel elküldték katonának.
Többet nem láttuk. Ott hagyott minket,
és két várossal arrébb költözött.
És akkor, egyik reggel Klütaimnésztra az anyját a kútban találta meg.

*A káva körül hó. A hóban kulcsok. Mintha beletörtek
volna a föld befagyott ajtajába. Azóta se lehet tudni, mi történt.
Vagy öngyilkos lett, vagy a férjével dulakodtak.
Klütaimnésztra el se tudta mondani neki, hogy terhes.*

*Ráadásul Klütaimnésztrának volt egy hat éves húga is,
akiről attól fogva szintén neki kellett gondoskodnia.
Tudta, ha megszüli Iphigeneiát, senki nem fogja őket befogadni.
Mégis adott a kislánynak egy esélyt. Végül a nagynénje
vette őket magához, a lakótelepre.*

// A NAGYMAMA //

*Addig a pillanatig, míg meg nem születtem,
anyám volt a legerősebb nő a világon.
Úgy mosolygott, mint egy akácfa vessző, és bármerre ment,
bullámos vonalat húzott maga után a porban.
Ez a vonal volt az élete.*

*Az apai nagyanyám, Agamemnón anyja
ki nem állhatta anyámat. Gyanakvó volt és kérlelhetetlen.
Azt akarta, hogy apám folytassa a családi vállalkozást,
amit még az apja kezdett el. Agamemnón
hamarosan sikeres fuvarozó céget indított.
Nehézipari szállítmányokat intézett.
Emberei lettek, akikért ő felelt.*

*A gyerek elviszi az összes pénzed!
A céget ki vezeti majd? És a családot ki tartja el?
Egy hadvezér mindenkor felelősséggel tartozik a katonáiért!
Iphigeneia már a gyümölcsös fái között járt,
mikor ráeszmélt, hogy még mindig az apjára gondol.*

// A TELEP //

*A telep Felső Gödön. Kopár terület.
Oldalt felelhető fabódé, körben
emlékezetes sóderbuckák. Gerendák,
melyek valaha tartottak valamit,
de mára benőtte őket a közöny és a fű.*

*A telepen eldobálva autóroncsok csontvázai heverték.
Ide hordták a használaton kívüli gumibroncsokat is.
A szél lapjai összeragadtak a mindent vastagon*

belepő, olajos portól. Arrébb bádoggal és hullámpalával fedett,
fal nélküli hangár, tele gépekkel, rozsdás szerszámokkal.
Több tonnányi olajos vas súlyos és mozdíthatatlan csöndje.

Iphigeneia nem tudta elfelejteni ezt a képet.
Mintha beszorította volna két migréntől lüktető
halántéka satujába, és most képtelen lett volna kiengedni.

Emlékszem, ahogy apai nagyapám sódert daruzott.
Ült a vas brontoszaurusz szívében, mint valami
hatalmas bábban, aminek ő volt a mozgatója.
Az öreg magas volt, széles vállú. Szép, mint egy daruskocsi.
A nőket úgy rakosgatta innen oda, akár a sódert.
A felesége bele is halt a szégyenbe.

Mikor Iphigeneia Agamemnónra gondolt,
hirtelen elgyengült, és a lábai remegni kezdtek.
Olyan érzése támadt, mintha elvesztette volna a tengelyét.
Lenézett, és látta, hogy a mellkasa közepén
hatalmas lyuk tátong, mint egy gumiabroncsnak.

// ANYÁK NAPJA //

Anyák napja az óvodában.
A gyerekszekrények alatt
gyerekcipők sorakoztak.
Cseresznye volt a jelem. Mindenkinek
ott volt az apukája, Megtértágikáé is.
Csak az enyém nem. Egészen addig eszembe se jutott,
hogy a gyerekeknek apukájuk is szokott lenni.

Ekkor kezdett el öblösödni bennem az érzés.
Egy idő után árok, majd lyukformát öltött,
végül olyan természetessé vált, mintha mindig is
hiányzott volna egy szervem, csak azt nem tudtam volna,
melyik, és pontosan mire való.

Meg voltam róla győződve, hogy ez így van rendjén.
Anyám levetett bűntudatait is megörököltem.
Lógtak rajtam, mégsem lehetett rólam leimádkozni őket.

Egyszer, egy jeges februári napon az egyiket
direkt nem gomboltam be. Azt reméltem, hátha tüdőgyulladást
kapok, és akkor egyszerre állhatok bosszút anyámon,
és indúthatom szájalomra apámat, aki így rájön,
hogy mégis szerethető vagyok, és visszafogad.

*Agamemnón a snowboardos, Agamemnón a jégbokis.
Agamemnón az audis, Agamemnón a platós terepjárós.
Agamemnón a vállalkozó, Agamemnón a nőcsábász.*

*Én pedig mindeközben szép voltam, kedves
és szófogadó. Titokban mégis azt kívántam,
bárcsak rossz lehetnék. A konyhaasztal alatt
terveket forraltam a babáimmal.
A könnyűvérű kis Barbie-ja akartam lenni
a platós terepjárós Kennek.*

// Fejfájás //

*Anyám esténként a konyhában ült,
dermedten, mint egy velőscsontban.
Folyton azt mesélte, milyen nehéz volt az élete.
Az anyja halála, a korai terhesség,
hogy végül egyedül kellett felnevelnie.*

*A tévében reklámok villogtak, épp aranybarna,
mirelit halrudakat helyezett a sütőbe
egy virágos kötényes, fiatal anyuka,
a gyerekek világítóan fehér fogakkal mosolyogtak,
és Iphigeneia úgy érezte, hogy ez az ő családja is,
hogy a szeretet, mint a katódsugárzás,
a csövekből a képernyő belső falának csapódik,
felvillantja rajta a piros, kék és zöld fénypontokat,
de nem áll meg az üvegen, hanem a szobában, r-sugarú körben
vibrálva szétterjed. Iphigeneia karján a pihék feltöltődtek
elektromossággal, és egymást érték rajta az apró kisülések.*

*Anyá! Apa miért hagyott itt minket?
Töröld le a ketchupot, Ifike, ne hagyd a tányérra
rászáradni, mert aztán nem lehet az Istennek se lekaparni.
A mosatlan hegyekben állt. Az anyja napok óta
képtelen volt elmosogatni. Állandóan fájt a feje.
Egész nap csak aludni akart.*

*Ha rendet rakok a szobámban, elmondod?
Csak. Nem volt ránk ideje. Dolgoznia kellett.
Mert egyetlen férfi méltóbb élni, mint nő tízezer.*

*Apa dolgozik. Apa fáradt. Apa háborúba megy.
Apa kurvázik. Ez így természetes.
A sors rendelte így, vagy az istenek akarata?*

*Ha a körülményeket nézzük, hálás lehetek, hogy élek.
Ne gyászoljatok, ne járjon senki feketében!
– motyogta magában Iphigeneia, és miközben
saját belső narrátoraként kommentálta gondolatait,
tőgáját összefogta, mert subogása belelógott a sárba.*

// GUMIABRONCSOK //

*Kezdetben jól mentek a dolgok.
Az új férfi az anyjánál húsz évvel idősebb volt.
Vele költöztek el a váci lakótelepről
a Naszály lábánál fekvő erdő szélére,
a cseresznyefához.*

*A házat a saját kezükkel építették.
A férfi autószerelő volt, a ház aljában
egy műhely is elfért. Középen kocsibehajtó,
két oldalt fűvel beültetett udvar.
Mindenütt gumiabroncsok heverték.*

*Az ipari múlttal rendelkező városokban
a gumiabroncsot különös tisztelet övezi.
Mint a régió legfontosabb természeti kincsét
és export termékét. Mint az inkáknál az aranyat.
Iphigeneia olyat is látott, hogy a gumikat
a játszótereken félig beásták a földbe.
Így leginkább egy fekete, kőolajszármazékokból
fröccsentett gyereketemető érzetét keltették.
Kicsi gumisírkövek. A sírrongálók rémálma.*

*Iphigeneia nyolc éves volt, mikor Oresztész
megszületett. Egészen addig egyedül játszott.
A magány személyiségének magjává keményedett,
és befelé nyílt meg, mint egy bányá,
egyre mélyebb tárnákat robbantva benne.
Aztán mikor látta, hogy Oresztész csak rá számíthat,
felébredt benne az anyai ösztön.
Felnőttként kellett viselkedni. Nem volt más választása.*

*A férfi, akire most a nevelőapjaként gondolt,
azt szerette volna, ha Klütaimnésztra otthon marad,
és minden erejét Oresztészre fordítja.
De néhány év múlva Klütaimnésztra dolgozni
akart. Kitalálta, hogy szociális gondozó lesz,
időseknek segít: bevásárol, takarít, ha kell, beszélget velük.*

*Oresztész apja ezt nem nézte jó szemmel.
Egyre többet ivott, agresszív lett.*

*Abogy Iphigeneia a domb lábához ért,
mint egy centiről centire vonuló szürke szalagfüggöny,
elérte a zápor. Megállt egykori házuk előtt,
és ekkor birtelen hasogatni kezdett a halántéka.
A fejfájást az anyjától örökölte, nem kérdés, van,
hogy csak három Advillal képes színpadra állni.*

*Akkoriban egyre gyakoribbak lettek a veszekedések.
Egy alkalommal Oresztész, nem tudni, hogyan, megcsúszott,
és lezuhant a teraszról. Nem lett komolyabb baja.
Egy gumiabroncsra esett. Naná. Vidéken bármit feldobsz,
az gumiabroncsra esik.*

*Oresztész kicsi volt még, nem érthette,
miért kiabálnak a felnőttek. De egyszer bosszúból
banánt dugott az apja kipufogójába. Hatalmas
balhé lett belőle. Odáig fajult a helyzet,
hogy menniük kellett.*

*Az anyja, miután elbagyta a nevelőapját,
még egyszer megpróbálkozott a munkával:
szakácsnak tanult. De idővel a jól ismert fájdalom
indákat növesztett benne, és eluralta testének minden porcikáját:
a migrénekből epilepsziás rohamok lettek.
Attól fogva nem lehetett elengedni a kezét.*

*Végül mi leszünk a szüleink szülei,
gondolta Iphigeneia. Felelősségérzet
és kiszolgáltatottság elcsúsztatott fázisai
egy örökké ismétlődő szinuszhullámban.*

// TÁJSEB //

*Tájseb a Naszály keleti oldalán.
Az 1600-as évek óta bányásznak itt
dolomitot és mészkövet. A karsztosodott
sasbércbe többszintes bányát robbantottak,
senkit sem zavartak a védett hévízforrások.*

*Ő volt velünk a legkegyetlenebb,
mégis csak őrá nem tudtam haragudni.
Hogyan is tudtam volna? Hiszen ő egy nulla,*

*a semmi, a zéró, a levegő. A semmire
pedig nem lehet haragudni. Idővel elkezdtem
megszemélyesíteni. Milyen lenne, ha lenne?
Hova vinne? Mit venne nekem?*

*Ásványok megjelenése a lelőhelyen.
Azurit: kék porszerű halmazok limonitos
hasadékköltésekben. Barit: 1-3 mm-es
fehér, vékonytáblás kristályok.*

*Állandóan azon járt az eszem,
miért volt jogos, amit tett. Olyan nincs,
hogy valaki ilyet csináljon önszántából.
A körülményeket kezdem okolni.
Magamban kerestem a hibát.*

*Glaukonit: zöld, zöldesszürke tömegek
homokkő kíséretében. Markazit: 1-3 mm-es
oktaéderszerű kristályok, kérges, fészkek,
erek, kalcitban, zárványként.*

*Az volt a tudattalan taktikám, hogy
beleképzelttem magam mások fejébe.
Megpróbáltam kitalálni, mire gondolnak.
Hátha megértem, mi kell hozzá, hogy szeretni tudjon.*

// A BALLAGÁS //

*Tizennégy éves vagyok. Nyolcadik vége.
Anyámban fölmerül, hogy esetleg jó ötlet lenne
megkeresni apámat, elhívhatnánk a ballagásra.
Príma ötlet!*

*Felsőgödön volt egy hentes, akit mindketten jól ismertek.
Akkoriban még nem volt e-mail meg mobil.
Klütaimnésztra kitalálta, hogy Iphigeneia fényképét
a ballagási meghívóval együtt lerakatba helyezi
a hentesnél, és megkéri, hogy alkalomadtán, ha arra jár,
adja oda Agamemnónnak. A hentes lesz a hírnök,
mint egy antik drámában. Postán nem volt szabad feladni,
nehogy a nagymama megneszelje a dolgot,
akkor a levél sose jut el az apjához.*

*Jelen idejű ház. Iphigeneia átvágott
az unásig ismert kerten. Minden eső áztatta bokor*

tövében szétdobált gyerekkori emlékek heverték.
De most a ház ablakait nézte, ahogy tükröződtek
bennük a májusi szélben bólogató fák ágai,
mintha valaki a kivilágítatlan szobából
integetett volna vészjóslóan.

Általános iskolai ballagás. A folyosón
ünneplőbe öltözött fiúk és lányok kigyózó sora.
Körülöttük sápiózó anyukák és simára borotvált apukák,
kezükben Olaszországból hozott, büszke videokamerákkal.
Gaudeamus igitur. Juvenes dum sumus.
Az olcsó virágcsokrok émyítő szaga keveredett
az átizzadt matrózbúzok bódító illatával
és a tornaterem jellegzetes linóleumszagával.

Klütaimnésztra totál be volt zsongva,
föl-alá rohangált a folyosón. Eljött, ott van,
ő az apád! – hadonászott hevesen a bejárat irányába,
de Iphigeneia nem látott semmit,
és különben sem ismerte volna meg Agamemnónt,
hiszen addig csak régi, elmosódott fotókon látta.

Aztán egyszer csak valaki odalépett hozzá
egy hatalmas csokorral. A virágfejek kitakarták az arcát.
Én volnék az, majd még biztosan találkozunk –
szólt a hang a csokor mögül.
Nem volt idő még meglepődni se.
Iphigeneia bőszen bólogatott,
miközben mosolyogni próbált.
Sikerült a helyzetet fölülviselkedni.

Az anyja a távolból figyelte őket,
idegesen vigyorgott, és a kezét tördelte.
Ez annyira gyerekes, gondolta Iphigeneia,
és érezte, ahogy az egyik hajszála
ott helyben megőszül az erőltetett és hirtelen
felnőtté válás jeleként.

Két héttel később találoztunk újra.
Nem volt útlevelem, és mivel a szüleim
nem házasodtak össze, apám aláírása is kellett hozzá.
Irány az okmányiroda! Tökéletes apa-lánya program!

Eredetileg hárman mentünk anyámmal,
de végül nagy nebezen kettesben hagyott minket.

*Eleinte melós volt, mégis miről beszélgessünk?
Aztán ahogy telt az idő, egyre oldottabb lett
a hangulat. Összességében jó volt, baráti.
Hát lehet az, hogy ilyen nagyot, ilyen erős nagyot ütnek
az emberre... és aztán az nem fáj?
Igen, fiam... az lehet... Megütik az embert...
és... és az nem fáj.*

*Ipbigeneia sarkon fordult, és a ház, mely
egy pillanattal korábban még jelen idejűként
mutakozott, most elfoglalta helyét
abban a megszólalásig élethű makettben,
melyet az emlékeiben őrzött a gyerekkoráról.*

// ROPI ÉS SPORTSZELET //

*Mikor ötödik általánosban tagozódni kellett,
Megtértágikával szerettem volna menni matekszakra.
Megtértágika eminens volt. Őt felvették, engem nem.
Így választottam végül a drámát.*

*Nyolcadikban az osztályfőnököm szólt,
hogy Pesten van egy drámatagozatos gimnázium.
Vácról ketten felvételiztünk. Szombatonként
Pestre jártam előkészítőre.*

*Persze a nevelőapámnak ez se tetszett.
Kurva lesz belőle, ott fogják megerőszakolni
a metróaluljáróban. Anyám szerencséire
rá se bagózott, és végig támogatott.
Így költöztem végül Pestre.*

*Anyám sose szidta Agamemnónt.
A nagymamát okolta mindenért.
Nem élt bennem rossz kép az apámról.
Örültem neki, hogy van. Hogy végre
érdeklek.*

*Kocsival jött értem, és elvitt a Westendbe.
Moziba mentünk, Mekibe, adott némi zsebpénzt.
Ültem az olajos neonfényben, és vigyorgtam,
mint egy sajtburger.*

*Mikor hazafelé beszálltunk a kocsiba,
a kesztyűtartóban egy csomag ropit*

és egy Sportszeletet találtam. Te is?
Miért, te is? Apám egyszerre ette a sósat
és az édeset, pont, mint én.

// SZÍNÉSZMESTERSÉG ÓRA //

*Az egyetlen színészmesterség óráink is voltak.
Ki kellett választani egy jelenetet egy híres drámából, és elő kellett adni.
Én a Liliomot választottam.*

LUIZA (*Odamegy Liliomboz, balkan*): Mondja, ismerte az apámat? (*Liliom int, hogy igen. Lujza izgatottam Juli felé fordul. Ismerte*)

JULI (*Feléje fordul, Liliom lesütött szemmel áll*): Ismerte a Závoczkit?

LILIAM: A Liliom. Hogyne?

LUIZA: Igaz, hogy olyan szép ember volt?

LILIAM: Nem is volt olyan szép.

LUIZA: De jó ember volt...

LILIAM: Nem is volt olyan jó. Ahogy én tudom, ahogy mondjuk: egy csibész volt, vicceket csinált a ligetben.

LUIZA (*Örömmel*): Vicceket csinált?

LILIAM: Vicceket csinált, meg dalokat énekelt a ringlispílen.

LUIZA: Dalokat énekelt a ringlispílen?

LILIAM: De verekedő, szemtelen ember volt, édes lányom... Mindenkit megütött, bizony... Még a maga kis édes mamáját is megverte.

JULI: Nem igaz.

LILIAM: De igaz.

JULI: Nem szégyelli magát, itt hazudozni a gyerek előtt az apjáról? Ha nem volna szegény, rongyos koldus, majd megmutatnám neki, merre menjen.

LILIAM: Hát nem ütötte? (*Juli elfordul*)

JULI: Nem. Soha. Mindig jó volt hozzám. (*Kis szünet*)

LUIZA (*Súgva*): Mondja... vicceket csinált?

LILIAM: De még milyen vicceket!

JULI: Ne beszélj vele! Menjen Isten hírével.

LUIZA: Menjen Isten hírével. (*Juli visszaül az asztalhoz enni*)

(...)

LILIAM: Kisasszony...

LUIZA: Mars!

LILIAM: Kisasszony... (*Hirtelen ránéz, és ráüt a kezére, hogy csak úgy csattan.*

Lujza feljajdul, elrántja a kezét, egy pillanatig meredten néznek egymásra, majd Liliom teljesen összetörve, feltörő érzelmeivel küzdve elfordul. Lujza az anyjáért kiált)

LUIZA: Anyám! (*Meredten nézi Liliomot, aki lehajtott fejjel, elfordulva áll. Juli fölkel, rémülten nézi őket*)

JULI (*Lassan megindul feléjük*): Mi történt itt?

LUIZA (*Rémülten, egyre Liliomot nézve*): Anyám... ez az ember... én mutattam neki az ajtót... és ő ráütött a kezemre, hogy csak úgy csattant... és anyám... én nem is éreztem az ütést... pedig nagyot csattant... és én... mintha megcsókolta volna valaki a kezemet... anyám... (*Az anyja mögé bújzik*)

JULI (*Feltörő érzelmeivel küzdve, fojtott hangon. Testével védve Lujzát, kezdi tolni kifelé*): Eriggy, lányom. Most rögtön menj be a házba.

LUIZA: Anyám...

JULI (*Fordultában tolja kifelé*): Most rögtön menj be a házba. (*Lujza sírva kiszalad. Juli utána néz, amíg el nem tűnik, aztán visszafordul Liliom felé*) Maga megütötte a gyermekemet.

LILIAM (*Felemeli a fejét, Juli felé fordul és ránéz. Tulajdonképpen most néznek először egymás szemébe*): Megütöttem.

JULI: Maga... azért jött, hogy megüsse a gyermekemet?

LILIAM: Nem azért jöttem, mégis megütöttem. És most már megyek is el. (*Indulna*)

JULI (*Fájdalmas, remegő hangon, mint aki nem is meri elbinni, amit lát*): Édes, jó Krisztusom, hát kicsoda maga?

LILIAM (*Szomorú egyszerűséggel*): Én egy szegény koldus vagyok, aki messziről gyöttem... Éhes voltam, fáradt voltam, kaptam egy tányér levest, és megütöttem a maga gyerekének a kezét... (*Elindul kifelé, de mielőtt kimenne, még visszanéz*) Haragszik rám? (*Egy pillanatig áll, majd hirtelen megfordul, és elmegy*)

JULI (*Szünet. Lehet látni rajta, ahogy feltolulnak az érzelmei Liliomtól, sírásba hajló hangon*): Édes jó Krisztusom... hogy van az, hogy én... én nem is haragszom rá? (*Már majdnem elsírja magát, de aztán nagy nehezen erőt vesz magán, és legyűri az érzelmeit. Rendbe szedi magát, és visszaül az asztalhoz. Kiszól a lánya után*) Lujza! (*Megjelenik Lujza*) Ül le, édes fiam, és együnk tovább.

(*Innentől improvizáció mai hangnemben*)

LUIZA: Nem ülök.

JULI: Mi az, hogy nem ülsz?

LUIZA: Nem ülök, mert csak. Mert ez az ember megütött, és csak azért mondtam, hogy nem fáj, mert nem akartam neked gondot okozni. Meg mert félttem.

JULI: Mitől féltél?

LUIZA: Tőled. Hogy leszidysz.

JULI: Dehogy szidlak. Csak tudod, így van ez rendjén.

Mert egyetlen férfi méltóbb élni, mint nő tízezer.

LUIZA (*magából kikelve üvölt*): Nem! Nem! Hát nem érted?

Ez a férfi megütött engem! És téged is megütött!

Hát tényleg ilyen vak vagy? Zavard el! Küldd el innét! Most!

// A BARÁZDÁKON ÁT //

*Évek óta először különös borzongást érzett.
Olyasfajta nyugtalanságot, amit csak az ismer,
aki jelöletlen telekhatárt lép át, és így elkerítetlen,
mégis idegen területre téved. A sejtethető, mégsem
bizonyos vagy számonkérhető határsértés izgalmát.
Tudta, hogy tilosban jár, de Iphigeneia ekkor
átlépte saját határvonalait, és fél méterrel
ijedtsége előtt haladt. Nem félt többé.*

*Én egy lehetetlen helyzetbe beleszületett
proli csaj vagyok, és valamilyen úton-módon,
vagy a fogékonyságomnak, vagy az élet iránti
szeretetemnek hála, mindent be tudtam építeni,
amit a sorstól kaptam.*

*A kapcsolatom apámmal viszonylagos sikertörténet.
Vett nekem egy lakást, időnként beszélünk, találkozunk.
Az öcsémmel is jó a viszonyom.
Ha belegondolok anyám helyzetébe, megértem.
Megérted őket, és nem haragszol.*

*Aztán rájössz, hogy mégiscsak gyökértelen vagy.
Hogy nincs viszonyítási pontod. És ilyenkor mégis csak
azt monddod, hogy: Baszd meg! Nem az istenektől kell
várni az irgalmat!*

*Iphigeneia ilyesmikre gondolt, miközben feltámadt a szél,
és ahogy zörgetni kezdte a tarló kiszáradt gabonaszárait,
olyan volt, mint egy sarkába libegő állat,
egy ismerős, félelemmel és megnyugvással teli érzés,
mely évek után újra a nyomába szegődött.*

*És ahogy tovább bukdácsolt a szántófield
hepehupás barázdái között, megértette,
ő okozza a zajt. A száraz gazok zörögtek,
ahogy nekiütődtek Nike-cipőjének.
Te adod ki ezt a hangot. A gabonaszárok
zörgése a te történeted – gondolta,
és ez a felismerés nyugalommal töltötte el.
A szél belekapott a tógájába.
Megint a cseresznyefánál állt.*

Exodus

Telik, múlik. Mennek, jönnek. Harangszó, ember, vice versa egymásba olvad.

A maradók az asztalra borulnak, egyesek lassan hajtják fejüket a karjukra, egy kicsit ledőlnek, mormolják részeg-álmosan, poharukat újratölti a lassan mozgó idő, tömény után bort, és megint töményt, sose ürüljön ki teljesen, csak fogyjon. Az ember Sziszifusz volt eddig, aki az időt görgette előre, látszólag valahogy eltöltötte, amit rá kiszabtak, hogy aztán a halál pillanatában együtt zuhanjanak a megsemmisülésbe. Szél csapja ki az ablakot, koppan a pohár az asztalon, pedig odakint sík terep terül szét, a viharok eddig nem voltak túl gyakoriak errefelé. A maradók felegyenesednek a zajra, és megint isznak, néha altatóra, a mozdulat fontos, ahogy egy marék gyógyszert a szájukba tömnek, mohón ráöntik a szeszt, és visszaesnek láz- vagy rémálmaikba. Az idő megragadja, felgörgeti az embert a mítosz hegyének ormára, néha fél kézzel is elbírja, olyan könnyű, máskor az istenért sem moccan az együgyűje, hiába harapja, acsarkodik, birkózik vele, megállnak a percek, az ember megint zuhan, sokszor a bukás az egyetlen dolog, ami fel tudja ébreszteni.

A maradók rájönnek, hogy mind ugyanabban a vaksötétben fekszenek, karnyújtásnyira, amit a mozdulatlanság teremtett. Suttogásukból szél támad, fodrozza a kútmély órák peremét, hó-rukk, a tompa hangzók zúgássá erősödnek, már sűrűsödik az idő, így elárulja magát, megfeszülve ring, mint egy dallam ősi korok mélyéről, szikra pattan, fénycsóvák repkednek, az újraindított idő barlangi mélyében mozgás támad, a maradók kézzel-lábbal magyaráznak, hiszen nemcsak látják, hallják is egymást. Az ember gyermek, ringatja az idő, mintha övé volna, ameddig engedi, az időnek mindegy, nem semmisülhet meg, ami sosem volt, marad ugyanúgy örökké. Friss hajnal indul útjára, nappal már dongók szállnak, ödöngenek a faluban a virágok körül, megtermékenyítő táncuk után arrébb állnak. Az erdő széle újra jelentőséget nyer, ahogy a harkályok mindennapos kopogtatása a fák törzsén, a gyík fényes, ragyogó háta egy szemvillanásban, míg eltűnik a kövek között, marhák bőgése zárja a sort a tarkaréten, ott lépik át a határt a távozók.

A táj? Sokszor gyűrődött, sokféleképp, először magára húzta, majd feltolta az eget, látóhatárt formált a síkból, kellett hozzá a szemben lakozó fénytörési hiba, hogy az ember a helyet elkezdje szépnek látni. Ez még egyetlen leendő távozót sem állított meg, szép hely mindenhol van, mondogatták, intonációjukból majdnem pontosan tudható volt, mikor indulnak el. A muhar kipusztíthatatlan maradt, igénytelensége némelyik maradót annyira elkésérítette, hogy fellógatta magát, padlás, erdőszél tudna mesélni erről. Egynapos kismacsák fulladnak bele a porba, ha meg nem sajnálják, és magukhoz nem édesgetik őket, az elterelt figyelem sokszor elég, kioltani a gyilkos ösztönt, most embert kell pótolni az állattal, a számok megnyugtatóknak. Betömní a lyukat az időn, ahol, mint a löszfalban fészkelő gyurgyalagok, könnyen megtelepszik a bánat, mélyre tud fúrni nagyon, ha enge-

dik, és legvégül beomlik az anyag, megbetegszik a test, csak egy lépés, hogy a lélek önként levesse nehéz kötényét, és örökre távozzon. Erecske fut az erdő közepén, minden távozó ivott belőle gyerekkorában, fecsegő tanú a víz, kérdezés nélkül felel, és mint a Styx vize, ez is határ a folyóig érve, abba belefolyva önmagát felelji.

Tehát házaikban ülnek a maradók, az idő töményét isszák, nincs üres pohár, elég félig kiinni, majd ülni egy helyben gondolatok lombárnyékában, és a pohár megtelik. Mert mi lesz ezután? A menés elmúlik, a maradás örökké tart. Az ólakban az utolsónak mondott állatok esznek, utolsó adag moslék után mégis újabb adag jut nekik, pedig gondolatban az utolsó szemöldökfáig minden tűzre került, néhol tényleg lángok csapnak fel a házakból, a maradók farkasszemet néznek az ördög vörösén izzó tekintetével, amíg nagy nehezen eloltják.

Kutak pihennek a mezőn és a kertekben, por lepi be a tetejüket, örökmozgónak a mozdulatlanság halálos ítélet, a távozók elviszik magukkal a víz kékjét is, a maradók könnyeikkel pótolják azt, amit jó darabig nem tud megadni a beszáradt ég. Az út pikkelyes, fakó, övsömörhöz hasonlóan húzódik végig a falu testén, határtól határig, a táj genetikájában minden betegség belülről jön, a maradók fertőzik meg bánat herpeszével, elfojtott vágyaktól hepatitisz sárga, a sömör pikkelye lehull, széttöredezik, viharok keze fogja gyógyítani, sarat dagaszt, egybegyúrja, átformálja, napokig visszajár, hogy nedves ujjával kijavítsa az újrateemtés hibáit. Az erdő fái között nem jár senki, a maradók isznak és dolgoznak a ház körül, a távozókból hamarosan elhagyók lesznek az emlékezetben, házaikról egyenletesen pereg a vakolat, van, aki pontosan tudja, hova kellene visszahelyezni az elvitt tárgyakat, hogy minden a régi legyen. Kóbor kutyák fekszenek a porban, mellső lábuk közé száraz kenyeret vesznek és ropogtatják, beosztással élnek, csontos testükről kihull a szőr, amikor gazdáikról álmodnak, álmukban izomlázat kapnak, jár a négy lábuk, mennek utánuk. Van, amelyik nem akarja, hogy mások befogadják. Lesújtó nézéssel újra meg újra végigpásztázza a vidéket, sosem bírna idegen igát magára venni, mint az ember, éhen is hal, utolsó leheletét az erdőben futó ér mellett engedi ki, erdei tündérek kavicsot tesznek a szemére, megfogják gyöngye lelkét, viszik magukkal.

Egy kabát ott maradt egy fogason, soha többé nem viselik, emiatt sokáig újnak látszik majd, a beomló tető alatt is, ha valaki benézne a tátongó lyukon, szélviharok faragnak errefelé abrázióval, ledől a kémény, taliga hűlt helyére esnek a téglák, por, törmelék betemeti. A falakon fenyegetően fúj át a szél, kimozgatja az ablakkereteket, a kitört üvegben nézelődik a hold. Lenne itt munka, de a maradók egyelőre a maguk dolgával törődnek, csecsemők sírnak új fabölcsökben, a régi ér az erdőben patakká nő, a szél feltámad, gondosan szétszórja a növények magvait. Az idő duzzad kelesztő tájában, használnak belőle, de letakarják, és azonnal viszszeresznek, fogy és megtelik megint.

A maradó felgyűri ingujját, ragyog a határ, a csupasz földön lépkedve gyorsan el lehet érni a tarkaréthez, ha valaki már elindult ott legbelül. Az ólak nyitva állnak, a falak mögött állat lapul, nem tudja, mire jön ki, lassan szokja meg az új rendet, hogy moslékot tesznek elé, megvakarják a füle tövét, megpaskolják az oldalát. De hát állat, neki ennyi elég. Az ember gyűrt ingujjára néz, a cserzett bőr alatt futó erekre, szájában hagyma íze, markában érzi a jóféle kenyér korcának érintését. Nyel egyet, majd elindul, lépései alá gyűri a háta mögött erősödő kutyauga-

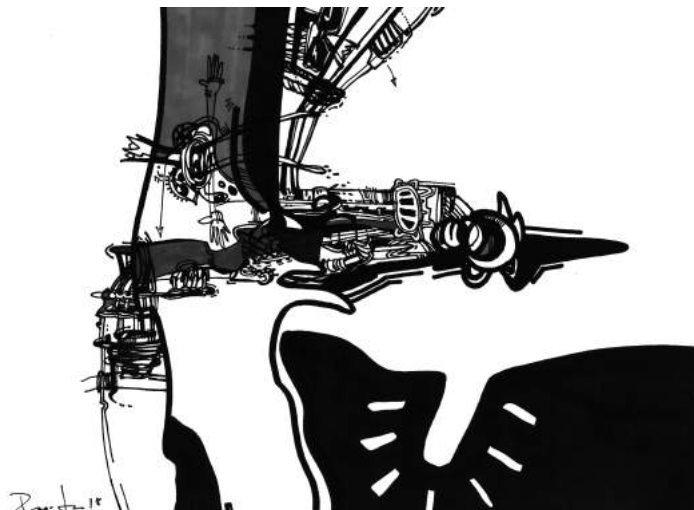
tást. Leméri a százegynehány lépést, de ott helyben nem maradhat, hiszen ő sosem akart innen elmenni.

Visszamegy a szántóhoz, belevág a földbe, gyorsan, ütemesen kapál. Talán ez hiányzott innen eddig, egy kör, ami a falut megvédje. Kicsi és sovány a távolból az ember, de a kutyák odagyűlnek köré, szaglásszák az illatát, ha elunták, befekszenek az árnyékba, még csak az kéne, hogy napszúrást kapjanak. Életük egyetlen nap, délután jön a gazda, bekeni a szőrüket hűsítő krémekkel, már nem nyalogatják le, mint először, megjegyezték, hogy érzéketlenné teszi a nyelvüket. Az ember messze van tőlük, más dolga akadt, ezt is megtanulták tisztelni, különben nincs itt semmi, amin acsarkodni kellene, az állatnak is jobb a békesség.

A beszéd nem indít lavinát, itt nincs sok ember, suttogni szoktak, mintha mindig éjszaka lenne. Próbálják megszokni, ahogy tavaszról nyár lesz, a szél duruzsolhat fülükbe, amit akar, ők most már örökké a szemüknek hisznek. A hátrahagyott állatok egészségéből vagy leromlásából következtetnek az elhagyók láthatatlan sorsára, nem rossz arány, a legtöbben boldogan élhetnek, azért az elhullott állatokat egy helyre temetik, hátha egyszer visszajönnek értük, legalább meg tudják mutatni. A mégis megmaradt háztájiakat nehéz szívvel eszik meg, és napokig gyűjtik az erőt, hogy újakat vegyenek. Ám szomorúak, amikor hazahozzák és elhelyezik őket, egyáltalán nem olyanok, mint a régiek voltak, a hús, a tej íze is megváltozik.

Tette, mintha ágyon ülne, és a kilincset bámulná, hogy mikor, ki lép be rajta, olyan egyértelmű. Ebbe a szobába többé nem jön senki. De ő sem tud innen más-hova menni. Pedig próbálkozik, de a határhoz érve megcsípi egy darázs, az erdőbe botorkál, belegázol a patakba, ingét megszaggatják a hozzáérő faágak, sír, mert nem hallja senki, csak a kutyák mennek utána, vidáman szaglásszák a nyomát, azt hiszik, játék lesz, vagy krémezés, előre érzik agyuk kicsiny szegletében a hűsítő mozdulatokat. Hogy fogom én mindezt elviselni, dacol magában az ember, és elindul az állatok után, hagyja, hogy kivezessék.

A szöveg megírásához József Attila *Határ* című verse nyújtott inspirációt.

FALCSIK MARI

Valahol Európában, 2010-es évek

*A vonat megy. Ablakában szép arányos,
kerek sarkú panoráma: mozgóképsor.
Elfér benne csillag és föld, messzi kémény,
bokrok dombon.*

*Most sorompó, közelítés: ház teteje,
ember, néember, kutya, macska, fonott kosár
bekötözve, a gylcs alól tömött liba
kandikál ki.*

*Aztán csak fák. Majd a város: templomkereszt,
tetők cikkcakk sziluettje, távol a hegy,
elöl a tér, szokott szobor – s az állomás
előtti űr.*

*Semmi mozgás, az épület alig látszik.
Nyíló sínpár, köztes ködök, álló vonat:
határzóna. Várákozunk. Tudjuk, mire.
Legalább mi.*

*Föltűnnek a zacskósapkák, barna bőröv
kék szöveten, vonatlépcsőn szélesedő
erős vállak. Ébresztő taps, arab tolmács,
értetlenség.*

*Kockás pokróc, négy sporttáska, síró baba,
alvajáró pici cipő, botladó láb,
kakaó bőr, téli dzsekik: egyszál férfi
két kicsinnyel.*

*Fiatallány, színes kendő, szoros kötés,
szakadt álom. Holtfáradtság, csoszogó láb,
mély megadás, tört alázat. Kint három busz.
Hosszú menet.*

*Öveken kéz, várás csöndje. Nincs hangos szó,
nincs sürgetés. Csak segítőn felnyújtott kar,
leemelés, mutogatás, mozgó izmok
kék szövetben:*

*most a kislány, majd az anyja, lerepülnek,
aztán málhák, s odarakva egy kupacba
az egész sors. Nem parancs, csak halk terelés,
magyarázat:*

*„Autobus, finis Horgos” – be a zsákba,
megint újabb idegenbe nyíló mébbe.
Nincs erőszak. Csak a szánás fiatal szerb
tiszt szemében.*

*Némajáték. A tereltek semmi jelet
nem adnak már, s aki terel, csak asszisztál,
lépésekhez következő vak homályba,
tehetetlen.*

HORVÁTH VERONIKA

Önmagával határos

*Elmesélni a szerb állomásfőnököt. Abogy nem érted a nyelvet, csak a kiabálás,
hangsúly, hanglejtés árulja el, hogy épp családi dráma van.
Egy másik családra gondolni, az öregemberre, akinek a kertjében húzódott a határ.
Hogyan kapárod meg a földedet, ha átmenni nem lehet?
Találsz-e odaát szomszédot, hogy a szőlőt csápra kösse?
Elmesélni, ahogy a sötét villanypóznák közül egynek a tetején
még remeg némi világosság, a fénykör rezgésénél figyelni
a satnya muskátlit a graffitis betontömbben. Órák óta nem jött vonat.
Hiába kérdezed, az állomásfőnök se angolul, se németül,
se magyarul nem beszél. Idegen vagy ebben a határon túliságban.*

*Hallgatod, ahogy a barátaid gúnyt űznek a közhelyekből, de tudod,
hogy a te szádból sértő lenne ugyanez. Mindegy, hogy melyik
irányba indulsz, te nem azt, nem úgy léped át. Nincs miért bocsánatot kérned,
mégis furcsa bevallani, hogy határon belül, rendszerváltás
után születél, és magyarnak lenni akkoriban csak annyi volt,
hogy embernek lenni, mert azt hitted, minden ember magyar,
és újdonság volt, mikor kiderült, hogy van külföld, vannak más országok is,
és ott az emberek más nyelveken beszélnek. Meglepődöttél akkor is,
mikor rájöttél, hogy ez nem is igaz, mert a legtöbb külföldön, ahova eljutottál,
csak a feliratokat nem tudtad elolvasni, de minden szót értettél.*

A humor a var a sebeken, meg a hallgatás, szóval jobb lenne, ha inkább semmit nem mondanál, mert nem tudod, hol a határ, mi dolgod mindezekkel, mégsem bagyod annyiban, próbálkozol, hogy ezt a folyton magyarázatra szoruló, hiányokból építkező köteléket megértsd. Lopott mondatokkal pótlod a hézagokat, és a világban körbe nézve azzal nyugtatgatod magad, hogy minden ország másféle ellentmondás. Minden ország, minden emberi kapcsolat – újra meséled magadat magadnak esténként, hátha elárulnak valamit kordonok között bukdácsoló félmondataid arról, mitől batárolódsz el, és mibe tartozol.

Őrségváltás

Balla Márton a lótetemen lakmározó madarakat figyeli. A frontlovak nagy teste kiváló célpont az ellenség lövészeinek, azt hinné az ember, elfogynak hamar ezek a derék jószágok. Pedig nem. Már negyedik éve tart a háború, s még mindig van ló befogni, megülni. Igaz, rekvirálják is őket sűrűn a k. u. k. hadsereg és a honvédség megbízottjai. Ez a szerencsétlen állat mintha meghízott volna, olyan vastagon lepik el a varjak. „Vagy hollók?” A nép, ha félni akar, a varjút hollónak látja. Balla leginkább a négyórás őrpenezum elején szokott félni. Ekkor támadja meg a kétségbeesés: „Nem megyünk mi már haza sosem! Vagy ma pusztulunk el, vagy holnap, vagy holnapután. Ha nem itt, hát egy másik frontszakaszon.” Váltás előtt azonban mindig visszatér az életkedve. Az őrszobán vagy az őrsátorban meleg malátakávé várja. Meg szalonna és kenyér. Nem éheznek. És ez is valami.

A honvéd észak felé figyel. Mert arra van, igaz, elképzelhetetlen messzeségben, a szülővárosa, Nyárliget. Ahol minden újra fog kezdődni. Eltűnnek a régi világ ocsmányságai. A parasztok földecskét kapnak, a munkások, kisiparosok tisztességet és nyugdíjat. Ezt mondja itt mindenki. Hogy nem folytatódhat úgy, mint volt. Ennyi vér és keserűség után megérdemelik a bakák a jobb világot. Pesten már felázadt a nép. „Jól tették. Menjen a király a pokolba! Adóztunk már neki eleget!” – gondolja Balla Márton.

Az erdélyi dombok közül a Nyírség homokjára vágyakozva.

A felállított őr leváltása csak úgy szabályos, ha az őrparancsnok vagy a felvezető is jön, s a régi meg az új őr jelentést tesz. De ilyen csak a szolgálati szabályzatban létezik.

Árgyelán Jóska érkezik. Balla Márton pedig bölint és elhagyja az őrhelyet.

Tán egyet sodorhatnánk! – állítja meg Árgyelán, és előveszi dózniját.

Sodorjunk – feleli a másik, pedig most nem kívánja a dohányt. De az kincs, ha adnak, bűn nem elfogadni.

A csípős füst lassan szál fölfelé. Nincs szél, ami elfújná. Tél van, kicsit havas, de inkább csak ázott az erdők közötti puszta. Nincs az a gyilkos hideg, mint Galíciában, csak olyan fárasztó minden lépés. Balla fogja a cigarettát, amíg van a csutkájából, aztán eldobja és kiköp.

Maradj még! – állítja meg a távozni szándékozót Árgyelán. – Mondani akarok valamit.

Mondjad pajtás! – feleli Balla, és azt gondolja, „beszélgetni támadt kedve, biztos hírt kapott otthonról.”

Márton, ne menj vissza az őrszobára!

Nem a fenét! Éhes vagyok. Meg fáradt. Az adagomat letöltöttem, te következel.

Ne menj vissza testvérem. Mert...

Mi történt?

Mert... mert az már a román király hadseregéé.

A bolondját járatod velem? – lép hátra Balla önkéntelenül.

Én nem. Jött az armata, és elfoglalta a völgyet. Meg az őrszobát is. És persze a gabonaraktárat. Meg a többi raktárat.

De én ebből semmit nem hallottam!

Mert az őrhelyeken lévő szerb és szlovák katonák a román előőrssel leszerelték a többieket. A magyarokat. Meg Langlert, a bánáti svábot. Nem is kellett őket leszerelni, mert aludtak. Szép csendben ment az egész. Most megkötözve gubbasz-tanak. De te nehezebb dió vagy. Mert töltött fegyver van nálad. Inkább lelőnek téged, ahogy lőtávolon belülre kerülsz, mint hogy megadásra győzködjének. Ezért mondom, Márton, neked, aki mindig jó cimborám voltál, hogy ne menj oda. Menj inkább minél messzebbre. A tieidhez, Magyarországra.

Magyarországra? De hiszem most is ott vagyunk! Még csak nem is a szélén.

Ez már nem Magyarország. Ez már a román király országa. A románoké. A miénk.

Balla Márton agyában nem tud rögzülni a másik szavainak jelentése. Hogy Erdély nem magyar többé, az olyan, mintha valaki azt mondaná, Budapest idegen ország lett. Vagy a Hortobágy. Vagy Kassa. Vagy Nyárliget. És még kevésbé tudja megérteni Árgyelán Jóskának, ennek a derék embernek a metamorfózisát. Ennek a magyar embernek. Aki persze beszél oláhul is, mint oly sokan, de nem baj az, sokféle itt a nép, mégis a magyarok országának fiai. Meg a magyar királyé. Aki persze osztrák. És most épp elzavarták. De elzavarni is együtt zavarták el.

De hát nem te mondtad... – kezdi Balla óvatosan –, hogy a szegény embernek mindegy, milyen országban él, mindenütt csak elnyomják, és ezért csak a bolondok akarják az impériumváltást, az okosok a társadalmi forradalmat várják, csak az a megoldás.

Ezt mondtam volna? – és Árgyelán arcán halvány pír oldja a kemény kifejezést – Talán tényleg mondtam. Mert ezt mondani még mindig kevésbé volt veszélyes, mint nyíltan a románok bejövetelét kívánni.

És még azt is mondtad, hogy a tőke munka feletti uralma helyett a munka tőke feletti uralmát kell megteremteni. Füzetből olvastad ezt fel nekünk Galíciában, amikor a tisztek nem voltak jelen.

Igen, kaptam ilyen füzeteket. A szódagyári barátaimtól. „A tömegek hatalma, a proletár testvériség, a kizsákmányolás megszüntetése, nemzetiségenként egyenlő képvisélet a közös hazában...” – ilyenek voltak azokban.

Nem hitted ezeket?

Talán hittem. Amikor felolvastam, hittem. De máskor meg úgy voltam vele, és most is úgy vagyok, hogy mese ez az egész összebarátkozás meg közös haza. Mint a mennyek országa meg a paradicsom. Ahol mindenki békében és jólétben él. De paradicsom csak a túlvilágon van. Ha egyáltalán. Ezen a világon nem lehet paradicsom. Viszont román hatalom lehet. És lesz is! – és felszikkázik Árgyelán szeme, mint a lövészárookban a támadás sípjelét meghalló öntudatos katonáé.

Majd a román urak fognak elnyomni.

Nyomjanak el hát a román urak! Ha már muszáj, hogy valakik elnyomjanak valakiket. Már inkább. Te pedig most menj el! Fuss!

Megbüntetnek a tied ezért.

Azt mondom, elfutottál, és nem üldözhettelek, mivel nem hagyhattam el ezt az őrhelyet. Mert védenem kell a raktárakat. A román állam vagyonát. És az új határt. Ami még nem a végső.

Ekkor puskalövésorozat hallatszik. Nem tudni honnan jön, a dombok sokáig visszhangozzák.

Biztos ellenállnak valahol a magyarok. De ne reménykedj, Márton, a sorsotok úgysem itt dől el. A világ győztes urai hoznak ítéletet.

Balla Márton vissza-visszanézve távolodik. Lassan. Dacból. Árgyelánnak ebből elege lesz. Felemeli a puskáját, és megcélozza a másikat. Mi mindenért vehetne kárpótlást! Ezer dolog fut át a fején, nem is gondolta volna, mennyi az ő sérelme. És most nagy, félelmetesen nagy kedve van ledurrantani legjobb pajtását. Aki az életét mentette meg a '14-es galíciai bevonuláskor. De legyűri ezt a vágyat, és úgy lő, hogy a magyart semmiképp ne érhesse a golyó, de az mégis hihesse azt, hogy őrá lett kilőve. Balla szaladni kezd. Észak, Nyárliget felé.

Mire Árgyelán visszatér az objektum közepére, Iliescu ezredes már elkezdte az egyik üresen álló színbe a berakodást. Nyolc málhás szekérrel érkezik a sok rablott holmi. A katonák kézből kézbe adják a szajrét, s az utolsó felrakja a polcozatra. Babakocsik, játékok, vázák, csillárok, festmények, mindenféle méretű dobozok, edények és rengeteg-rengeteg ruha. Elegáns öltönyök, divatos női kosztümök, szőrmebundák. Iliescu áruházat nyithat majd ezekből Bukarestben. A katonák igyekeznek ezt-azt elrejtetni málhazsájkjukba, és az ezredes ilyenkor félrenéz. Munteanu százados viszont nyíltan válogat egy még kocsin lévő rakományban. Könyveket keres. Talál is, de mérges, mert az értékes olvasnivaló összekeveredett a lommal. Azért lassan összeáll egy Goethe-összes németül. A százados bírja a nyelvet, hisz a bécsűjhelyi k. u. k. Kriegsschule-ban végzett. Vágyik visszamenni Ausztriába. Ott minden tiszta, rendezett. A nők naponta fürdenek. Még a prostituáltak is. Legalábbis akikkel ő kapcsolatba került, mind ilyen volt.

Árgyelán csizmájának talpa hozzátapad az őrszoba kövéhez. Még nem száradt meg a kiömlött vér. Csöpögnek még a holttestek. Némelyik ráng is. Kérdő tekintetére a bagót rágó Popovics válaszol:

Maguknak okozták a bajt.

Ki akartak törni?

Nem. A szájukat jártatták. Hogy egy nagy átverés ez az egész. Mert a román király, a Ferdinánd, az is Honceller... vagy Hocenholler... vagy...

Hohenzollern.

Az. Vagyis rokona a német császárnak. Ezek összebeszéltek, hogy beengedik a románokat Erdélybe, ahol a magyar meg a német hadsereg körbekeríti, aztán lekasabolja őket.

A román király sértegetése miatt lőttél? Te nem is vagy román.

Még azt is mondták, hogy a román meg a szerb tudatlan népség. A magyarnak köszönhetik, ha ragadt rájuk valami műveltség. A cipőt sem ismerték. Bocskorban jártak. A szamarat fogták be, mert lovuk sem volt. Budijuk sem volt, a kert végében, szilvafába kapaszkodva szartak.

Igen, ilyeneket szoktak mondani.

És mindent Magyarországnak köszönhetünk. A törökök elől menekültünk a magyarok oltalma alá, és itt földet kaptunk. Még többet, mint a magyarok. Még jobb volt a dolgunk, mint nekik.

Disznók! – szorítja Árgyelán ökölbe a kezét. – De azért ezt mégsem kellett volna. Így kivégezni őket...

Nem kellett volna?! Nem kellett volna?! Az nem kellett volna, hogy Galíciában az orosz pravoszláv testvéreinket gyilkoltatták velünk.

A háború ilyen.

Ezt mondom én is: a háború ilyen.

Az emberhalom mellett fekszik Langler Tóni. A szeme nyitva. Árgyelán megvizsgálja. Integet az arca előtt. Próbálja megkeresni a nyakán az ütőeret. Nem találja.

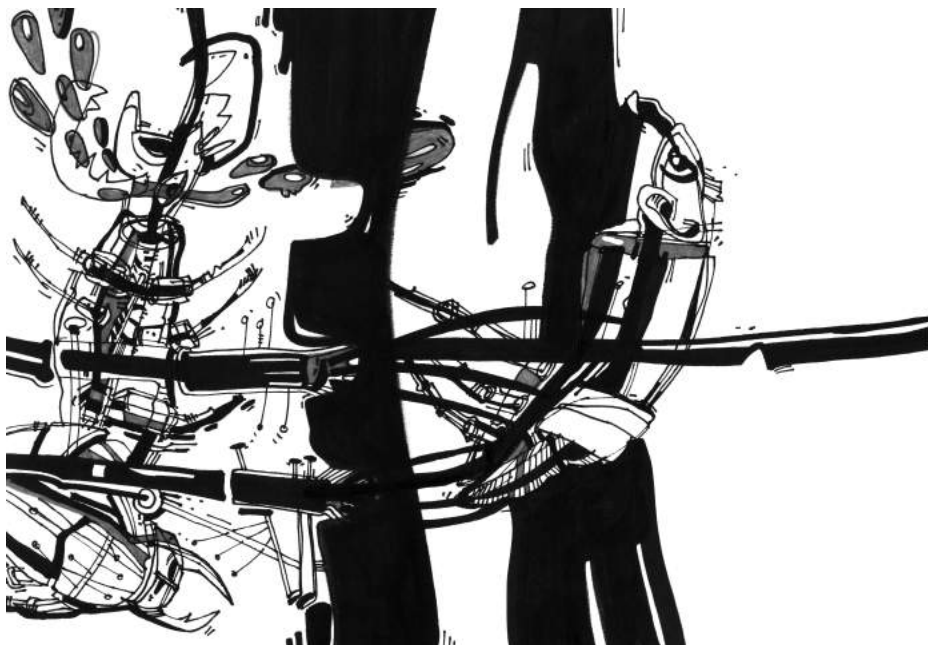
Langler is pofázott?

Ő nem. Csendben volt.

Akkor őt miért?

Lőttünk mind, ahogy esett. Ki figyel olyankor oda?

Megérkezik a pópa, és kitereli őket a raktárok előtti térre. Letérdelpeltet mindenkit, és hálaímeit kezd mondani, amiért a román nép ezeréves álma a mennybéli Atyánál végre meghallgatásra talált.

GÁL HUNOR

széntorna

1. \ FELDARABOLT

1.1

*test vagy. ösztöni képlet,
átlók, szögek erőszakos elegye,
ki önuralmat csak gondolatban,
együttérzést szóban gyakorol,
egy anya önző vegyjele.*

*anyag vagy. halott sejt,
ki nem érti, mit jelent a gyermeki fájdalom,
széklábhhoz kötözve két súlyos dróttal,
pedig voltál gyermek, s bár nem ismerlek,
bizonyosan te is jártál apró lábakon.
de téged nem kötözték meg,
csontjaidat nem ásták el,
nem fektették sósavval teli hordókba.
megbocsátást nem remélhet,
ki cselekedetei vérében
mások kezeit megmossa.*

*váz vagy. hitehagyott,
mint erdőkben a száraz gyökerek,
egy parazita, kinek adatott,
ki kedve szerint adhat vagy elvehet.
tizenöt év nem sok,
ennyi jutott cselekedetben,
három telefonhíváson függ
a mulasztás rendszere.*

*ösztön vagy. semmi több.
talán ezt igazán tudom sajnálni,
mint az éjszakai pók, mely
hálót sző, különben éhen hal,
a halottaidba fogsz beleörülni.*

1.2

38

halálom egy szerdai napon történt. nem éreztem sem a levegőben, sem a légnyomásban. megkereszteltettem a vizek alatt egy aranyozott kupolájú anyaszent-

egyházban. nő vagyok, pilláim tizenöt éve cserélődnek, halálom szerdai napon történt. nem volt előtte szélcsend. nő vagyok, nyakamon a kötél árnyékának feromonjai, mely vonz mindent, ami vad, mint őszi legyeket a lószar. a vihart egy idősödő férfi hozta szürke autóban, mint némafilmben a gyilkos. pénzért kínálta az esőt, pedig én nő vagyok. számon hóval. lebeletem az erdő dohos szaga, mint üreges madárcsontban a törés. testem iszonyú ravatala. a halál súlyos kötelék, és nem voltam elég nyugodt hozzá. megkönnyebbültem, hisz már nem lehetek újból áldozat. csak az fáj, amikor feldarabolt. mint tyúkoknak a szemet, úgy szórta szét az erdőben csontjaimat. megkönnyebbültem, hiszen most már itt tölthetem a tizenhatot. nő vagyok, kinek az ösztön most már fájdalom, nincs hat láb föld feldarabolt hátamon. mindössze három telefonhívásra voltam a szabadulástól, és egy emberi jóérzés hosszára attól, hogy ha túlélem, akkor ismét megtörténhessen elrablásom egy szerdai napon. akkor kezdtem meg a böjtöt. negyven nap múlva majd az idősek is rájönnek, hogy a poklot a mennyországától csak három hívás választja el.

2. \ FÜSTÖS VÁLYOGFAL

2.1

*oxigénbiányban töltöttük az ünnepet,
nekünk nem jár, ez a színek igazsága.
otthon járna, de a vályogfalak elégték,
mint büszke gyűlölet szelíd vacsorája.*

*koromból festettük meg az új eget,
alá szuszogó házat szürke falakkal.
volt benne levegő, bogarak, pára,
emberek voltunk a körvonalakban.*

*mint félelem fagyos vérelemezkei,
áramolva, de vizet nem találtunk,
égő csontok bűzét hozta a szél
mert futott a halál is utánunk.*

*emberek voltunk az idő árnyékában,
mint csatornacsattogás a szélben.
emberek voltunk nehéz akarattal,
csak ennyire emlékszik testem.*

2.2

*április elseje volt, és azt hittük, csak viccből ég a téglá. ha ide taszítottak, itt maradunk. pedig házunk nem volt más, mint a város összeforrt hordaléka. férjem-
uram azt kérdezte, hogy hol vannak a pulyák, de a vályog száraz és jól ég. vála-
szolni nem tudtam, nem is lett volna rá időm, akaratom meg végképp. jajgatást*

ballottam, és egy nagy szerkezet hangját, ahogy elbajt. patak nem volt a közelben, vizünk azóta sincs. pedig épp annyira szükségszerű, mint a testszag. ember vagy tőle. újságírók jöttek megfogalmazott válaszokkal, majd bűnbakokat jelöltek ki közöttünk. egyik cigányozott, a másik folyton romára javította. nem volt hol laknunk. azóta sincs. iskolába nem jártam, helyette megtanultam kérni. gyermekeim, amíg jártak, csak a verés nagysága volt a megmondója tanulmányaiknak. a tanárok azt mondták javíthatatlanok, a javíthatatlanok pedig azt, hogy cigányok. aztán ők is megtanultak. munkát nem kaptunk, nem adtak. válaszokat csak, mert azt nem lopjuk el. de biz' isten, ha lenne annyi pénzem, én is tudnék úgy guberálni, mint minden normális gazember. meghúznám a határ színeit két krétával. az egyiket sosem szerettem, nem is törődtem vele, a másikat ajándékba kaptam, és mindig a zsebemben hordom.

3. \ A FÉLELEM SÚLYA

3.1

*a barakkokban van ivóvíz,
hisztérikus pára,
fogyasztható különbségek,
a kölni éjszakába'.
nemzeti penész a vakolat,
szinte tolerancia,
hisz hamarabb volt minálunk,
nem kell befogadnia.*

*isten a van s a nincs között
a gondolat, a fáma,
partvonalon húzódik az éhség
halált hozó geometriája.*

3.2

az egyik sarkon egy török kajálda, a másikon egy kínai, mint két lyukas emésztőgödör a hontalanoknak. éppen a barakk mellett vannak. mi nem mozdulhatunk sehová, a nevünk pedig senkit nem érdekel. ha valamit mondani akarnak rólunk, akkor kitalálnak a csoportok valamit, és majd azt ordítják. mi így hívjuk. csoportok. közöttünk is vannak ilyenek. összetartozunk, mint a seb meg a lappangó gyulladás. nekik hírértékük van, nekünk hírünk. a kajáldába nem vettek fel. pedig fiatal vagyok és erős, mint a szomszéd gyerek, aki katona a határon. ő sem idevalósi. nem szabad beszéljek vele, mert a helyzet most rossz. csak ennyit mondanak nekem. ülünk, mint két megszáradt bagolytetem. résen vagyunk mindketten, vagy egy szakadék felett. alján Molotov-koktél ágy, a híd pedig fegyverzaj. nekem csak egy késem van. apám hagyta rám, de még nem szoktam hozzá. ebben van a lelke. és abban az anyámé. először az anyámé volt. önvédelmi célok lettek kitűzve. a gyász

után az apámé lett, és most az enyém. szegénynek nincs ideje megszokni a gazda fogását.

4. \ FOLTOK A VAKOLATON

4.1

*új kontinens leszel, mely
elbírja a baldoklási terhet,
túl a kőtáblák tanain,
mint a gyilkos lelkiismeret.*

*erős szag a gyomrok fenekén,
melytől összerándul a test,
és szétmállik a tápanyag,
megkötözve a jelbeszédet,
a lelógó talpakat.*

*metszet, miben nem alvad
a gyermeki szigor.
Európa mása leszel holnap,
marék sötét szénpor.
hátad közepén görnyedt kerítés,
merevek, mint a magányos gondolat,
az emlékezés fekete-fehér képei.*

*ahonnan jöttél lőnek,
ahová mész golyóval várnak.*

4.2

a szállítmánnyal a whisky és a cigi érkezik leghamarabb. fél éve vagyok itt. józan csak éjszaka. olyankor jobban kell figyelni. pedig én nem akarok. úgy vagyok itt, mint a vér szaga. bérbe adtak a halálnak, egy idegen ország szélére, hogy ne engedjek át se anyát, se gyereket a kerítésen. tavaly töltöttem a tizennyolcadik életévem. azóta itt vagyok, a dögcedulám a nyakamban, és már megöltem három embert. nem emlékszem tisztán. a whisky és a cigi érkezik leghamarabb. azt tudom, hogy egy család volt. soha nem kötik az orrunkra, de csak egy anya védi úgy a gyerekeit, mint akkor a lépcsőfordulóban az a nő. mi tisztogatásnak nevezzük, bár a park eléggé szemetes. utána két napig ki voltam ütve. ismeretlen lépkedtem, mint egy vak, mert nem találtam többé a hitemet. kilószám adtak el, egy távoli vágóhídra családi okokból, és állok, mint Odin lova, míg eljön az én időm. akkor a természet embere leszek, menekülni fogok, és szoktatni magamat a kötél szorításához. őszinte ember leszek, önző és esetlen.

5. \ SZEMÉTSÁV

5.1

*a gyárakat megtartod,
hisz exportált a félelem.
a szén az erdők helyén,
most újabb földréteg terem,
kontinens a könnygázban,
mint elszenvedő múlt idő,
nem várunk csodákra,
hiába, de a fű kinő.*

5.2

betednap az égett csontszag. elkülönül a fák szagától, a füvek szagától. privát vágóhíd. ha a termőföld nem emlékszik, akkor mi sem. a pásztor meggyújtja, a szél pedig elfújja a maradékot. a vadak elhordják a grillparty maradványait. menekülnek, mert a vacsora nem az igazi, a kétszersült meg túl rágós. betednap van, és égett csontszag lepi be a himlős anyaföldet. hazugság volt. csak most kezdődik a teremtés.

5.3

eddig bevált ez a módszer. generációk óta meggyújtjuk a tarlót. több szempontból is könnyű megoldás, utána nem teszünk a lóra se hámot, se patkót. nagyobb területen gondolkodhatunk az éhség miattjein, és büszkék lehetünk magunkra gyenge pillanatok nehéz erejéig. a következmények nem terhelő bizonyítékok, csupán lelkiismereti kérdés, hány hektár félelmet vállalunk magunkra, ha épp nem ebéd van az asztalon, hanem a séfkés. hány madártávlatból készült képre nem leszünk többet kíváncsiak, és melyik szekrény tudja teljesen elzárni az érzést, mely hazugból embert farag. ma nem gondolkodom, az erdőben dolgozom, de most az asszony nem mer főzni, mert szégyelli, hogy a zöltségeink, mint egy szénbánya ajtaja, nem égtek el, csak feketék. az erdő másolata.

6. \ AZ ÉGŐ CSONT SZAGA

6.1

szép gyermek lehettem. csak a fogaim voltak csúnyák. az egyetlen testrészt, ami nem képes regenerálódni a számban, növekedett, aztán rothadt tovább. én mindig azt mondtam, hogy a genetika miatt, de igazából nem mostam meg rendszeresen. a paraszt szívéhez a torkán át vezet az út. ahol akkor laktam, ezért senki sem csúfolt. szerényen élünk, szép gyermek lehettem, csak a fogaim voltak csúnyák, mert nálunk egy asztalon daraboltuk fel a zöltséget és a leölt állatok húsát. nem volt

kérdés a hit, mert istenre nem kérdezhettünk rá. isten tény volt, én nem hittem mégsem. ha binnék a fennvalóban, egy fekete, balkezes gitáros lenne, aki azonos metszőfogakat ken be droggal és dróttal. nem kérdeztünk rá, mert éppen annyira szükségszerű, mint a kölcsönkenyér. a kovászban kettétörnek a csendek, és a sírok feloldoztatnak.

SZÁLINGER BALÁZS

Sopronkőhida

*Negyvenhatig természeti képződmény voltam,
Negyvenhatban A Pokol Nagykabátja –*

*Így neveztek el búcsúzóul,
A kik utoljára lépték át a határt.
Végül, mivel mindnek mennie kellett,
Az új nevemen nem szólított senki;
Negyvenhattól kő voltam, és mögöttem
Ellenséges folyók meg nádasok.
A város már jó évtizedek óta
Dzsesszkultúra takarásában él,
És nem tud róla, hogy itt mindennek van
Egy veszélyes, régi olvasata.*

*A világ legesleggyorsabban kinyíló
Ejtőernyője volt ez a történelem:
Csak a tavaszi szél s a földet érés
Biztos. A hely nem biztos sohasem.*

*Most kő vagyok, egy kabát alakú kő,
Név nélkül, egy elfeledett helyen.
Mi van hozzám legközelebb?*

Egy erdő.

*Itt legutóbb csak a Széchenyi István
Emlékerdő eresztett gyökeret.*

SOPOTNIK ZOLTÁN

A REMÉNYHEZ: Újraérkezettek

Belső Trianon, kiáltja a Hátrahagyott, ahogy meglátja az első vonatot,
ami átlépi a batárt, Nógrád megyéét, az Elfelejtett Polgárokét, amin szállítják a
nyomorultakat, a bénákat, a félbénákat, a kar- és láb nélkülieket, az
elmebetegeket plusz a másként gondolkodókat, főleg a másként gondolkodókat,
amin szállítják Nógrád szívébe a munkanélkülieket és a gyanús közmunkásokat is, főleg
a gyanús közmunkásokat, hogy egy ország részben legyenek a Feleslegek, a szemnek
fájók, hogy elkerített helyen legyenek, akiken gondolkodni nehéz, akiken
gondolkodni zűrös kamrákba visz, akiken gondolkodni Szodoma és Gomorra,
rengeteg szerelvény megy át az áteresztő pontokon, lógnak az emberek a rengeteg
szerelvényeken, kapaszkodnak a Feleslegek, óvják lomba kacatjaikat, van,
aki kis hűtőt is hozott magával, ölelgeti, akár egy gyereket, a toló kocsik nagy részét le
kellett hajítani, hogy elférjenek, le kellett hajítani, hogy rend legyen, mindenkinél egy
kézipoggyász maradhat, üvölti a hangosbeszélő, mindenkinél csak egy,
üvölti egy nógrádi templomtorony, üvöltik
a hegyek, amik leköpnék az embert legszívesebben, leköpték volna már '56-
ban is, leköpték volna '89-ben is, és azóta minden évben és
kéthavonta és háromnaponta legalább, egyre beljebb mennek a szerelvények a
Szíube, a szétrombolt Erőbe, amit most, nekik, az újraérkezőknek teremtettek,
Salgótarjánba, ami új hazájuk lesz, Salgótarjánba, amiből már csak a két ikertorony (a
Garzon) maradt, meg a gyárak árnyékai, meg az el nem költözött helyiek
szellemei, és a repedésekből előbújt lények, akik sáskákat esznek és játszanak az idővel,
ide-oda gurítják, mint egy labdát, ők lesznek a magasabb kaszt, ha megalakítják az új
Államot, ők lesznek legfelül, ezt már mindenki tudja, az emberek azt sut-
togják a kapaszkodásban, hogy az új főváros ikertornyán megjelent egy Jézus-arc,
olyan akár egy fénykép, pedig csak rajzolva van, vagyis fújva, eddig még egy művész
sem vállalta
magára, az Első nézegeti a rajzolt Jézust, szagolgatja a festéket, az Első nézi és
mosolyog, már érzi az Új Hagyományt, az Újat, amiből sarjad a Más, amiből sarjad az
Állam, a repedések lényei közben felszedik a kidobált tárgyakat a vonat után, felszedik
az érzéseket is, és a rengeteg sáskának dobják, azok megrágnak, akár a
villanyvezetékeket, akár a faluk kerítéseit, ahogy egyre beljebb haladnak a
szerelvények Nógrádba, egyre több az elhagyott falu, ahonnan látványosan
kimentek a népek, ahol látványosan romboltak előtte, nagy harag lehetett bennük,
hogy így belefeledkeztek a romlásba, bár teremtenek is vele, mondja az egyik réslény
feltűnően emberi hangon, azért az egész megye felperzselve, legalábbis lelki-
leg, legalábbis a közös idegrendszerben, a sáskák nekiesnek a sötét erdőknek is, rágnak
acélos rágóikkal, lombbal keverednek a felfalt emlékek, lombbal az érzések, a rend-
szerváltás utáni történelem hiánya, a kérdőjelpolgárok üvöltései, hogy most akkor
mi lesz, hogy miért feledkeztek el rólunk, egy kérdés, egy sáska, egy mondat egy
sáska, sok kétely, több sáska, keverednek a vérrel a nagy nehezen felhúzott családi ház
hátsó szobái, a megalkuvó házassági papírok, az elfelejtett megye illatai, és mennek a

vonatok az új főváros felé, és csupaszodnak a fák, a mezők, dőlnek az erdő fáí, árnyékuk már rég nem ad húst, menedéket, ezek már rég nem igazi fák, csak a régiek árnyékai, feltűnően emberi hangon üvöltenek a madarak, ahogy felrepülnek a bokrokról,

vagy azok árnyékairól, feketedik az egész megye, ahogy mennek a szerelvények Salgótarján felé, ahol már az utcán imádkoznak az emberek, kint térdel az egész város, már ami megmaradt belőle, földre borulnak házaikból a népek, a tömbök imákat zengnek vissza, összeolvadnak a nyelvek, a megverték nyelve az örök erősekével,

a megalkuvóké a közömbösekekével, a templomok közben vedlenek, de ez kicsit sem félelmetes, a templomok közben vedlenek, új házai valamelyik istennek, az Új Reménynek, hogy mégis, mégis, a feketedés ellenére is, a sáskák ellenére is, tényleg lesz itt Hazájuk az újra érkezetteknek, tényleg lesz itt Teremtés, Ferde Teremtés, de lesz.

MEZEI GÁBOR

fényudvart keríteni

amit a dolgokról tudsz, az egy hely, ahol elhelyezed magad. a liget felé hajolsz, beszélpsz tárgyairól, kezéd ügyében apró vésők, szegek, ollók, alig látsz. a szürke anyagot kettészeli egy bádognapatak, a színhelyes, élesen barnuló hegyháton lelassítod az eróziót. lejjebb földdel telt öböl, hullámait igazítod. rögeit fested, hallgatod dús csobbanásait. mégis elfogy a délután, az élő felvételen szemcsés, oszló felhők, felületek múltó változatossága, a szálciszolt fű nullába hajtó erezete. itt unsz meg reménykedni, az írisz fakuló kupolája alatt, a fénycsíkok hálójában. ahogy a szem héját leengeded, az egyre vékonyabb, belül vizes foltok helyett, gyenge nyomásnál, vörös, lecsengő fény. ha a belső sarkát nyomod, sötétebb-világosabb körök. magad határolod.

az_üveg_folyása

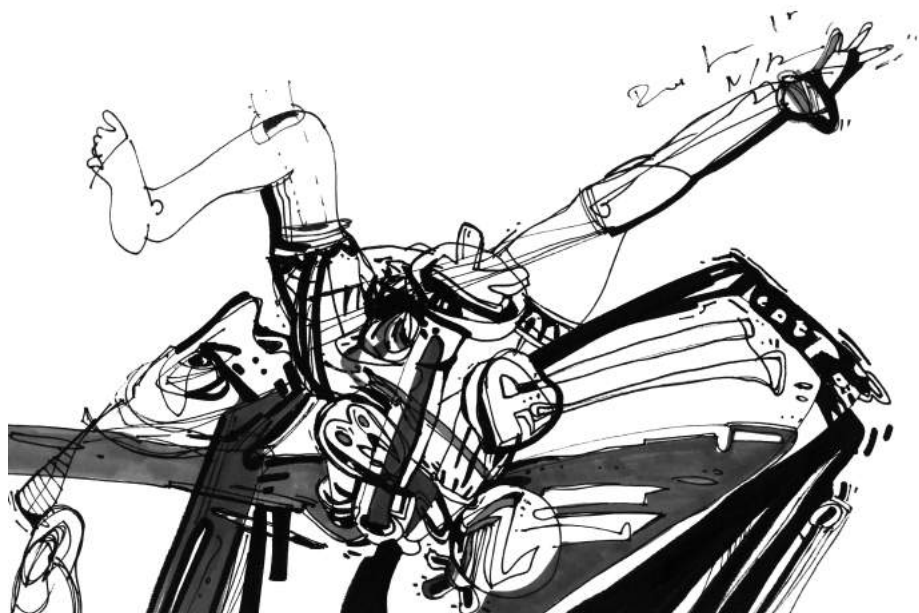
csak este mész ki

*a kövek boldog rétegei, rég felélt, szilárd gyűrűi között zörög végig a víztelenített térség
saját kérge alatt, ahogy jársz, a száraz csontszálakban nincs rugalmasság, eltartanak a
térkövezett réttől*

*a horizont éléig, kiszabott távlatod maradékán, a víz mértéktelen hiányában
meddig tudsz elmenni, a mindig elérhetetlen láthatár széles takarásában, míg
körülötted megsokasodnak az utcalámpák, és nem látsz túl közös fénykörükön
odaát, az erdősáv vakfoltjában pormentes bútorszalón, a kirakat langyos üvegén
meztelencsigák*

*lágynedvek az épület alatt, sebvá nem vezető csövekben, körben, a gyeptéglák
hibátlan takarásában könnyű ásványok*

*szép savak a földben, a rögök olajos morajlásában
senki se lát*

Átlépések

Ma temették a bácsit, aki tudta, hol vannak a határok. Nagyanyám sógora volt, Sógorbácsinak hívta az egész család. Ángyom elment a paphoz, és azt mondta neki: az uram ismerte a határokat. Ő volt az utolsó, aki ismerte. Az ő halálával eltűntek a határok is. Ezentúl minden összefolyik. Elsüllyednek a határjelző kövek. Fű növi be a határjelző tuskókat. A magok összekeverednek, nem jelzi már a különbség, hogy melyik kinek a földje, veteménye. Két szomszéd, mindkettő azt mondhatja, ő másképp emlékszik. Az ő nagyapja ezt meg azt mondta, az ő apja így meg úgy hagyakozott. És akkor jön a háborúskodás, mert nincs akihez menni igazságért. Áthajló faágat levághatnak, az áthulló gyümölcsöt felszedhetik. De a határjelző fákat is kivágják, vagy kikorhadnak maguktól, mert öregek már, mint az uram volt. Együtt tűnt el a határokkal, a határok tudásával. Papíron sincs meg az a tudás. Az ő fejében volt. Értem, felelte a pap. Majd megemlítem a gyászbeszédben.

Ma a határban biciklizve egy elütött nyulat láttunk. Én lefékeztem, aztán a húgom is észrevette, hogy nem jövök mögötte, visszafordult ő is. A felsőnket húztuk rá az orrunkra, pedig azt hiszem, még nem indult oszlásnak. Bundája épségéből ítélve nem régóta heverhetett ott. Nyitott szeme ködös, a szőr hiányos volt a mellkasán, helyette fekete, szurokszerű massa vont be. Elképzelttem, hogy ilyen lesz az ember a föld alatt. Még jó, hogy mi nem hiszünk a test feltámadásában, legalább ebben nem hiszünk. Csodálkoztam, hogy mekkora állat, kisebbnek képzeltem egy nyulat. Biztosan a megalvadt vér, mondta a húgom. És hogy már gyerekkora óta eltervezte, hogy képeket fog festeni, oszló dögökkel. Szép, eladható tájképeket, olajjal, csakhogy mindegyiken lesz egy realiztikusan kidolgozott állattetem, ami miatt senki nem fogja megvásárolni. És ezzel mi a célod, kérdeztem. Semmi, mondta. Passzióból csinálnám, nem eladásra.

A küszöb nagy határ. Ezért mondom a fiamnak, hogy sose váljunk el haraggal. Valahányszor hazajön, mindig összeveszünk. De sosem engedem el úgy, hogy nem békültünk ki, mert mi van, ha utoljára láttuk egymást. Ilyenek vagyunk. Tudom, hogy szeret, de ami józanul a máján, részegen a száján. Ha iszik, más ember. Apámra ütött, aki olyan haragot tartott a testvérével, hogy még a vérét sem fogadta el a kórházban. Inkább belehalt. Szoktam is mondani a fiamnak, hogy ügyeljen magára, mert látom, hogy amikor veszekedünk, egészen elváltozik a színe. Ez valami kolerikus vér lehet. Saját magától félttem, de nem tudom megvédeni. Bennem alacsony a nyomás, inkább magamat emészttem, mint mást. Fiatalasszonyként sokszor elájultam a gyárban, a szalag mellett. Már öreg vagyok, a csontom is könnyen törik, nem lehet csak úgy eldőlni. Meg volt az a problémám a véremmel is, két gyerekem belehalt, a fiam amiatt süket. A vérem pusztította el őket, bármennyire

is akartam, hogy éljenek. A lányom normális, leánygyermekre ez nem veszélyes, de hát vele ritkán találkozunk, meg nem is úgy vagyunk. A fiammal marjuk egymást, de az életemnél is jobban szeretem.

Az öregember és az öregasszony nyolcvanéves korukban ismerték meg egymást. Mivel egyikük sem beszélt a másik anyanyelvét, egy kitalált nyelven beszélgettek. Az öregember megkérte az öregasszony kezét, amire az igent mondott, azzal a feltétellel, hogy előtte jegyben járhat. Sosem volt menyasszony, és az öregember megadta neki ezt az örömet. Cserébe nem kis dolgot várt az öregasszonytól: hagyja ott addigi életét. Az öregasszony örömszerző lélek lévén elhatározta, hogy túléli a férfit, és gondoskodik róla életének utolsó szakaszában. Mindig megkérdezte, mit főzön ebédre, amire az öregember mindig azt válaszolta: angol pudingot. Az öregasszony hetente legalább kétszer főzött angol pudingot, amit aztán két napig evett. Az öregember ugyanis csak a friss angol pudingot szerette. A másnapira mindig azt mondta: „öreg”, és elfintorította az arcát. Az öregembert már nemigen látogatták egykori tanítványai, mert mindenkivel összeveszett. A gazdag ember barátai a szegény embernek nem barátai, mondogatta. De hiszen te sosem voltál gazdag, felelte az öregasszony. De fiatal voltam, és az gazdagság, válaszolta az öregember. Abból a pénzből éltek, amit a férfi azért a háromszáz éves kőházért kapott, amiben laktak. A férfi pókbirodalomnak nevezte, mert az állatokat egyenrangú félként tisztelte, és senkinek nem engedte leszedni a mérnöki pontossággal megkonstruált hálóikat. A vevővel kötött szerződésben az állt, hogy ha a férfi meghal, a nőnek három hónap múlva ki kell költöznie. A férfi végrendeletében megjelölt tárgyak évek óta ott álltak az emeleten, gondosan átkötött papírcsomagokban. Volt olyan címzett, aki időközben meghalt. A férfi utolsó születésnapjára az öregasszony befejezte a norvég mintás szvettert, amin két macska néz egymással szembe. Amikor az öregember összegombolta a mellkasán a macskákat, elsírta magát. Azt mondta: ugyanannyira szeretlek, mint a macskámat. Az öregasszony boldog volt, mert az öregember a macskáját szerette a legjobban.

Amikor beléptünk az unióba, és eltűntek a határok, elkezdtem félni. Miért félsz, kérdezték, hiszen végre szabadok vagyunk. Éppen ettől félttem, hogy mindenki szabadon jön-megy ezentúl, ellenőrzés nélkül. Mert határellenőrzés ugyan nincs, és útlevelem sem kell már, de a telefonom mindig értesít, hogy köszönjük, hogy belépett ide meg ide, üdvözljük itt meg itt. A feleségem nem tudja, hogy merre járok, de azok a szolgáltatóknál igen. Hogy van ez? Úgy, hogy a határ eltörlésével nem szűnt meg a határ. A különbségek nem tűnnek el. Van például az az ezüstös levelű fűz, amit csak nálunk ültettek az utak mentén, hát arról egyből megismerem, hogy hol járok. Még akkor is, ha az autópályán nem olvastam a feliratokat. De ez tiszteltenség a határral szemben. Hogy csak úgy átlépjük, amikor háborús vér folyt érte, emberek haltak meg érte. Mi meg csak úgy átjárunk rajta, mintha ott sem volna. Régen legalább át akartunk menni. Most megvonjuk a vállunk, és átmegyünk, hogy ne legyünk itt. De ott sem jó, túloldalt. Régen legalább úgy tettünk, mintha jó volna. Hogy ne sajnáljanak minket, akik itt maradtak.

Szemétnapon anyám kitette a ház elé a kukát. Nyugalankodott, mert a szemetes-kocsi a szokásosnál később érkezett. A bőrönd néhány évig a szekrény tetején állt, nemrég került le a nyári konyhába. Apám a kérdésre, hogy van-e még rá szüksége, zavartan nevetgélt a telefonba. Azóta már vásárolt magának néhány új ruhát, olyanokat, amikben fiatalabbnak érzi magát. A bőrönd nem fért bele teljesen a kukába, és ez a kihágás messziről kitűnt. Amikor a szemetes-kocsi már az utca felénél járt, anyám kirángatta a bőröndöt a kukából, és behozta a kapun. Észbe kapott: sosem dobott ki használható tárgyat. Miért cselekedne ez esetben másként? Az érzelmi felindulás nem indokolja az ésszerűtlen cselekedetet. Neveltetéséhez sem lenne hű, ha eldobná azt, ami még ép. Kinyitotta a bőröndöt, hogy kiválogassa belőle azt, ami tényleg szemétre való, de ezzel bajba került. A megismerés csapdájába esett. Egyénekkal szembesült az elemeire bontott masszában. A legkevésbé ép és a leginkább szemétrevaló darab az a gyapjúpulóver volt, amit az anyja kötött a vejének. Soha senki nem fogja már felvenni, mert amellet, hogy súlyos és ómódi, a molyok is beleköltöztek. De az alkotója rég halott, a viselője elment, és egy ilyen tárgynak a hült helye még nagyobb teret foglal, mint saját maga. Anyám kiürítette a bőröndöt, amire így már rá lehetett csukni a kuka fedelét. Apám ruhái pedig bekerültek a szekrénybe, apósa és anyósa ruhái mellé.

Már három napja élünk egymás mellett. Alig beszélünk, mert a közös nyelv, amit mindketten ismerünk, langyos és ízetlen. Semleges. Mi pedig nem vagyunk azok. Egyre kevésbé vagyunk idegenek egymás számára, és ezzel egyidejűleg veszítünk közömbösségünkben is. Egymás nyelvét nem ismerjük, csak néhány érdekességet, amellyel nyelvünk gazdagságát szemléltettük a másiknak. Az én nyelvemen például olyanokat, mint a ló és lovat, olló és nem ollovat. Van néhány azonos kifejezésünk, például az, hogy valakinél nincsenek otthon. Ez azt jelenti, hogy valaki nem normális. Elmentek neki otthonról, így mondják. Náluk is, nálunk is. Országaink közt sokszor költözött a határ, családjaink úgy álltak háborúban, hogy nem ismerték egymást. Nem is tudtak egymás létezéséről. Napozunk egymás mellett az apró kavicsos parton, úszunk a vízben, és megkérjük a másikat, hogy ne nevetessen, mert attól elnehezülünk és elsüllyedünk. Amikor a saját nyelvén énekel, lágy a hangja, és sokkal mélyebb, mint amikor a langyos, ízetlen nyelven beszél. Én mondókéval felelek a saját nyelvemen. Azt mondja, az én hangom magasabb tónusú, amikor nem a langyos és ízetlen nyelven beszélek. Talán azért, mert az anyanyelvemnek én vagyok a gyereke, az idegen nyelvem pedig még gyerekcipőben jár. Függetlenségem kulcsa az idegen nyelv, amellyel kiléptem otthonról. Ha megnyílok előtte, mégsem az idegen nyelven nyílok meg. Összeakad a nyelvem, és szem elől tévesztem a gondolataimat, mintha csont nélküli lábakon közelegnék egy délibáb felé. Amikor feladom, megértően bólogat. Talán a hallgatás áll legközelebb ahhoz, amit mondhatnék. Egy huszárvágás. Este behunyt szemmel rajzolunk. Előttünk a papíron úszó és lebegő alakok, mint a saharai barlang falán. A fénytől megtisztult látás hozta létre őket. Napközben eljárunk egymás mellett. A nyaraló emeletére vezető betonlépcső egy személyre szabott. Amikor egyikünk éppen akkor jön le, amikor a másikunk éppen felmegy, vékony ruhánkon át érezzük, hogy a másik teste másképp sós és másképp meleg, mint a saját sós és meleg testünk. Minél közelebb érünk egymáshoz, a különbség annál érzékelhetőbb.

JÁSZ ATTILA

Valóságmásolatok között. Útinapló

FAUSZTINA ÉS ANDREA NÓVÉR HALLSTATT KÖRNYÉKÉN

Mottó nélkül

(AUTÓPÁLYAKERT)

A hátsó ablakban a kelő Nap vörösével indulunk. Szokás szerint késve egy kicsit. És nem csalódom, a varjak már az út mentén, a fűben bogarásznak.

A védőkerítésen túlról egy agancsos lény néz vissza, szemében kedvesség, jó utat kíván. A halott sünök már nem üzennek semmit. De azért tudom, ha újra-

*kezdeném az életem, kertépítő lennék
az autópályák mellett.*

(HATÁRJÁRÁS)

A határon átjutni még mindig ugyanaz a furcsa érzés gyomortájon, hiába nem kell megállni, csak lassítani.

Látni lehet még a régi világ elhanyagolt és elhagyatott ellenőrzőbódéit, ahol egyedül az idő áll meg egy kicsit.

*Milyen furcsa, hogy így hagyták,
talán emlékeztetőnek.*

(HOLLÓKARÓK)

Kilométereken át húzódnak a szőlőültetvények. Az egyik nagyobb ültetvény elején, minden kezdő szőlőkarón, ül egy bolla.

Ha nagyon figyelsz és gyanakszol, hogy azért az osztrák, jól nevelt hollókhöz képest is túl szabályosan ücsörögnek,

*jössz rá,
nem igaziak.*

(ERDEIPADOZÁS)

*árnyékolják majd az alattuk szépen rendben tartott fapadot. Találgatom csak, hogy
kinek is készülhetett. A semmi közepén. És arra jutok, a helyi traktoros*

*készítette magának, hogy ott egye meg ebédidőben a szendvicsét. És talán le is dőljön
kicsit. Nem tudom*

*biztosan, de nekem
lenne hozzá kedvem.*

(GYÓNTATÓLÉTRA)

*A régi templom előtt a völgyben még hó van. A templom ajtaja nyitva, de bent hidegebb
van. A szenteltvíztartóból alig folydogál az áldott lé,*

*félig fagyott. Hiába van kint 23 fok, dideregve húzom fel a mellény cipzárját nyakig, de
így is feltűnik, hogy a mellékoltárkép nagyon ismerős.*

*Raffaello Sixtusi Madonnája függöny, felbők és angyalfejek nélkül. A főhajóban pedig
egy El Greco-Krisztus próbálja elbitetni velem, hogy igazi.*

*Gyanakszom már. Furcsa sziluett rajzolódik ki az elhagyatott gyóntatószék homályos
üvegén át. Benyitok óvatosan,*

*de csak egy létra az, ahogy
az ég felé nyújtózkodik lustán.*

(KÉPESLAPHÁTTÉR)

*A hegy tetején áll az alpesi fogadó, alatta legelő. Legelőször is az a feltűnő, milyen
mélységesen zöld. Egy nyomsvájon lehet feljutni. Ha jön valaki*

*szemben, vissza kell tolatni addig, ahol mindkét jármű elfér. De mi van, ha egy traktor
jön épp szemben? Na, akkor felhajt a dombra, majdnem függőlegesen, megoldja.*

*Nyugodtan. Itt senki sem ideges, talán a hegyek teszik, sziklásak és havasak, és több
ezer méter magasak. Ilyen csúcsokat csak formatervezők találnak ki. Vagy Isten.*

*A természet, ahogy több ezer évig kísérletezget, hogy is állna legjobban a hegynek a
hósipka vagy a csupasz, fedetlen sziklaszirt. Mindezt úgy, hogy a teraszról*

*a lehető legtökéletesebb képet nyújtsa, keretek nélkül, határtalanul, beleveszve a síkba,
hiszen nincs semmi, ami kizökkentsen, se másik ház vagy fogadó.*

*Csak a látvány
csupasz meztelensége.*

(TELIHOLDÉG)

Éjjel felébredek arra, hogy világos van a szobában. Kidőltünk, nem kapcsoltuk le a villanyt. Így maradt. Nem húztam el a függönyt, reggel az ágyból is látni

lebessen a napfelkeltét a hegyek felett. De egyelőre fasírtsötét van. Mindenhol. Csak a szobában ég villany. A telihold, ahogy benéz éppen e szűk térbe, bevilágítja.

*Annyira felzaklat,
alig tudok visszaaludni.*

(NAPPALIHOLD)

Hajnalban egy őzgida téved a fogadó előtti legelőre. Bóklászik, eszegeti a füvet, engedi magát fotózni az emeletről. Nem fél, még a fényképezőgép pittyegése se zavarja,

ahogy A. nővér ráközelít, óvatosan kísétál a képből. Egyedül marad a nappali Hold a legmagasabb hegycsúcs felett, hogy önmagát pár percig az ámulásnak

*és a fotózásnak adja át. A teraszon
didergőknek. Vége a böjtnek.*

(FELTÁMADÁSNYUGALOM)

A stájer vadász, vállán puskájával, lassan lépked a magasles felől az autója felé. Mit remélt elejteni húsvét vasárnapján, szikrázó napsütésben délután négykor. Ki tudja,

mi jár embertársaink fejében és lelkében olykor? Vagy a sajátunkban. Ezért meg is állunk Melkben, de csak sétálunk egyet a kertben, mint mindig. A mellékbajóban

meglátogatjuk a falevelekkel benőtt fészületet. Nem ma született, lassan fel kéne támadnia, szerintem. Jól áll, jól állunk, néhány óra és otthon vagyunk. Viszont

a monostorral szemben van egy másik kolostor, az autópálya túloldalán, amit eddig sosem vettem észre. Egy jóval szerényebb. Biztosan ott laknak a mai szerzetesek,

hogy a szemközti láthatóból megéljenek valahogy. Nyugodtnak tűnik, biztosan imádkoznak épp. Nem kell sietni, feltámadásra

*otthon leszünk
mi is.*

Sirályok

Az autópályának félelemszaga van. Eszter még sose vezetett ilyen gyorsan. Most százhuszszal kell mennie, most előzgetnie kell. Drágám, valamikor meg kell tanulnod, mondja Zoltán, miközben egy ásványvíz kupakjával küzd. Nem szorulhatsz be minden kamion mögé. Hogy beszorulna, Eszter eddig erre nem gondolt, ő csak megpihent, rácsatlakozott. Most, most nem jönnek a belső sávban, gyertünk már. Eszter eltökéli. Ez még nem az a helyzet volt. Idegesen pillantgat a tükrökbe, gyorsan balra hátranéz, hogy a holtteret is figyelje, a keze is elindul kissé balra, Zoltán kapja vissza. Kell pár perc, míg megnyugszik. Szorítja a kormányt, fél órája indultak, de már begörcsölt a felkarja, a válla, a nyaka egy merő csomó. Sorra előzik meg, ő csak dökög a kamion mögött, már ő is érzi, hogy ez tényleg nem tempó, hogy nem ragadhat bele ebbe. Hirtelen kiteszi az indexet, kivág a belső sávba, mögötte satufék, duda, Zoltán ordít, Eszter előredől a kormányra, nyomja teljes erejéből a gázpedált. Mögötte felbukkan a dudálás, egy torpedó BMW, ott van a seggében, szinte lökdösi a jelenlétével, húzzál vissza, kisanyám, ne is hidd, hogy neked a belső sávban a helyed, Eszter ezt olvassa ki a nézéséből. Eszter próbál nem a BMW-sre figyelni a visszapillantóban, nem arra gondolni, hogy kívülről nézik, nem arra gondolni, hogy zavar, feltartóztat másokat. Amint elhagyja a kamion orrának vonalát, Eszter visszarántja jobbra a kormányt. Ilyet többet ne, mondja a fogai között Zoltán. Visszafogja magát, nem üvölt, mert tudja, hogy Eszter akkor feladja, hogy elengedi a kormányt, és ők csak elszállnak a semmibe. Eszter remeg, kissé a félelemtől, de inkább az örömtől. Előzött. Gyorsult. Megcsinálta. Felbátorodik, nem is figyeli a sebességmérőt, csak nyomja a gázt. Zoltán megköszörüli a torkát. Megbeszéltük, hogy százhusz fölé nem. Eszter sértődötten bólint, és kissé felengedi a gázpedált. Ez nem ment neki soha, nyomni, de csak egy bizonyos szintig. Beleengedni magát, de csak addig, amíg bármikor ki tud onnan jönni.

A szállodának szállodaszaga van. Az idegenség, a szabadság és a konzervpihenés szaga. Kilép az erkélyre, a tengert nézi. A szendvicsmaradékot eszi, amit a benzinkúton vettek. Remegett a keze, amikor fizetett. A határ után voltak, az első horvát pihenőhelyen. Eszter már rég meg akart állni, de Zoltán elnézett valamit a navigációban, ez a szaros Google, fűjtatott. Pedig tudja, Eszter befeszül, ha nem mondja meg rendesen, merre kell mennie. Nem is csak a bizonytalanság miatt. Hanem ideges lesz, ha Zoltánt inkompetensnek látja, főleg egy olyan területen, amin azt képzelte, otthonosan mozog. Egy indiai csoport ebédelt ott. Sültkrumplit ettek. Eszter olyan meztelennek érezte magát a sortjában és az ujjatlan felsőjében. Megcsapta a légkondi hűvöse, megdörgölte a felkarját. Visszament a kocsihoz, és az anyósülésre ült. Zoltán sóhajtott, és beült a kormányhoz. Soha többé nem vezetek, mondta Eszter, és tüntetőleg kibámult az ablakon az elkövetkező három órában. Arról az

ülésről nem látta olyan versenypályának az utat, mint amikor ő vezetett. Az erkélyről látja, ahogy lent, az étterem teraszán sirályok repülnek rá a maradékra. Eszter visszamegy a szobába, leteszi a szendvicsmaradékot az asztalra. Gondosan becukkja az erkélyajtót, nem akarja, hogy berepüljenek a sirályok.

A tengerpartnak sós szaga van. A parton végigfutó betonsétányon mennek. Nem fogják egymás kezét. Könnyen szétválnak, amikor jön egy babakocsis család. Ikerlányok kezét fogja az anya, az apa tolja a babakocsiban a kisfiút. Napbarnítottak, ziláltak, tele vannak cuccokkal. A nyaraló családok mind ugyanúgy néznek ki. A korlátnál egyre többen állnak. Eszterék keresik a szemükkel, mit nézhetnek. Egy fiú és az apukája áll a korláton kívül, egy szikla tetején. A vízben egy másik srác. Biztos a fiú testvére. A férfi int a lentinek, hogy ússzon arrébb. A fiú előredől, de fogja a háta mögött a korlátot. A keze kitekeredve. Nézi a tengert maga alatt. Majd újra a korlátnak támaszkodik, és jobban átkulcsolja a karjával. Az apja megpaskolja a vállát. Nem sürgeti. Ott áll mellette. A srác letről felkiált. Egyre többen nézik őket. A fiú hunyorog, észleli, hogy őt figyelik. Oldalra sandít. Zavarban van. Tipeg. Nagy levegőt vesz, Eszter is a korlátnál, megbabonázza a látvány, az a félelem és az az akarás. A fiú félig visszalép a sétányra, majd meggondolja magát, és megint kimászik a korláton a sziklára. Nem megyünk, kérdezi türelmetlenül Zoltán. Még fürdeni akartak, Zoltánon egy régi fürdősort, már van egy kis pocakja, de az erős, barna szőrtől nem olyan feltűnő. Eszter mellette olyan picinek tűnik, halcsontú, kint van a bordája, hosszú szőke haja szinte elnyeli a testét. Elhúzza Esztert. Elhaladnak a fiú mögött. Gyerekizzadságszag. A korláthoz áll egy kövér házaspár is, hatvanasok lehetnek, talán németek. Eszter hátra-hátrakapja a fejét. A fiú még mindig csak készülődik az ugrásra. A következő strandon egy nő félmeztelenül napozik. Zoltán szeme elidőzik rajta. A nő épp felnéz, összeakad a tekintetük. A víz kellemes. Rögtön mély, ahogy beleereszkedik Eszter. De sokkal könnyebb a sótól fennmaradni, mint a Balatonban. Annál tovább ne menj, kéri Zoltán. A fején snorkell, lebukik, vizsgálja a tengert. Nem látja a fenekét, csak a mélységet. Egykét kisebb hal úszkál a lábánál. Felbukkan. Eszter már bent van, tíz méterre tőle. Gyere vissza azonnal, üvölt. Eszter nem figyel, úszik tovább, beljebb. Zoltán üvölt megint. Eszter nem jó úszó, pár éve szerette meg a vizet. Általánosban felmentette magát úszásból, mert ráüvöltött az úszásoktató. Zoltán igazi hal, állandóan úszna. De a tengertől tart. Nem látja a fenekét. Ismeretlen, nagy erők. Eszter abbahagyja a tempózást, megfordul. Integget Zoltánnak, vigyorog. Zoltán rázza a fejét, és int neki, hogy jöjjön kijebb. Eszter felfekszik a vízre. Élvezi, hogy megtartja a tenger. Elindul vissza a part felé. Zoltán erősen bámulja. Eszter egyszer csak megáll. Vigyorog Zoltánra. Elkezd viccből kapkodni a levegőt, mintha fulladozna, csapkod a kezével, közben röhög, hisztérikusan. Zoltán nem dől be, csak várja őt, azon a ponton, ameddig szabad menni, amíg engedte Esztert. Eszter egyre jobban csapkod, már nem vihog, félrenyelt, köhög, a sós vízzel nem tud mit kezdeni, ez más, mint a Balaton, ehhez végképp nincs hozzászokva. Zoltán látja, hogy ez most már nem vicc, odatempózik, gyors, régen vízilabdázott, azért is ilyen nagydarab, ami annyira megtetszett Eszternek benne, csak a nagy izmok már csak nagy hústömegek, de mégis rejtenek erőt. Átkarolja Eszter derekát, és úgy húzza a kilépőig, Eszter folyamatosan köhög. Valahogy feltolja a lépcsőn, majd leülteti. Eszter még

felköhög egy kis vizet, a mellkasa izgatottan jár. Zoltán a sziklához vágja a bűvár-szemüvegét.

A hajónak üzemanyagszaga van. A felső szintre ülnek. Zoltán átkarolja Esztert. Eszter kibújik az ölelésből, lemegy, hogy hozzon üdítőt. A kiszolgáló egy korabeli srác. Kedvesen mosolyog Eszterre. Nyitott ingben áll, a mellkasa napbarnított, csupasz, a hasa kockás. Honnan jött, kérdezi Esztert, amíg tölt, Bjudapeszt, vándorful, mondja, és Eszter szemébe néz, úgy tűnik igaz, hogy a magyar nők gyönyörűek, teszi hozzá, majd átadja Eszternek a poharat. Még egyet szeretnék, mondja, a férjemnek, de ezt már csak suttogja, hogy ne törje össze a pillanatot. Hvala, mondja, izgatottan megy a lépcsőhöz. Ez most *valami* volt. A létránál megtorpan, ahogy se tudja egy kézbe fogni a poharakat. Felkiált Zoltánnak, aki lemászik, és felviszi a sajátját. Eszter még odapillant a srácra, összemosolyognak, úgy mászik fel Zoltán mellé.

A halnak zsákmányszaga van. Krk szigetéről Cresre tartva kapnak ebédet. Hal, krumpli és savanyúság kenyérrel. Ahogy kiosztják nekik a tányérokat, sirályok gyűlnek a hajó köré. Alig bírják tartani a tempót, de elszántak, nekik meg kell szerezniük a halat, nem azért szagolták ki olyan messziről. A tetőre érkezik pár, ott tipegnek, csak az árnyékukat látni lentről. A többi mellettük csapdos. Eszter fél, nehogy berepüljenek. Egy madárral nem tud mit kezdeni. A rovaroktól nem fél, de egy madár az nagy, az verdes, az kiszámíthatatlan. Zoltánt nem kötik le a madarak. Belapátolja hamar, és elszundít. Eszter ijedve, de izgatottan nézi a sirályokat. A többi utas is kezdi megszokni a jelenlétüket. Néhányan bedobálnak nekik a maradékból. Amint kidobják a hajóból a haldarabot, a sirályok lecsapnak rá, a leggyorsabb viszi. A lépcsőn felbukkan az üdítősrác. Mosolyogva kínálgatja a többi utasnak az italokat. Eszterhez ér. Int neki, jöjjön utána. Eszter óvatosan leteszi a tálcáját a mellette lévő üres székre, szinte semmit nem evett, kissé imbolyogva feláll. A srác mutatja, hogy adja oda a tányért, majd megfogja Eszter kezét, és a tatra vezeti. Alig egy méterre repülnek tőlük a sirályok. A srác nagy terpeszbe áll, a tenyerébe mar egy kis halat, és kinyújtja a kezét. A sirályok először csak próbálnak odarepülni, de a légáram vissza-visszalöki őket. Majd az egyik felgyorsul, és elkapja a haldarabot a srác kezéből. A srác mutatja Eszternek, ő is vegyen egy kis halat a tenyerébe, Eszter leguggol, szed, de nem mer felállni, berejti az öklét a két lába közé. A srác odaguggol, felsegíti, és vezeti a karját. Eszter oda se mer nézni, fél, hogy leharapja a kezét az egyik sirály. Ahogy közeledik a madár, visszarántaná, de nem tudja, mert a srác erősen fogja. Az egyik sirály kikapja a kezéből a haldarabot. Eszter nevet, hangosan. Rázza az öklét, mint aki győzött. Megöleli a srácot. Megérzi az illatát, arcszesz, tenger és izzadság. Megcsókolná a nyakát. Ekkor pillantja meg a srác válla fölött Zoltánt. Még mindig alszik. Eszter kibontakozik az ölelésből, biccent a srácnak, és visszasiet Zoltán mellé. A vállára dönti a fejét. Két kislányt figyel. Mintha ikrek lennének, szőkék, kék szeműek. Az egyikük folyamtosan beszél a szüleinek, angolok. A lépcső tetején ül, nem kapaszkodik, élénk, a másik követi, odaül mellé, de erősen fogja a korlátot. Szavak nélkül értik egymást. Kőpapír-ollóznak. Mindig a bátrabb kislány nyer. Mintha ezt is tudná irányítani. Kiköt a hajó Mošćenička Dragánál. A félenkebb kislány lemászik. Még csak testvérek se voltak. A német családhoz csatlakozik.

Az estének borszaga van. A fények homályosak, imbolyognak, parázslanak az öböl túloldalán. Eszter az üveg után nyúl. Többet nem kellene, mondja Zoltán, inkább kérve, mint utasítva, amúgy is alig ettél ma. Két pohárból még nem lesz gond, és Eszter közben már tölt is magának. Zoltán csóválja a fejét, megegyeztünk valamiben, dörmögi maga elé, feláll, a korlátnak dől. Valahol arra van Krím, mondja. Eszter kérdően néz rá. Múltkor olvastam egy interjút Ed Parsons-szal, a Google Maps-es csávóval. Ő mondta, hogy mást látsz Oroszországból, és mást a világ többi részéből, ha Krímet nézed. Az oroszok már végleges határnak látják, mi meg csak ideiglenesnek. Pedig azt hinnéd, amit ott látsz, az úgy is van. Akárhonnan nézed. Szomorúan felnevet. Eszter elé guggol. Azt hittem, hogy megbeszéltük, hogy vigyázunk rá, és betartod, amit be kell, mondta, és megsimítja Eszter combját. A hasa még pici, nem domborodik, néha Eszter úgy érzi, csak képzeli, hogy van ott valaki. Egy titok még, bármikor elillanhat, neki mégis annyi szabályt be kéne tartania.

Az internetnek zűrzavarszaga van. Eszter dacosan fekszik az ágyon, Zoltán bejön utána, becsukja az ajtót. Bekapcsolja a légkondit, pedig Eszter attól megfázik. A nyitott ajtó mellett viszont fél a sirályoktól. Bár most talán örülne, ha berepülne az, amelyik megette a halat a kezéből. Ha a csőrébe venné Eszter hálóingének pántját, felemelné őt az ágyról, és kirepítené. Amit be kell tartanod, utánozza Zoltánt Eszter, és az arcába nyomja a képernyőt. Három cikk, három különböző szabályrendszer terhes nőkre nézve, arról, hogy mit szabad és mit nem. Az anyád meg folyamatosan gin tonikozott, amikor várt téged, aztán nem lettél olyan vesztes. Eszter levágja a készüléket az éjjeliszekrényre, és duzzogva a fejére húzza a paplant.

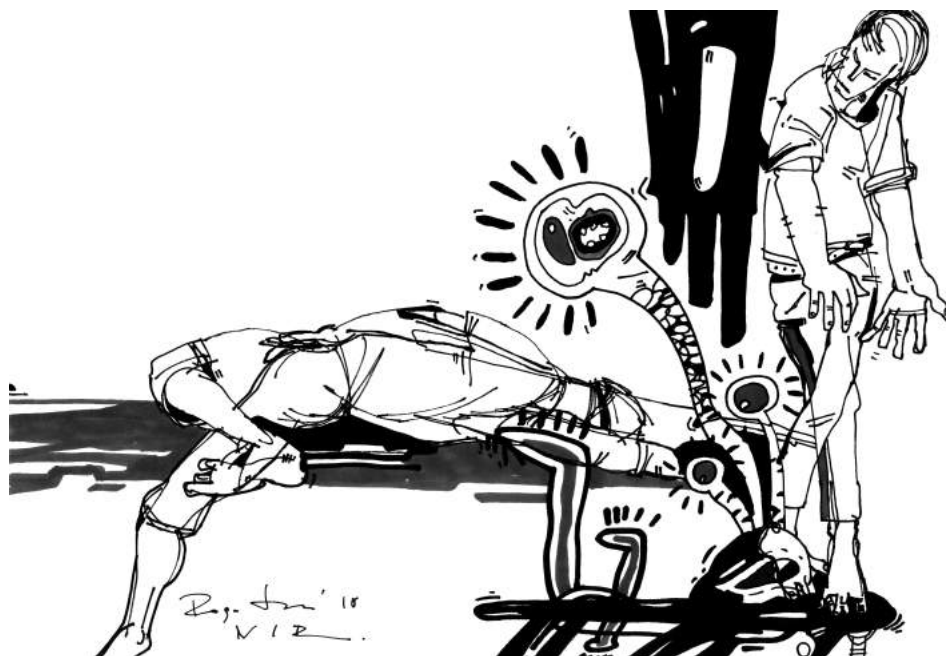
A bárnak cigi- és alkoholszaga van. Zoltán iszik egy vodkát. Bejön egy nő, a pulthoz megy, véletlenül meglöki Zoltánt, a monokinis nő az. Zoltán megemeli a poharát a nő felé, lehúzza. A nő is rendel kettőt, az egyiket Zoltán elé tolja. A ruha alatt kivehető a melle körvonala. Zoltán oda-odales, áttetszik-e a mellbimbó. Az a gyönyörű mellbimbó, ami olyan szabadon ágaskodott a parton tegnap délután. A nő észreveszi, hogy Zoltán ezt figyeli. Kicsit odadörgöli a mellkasát Zoltán karjához. Zoltán libabőrös lesz. Rendel ő is még két vodkát. A karjukat átkulcsolva pertut isznak.

Az álomnak tengerszaga van. Eszter hasában egy madár mozog. Verdes, sikít. Nagy nehezen kikúszik Eszterből, és kirepül az ablakon a tenger felé.

Az estének esőszaga van. Zoltán Eszter fölé tartja az ingét, ő félmeztelen. Mellettük elszalad egy háromgyerekes család, nincs náluk semmi, amivel fedhetnék magukat, csak szaladnak és áznak. Vigyorognak, talán még nem is látták a gyerekek az anyjukat futni, vagy az apjukat így megázva. Zoltánék beérnek a szállodába, a szobában Zoltán jól áttörölgeti Esztert, leveszi róla a vizes ruhákat, és a paplanba bugyolálja. Az erkélyre ülnek, nem csap be az eső. Zoltán ölében Eszter. A túloldalon a fények most nem parázslanak. Biztos csak a meleg, párás időben imbolyognak. Most tisztán látszik a túlpárt.

Az autópályának sebességszaga van. Eszter vezet a horvát szakaszon, nem tudja, hogy azért felszabadultabb-e, mert idefele már betörte őt Zoltán, vagy azért, mert a határon túl van, nem Magyarországon, lehet, hogy itt a horvát autópályán valahogy minden tétnélkülőbb. Bátran előz, még kurjongat is, na, mi van, kicsikém, csak ennyi vagy, nincs az a görcs. Jön az első alagút a hegybe vájva. Még nem olyan hosszú, de Esztert már ez is megbabonázza. Fények kétoldalt és középen, beszipantják a tekintetét. Mély és igéző. Jön egy hosszabb, két kilométer, Eszter úgy érzi magát, mint egy versenypályán, nem lehet baja, hiszen az alagút fényei bent tartják a pályán. Egy autó előtte lassú, feltartóztatja Esztert ebben a fénymenetben. Balra húzza a kormányt, nem is néz sehová, csak tartani akarja a tempót, amikor hatalmasat dob rajtuk az autó, megszakad a fényfüzér, sötét minden.

A kórháznak fertőtlenítőszaga van. Eszter csak résnyire nyitja a szemét, Zoltán hangját hallja, a telefonba magyaráz. Egyéves jogszi, igen, egyéves jogsival szokták a legtöbb balesetet okozni, mert akkor már azt hiszik, megy ez nekik, de a kellő rutin nincs meg. A babával semmi gond, mondja, megúszták. Megúsztuk. Tessék, kérdez vissza, az anyjával beszél, anya, ezt most hagyjuk. Mit mond, kérdezi Eszter nyöszörögve, semmi, semmi, csak viccelődik, hogy az egyéves házasságokban szokott a legtöbb baleset lenni, hahaha, nevet Zoltán, hahaha, próbál nevetni Eszter, de fáj az oldala. Ja, és azt mondja, igyál egy kis gin tonikot, az mindent megold. Behozzák az ebédet, hal, az ablak csak résnyire nyitva. Egy sirály közeledik, nem veszi észre az üveget, nekicsapódik, lezuhan.

CSOBÁNKA ZSUZSA EMESE

Az erdőjáró

*Aki indul, add fel rá a kabátot.
Tétován ne ácsorogj hosszan,
ne tartsd vissza, nyisd az ajtót.
A szűkössé vált sál hadd lobogjon,
érintse nap a nyakát, te ne fojtsad.
Minek melegedne be rajta a kabát,
lesz még tavasz levetni újra.
Menjen, távolodva tőled izmos szelek várják.
Ágak ölelik körbe helyetted,
áldd meg őket. Karod add oda
a friss hajtásokért, lombosodjanak.
Légy az avar álma a lába alatt,
földszagú, mohos és megtartó,
magaslatoktól ne félj,
ha sziklaszirtre ér fel.
Egy egész világ tárul a szakadék elé,
vedd észre a kifeszített egyensúlyt magadban.
Ő azon lépked, míg hazaér hozzád.
Javítsd meg a tetőt, a vécét,
gazolj ki a kertben.
Ültess retekmagot.
Fésüld ki összebogozott életed szálaait.
Ha várod, a rend kínálja helyel, otthonod,
engedd meg, hogy rád nézve téged lásson,
seperd ki szeméből a kósza árnyakat, a csalfa fényt.
Legyél egyszerű, mint egy pohár víz a szomjúság ellen.
És akkor megérkezik, és te lesegíted róla a kabátot.
Helyel kínálod magadban,
abban, akit végre igaznak lát.
Készen arra, hogy erdőben éljen.
Ha indulna, mert hívja újra a távol,
magától nyílik az ajtó, engeded.
Mert visszatér minden alkalommal,
nyitott tenyere az erdők illatát hozza,
belőled indul és beléd tér vissza.
Hajában bokrok nőnek, madarakat röptet.
Fészket rakni benned készülnek.*

SZELES JUDIT

Hóhatár

*Olyan utat választottunk,
hogy a hegyek meredek,
a csúcsok hóval fedettek,
de a lábukat langyosan
mosogatja a meleg áramlat,
és tengeri sünöket zabálnak
a hóféhér sirályok.*

*Olyat választottunk,
hogy az alpesi legelők
törpenyíreseiben is
kővér bárányok kolompolnak,
és ez elhallatszik messzire,
a hóhatár fölé.*

*Sas feszegeti a szárnyát,
a rétisas, de itt tengerinek hívják azt is,
óceáni az éghajlat, az áramlat,
benne bálnák, ámbráscetek,
palackorrú delfinek, vagy kisebbek,
mint a norvég nevű nise, a disznódelfin.*

*A hószagú csúcson úgynevezett
magassági eufóriába esik az ember.
A ritkás levegőtől és a látványtól
eláll a szava, vagy egyenesen elájul.
Felmászni a Svolvegeita kecskeszarvaira
ezért nem egészen veszélytelen vállalkozás.*

*A sarkkörön túl nyáron egy ellipszist
jár be az égbolton a nap, sose megy le.
Felgyorsul a vegetáció növekedése,
hogy még a csupasz sziklákat is apró
virágok, páfrány és moha fedi
egészen az éles hóhatárig.*

Sarkköri

*Svolvær a hatvannyolcadik szélességi körön,
két fokkal északabbra a sarkkörtől található.
Jártam már korábban is Észak-Norvégiában,
de nem a Lofoten-szigeteken, hanem a szárazföldön,
ahová gleccserek táplálta fjordok nyúlnak be.*

*Jim Sverre szemére emlékszem,
ahogy ő meg a főkaborjakéra
a lemészárlás előtt, a sastollakra,
a gödörben forró köveken süített
főkabússra és zöldségekre,
emlékszem, a dobokra, a táncra,
a törpe jazzdobosra, aki
az ezüstbányákat őrizte.*

*Azt hiszem, a levegő lesz az,
amitől karcos az emlékezet,
a levegőben van valami,
talán a hószag, vagy a halszag,
a levetett pulóver melegsége,
egyenesen izzadságszag –
a sarkkörön túl.
Nem szabadulok innen.*

PINTÉR KITTI

Érintő ()

*spotifyról tett be zenét és ellötyögött a mikróig
a tetején hagyta a mobilját hogy ne legyen útban
úgy forgott mint egy kis esésű folyón
lehorgonyzott hajómalom propellerje
ahogy a cigit tekertem behúzta a firbangot
ne lássanak ránk a belpesti szomszédok
foszforeszkáltak a posztóra tűzött
pazar műanyagok a sötétben*

*olyan sovány volt
mikor elhelyezkedett éreztem az ölelem
kényelmetlenül kiálló farkcsontját*

*hogy ne essen hanyatt elővigyázatosságból
átfogtam a hátát is és észrevétlenül bedugtam
a hálós trikón egy ujjam kitapintani a nyirkos bőrt
még konokul előrebukó hajszálait sem szedte ki a szájából
tánc közben csak belehamuzott néha a zománcos vájlingba
sose mesélte el hogy gyerekként hangosan sírva szorította le
a sivalkodó jószág szőrbojtos farkát vágáskor
és miután kivéztették ezt a lábost is ő vitte vissza az üstházba
magas homlokához tapasztotta csuklóját
valami másra akart gondolni
én meg egészen elérzékenyültem
attól hogy még ilyenkor sem képes gondolni rám*

*szellőztetni nem lehetett nehogy a szag kiszivároгjon a gangra
inkább a szemközti parkba mentünk le levegőzni
de a belső udvaron még ráigazítottam a fejbűbjára a sapkát
felfeslett az anyag a széleken mert babrálta folyton
még ebben a hidegben is utált vastagon öltözködni
cuppogott a gumicsizmája az úttesten
ahol a havat már elkaparták
aztán belesüppedt teljesen a cipőtalpa
nézte a fák körül hogy felengedett a talaj
leguggolt és az alkarjával húzta maga köré a hóhányást
azt mondta lapátoljam gyorsan én is
és kerítsem el kívülről latorkerttel
míg eltűnt egészen a félfagyott hó mögött:*

Mosások, taxisok

ANEKDOTIKUS ÚTIRAJZ

Ma mosunk. Így döntöttünk Jével tegnap este, természetesen szükségből, illetve hiányból, s mivel Irvana lakásán nincs mosógép, a neten pedig csak Hrasnoban találtunk mosodát, na jó, hát akkor nekivágunk a külvárosoknak, és Lukavicáig meg sem állunk. S mire visszaérünk, ki is mosnak, meg is szárítanak.

Egy Tin Ujević-kötetet csempészek a vászontászkámba, a hátizsákomat már tele-tömtem, oda nem fér, az is szennyes ruhákkal van kitömve, majd átrakom aztán. A totebagre Delacroix híres képének fedetlen keblű nőalakja kollázsolva, Jétől kaptam Franciából, Liberté-Egalité-Beyoncé. Mikor útra kelünk, vidáman lengeti a nemzeti trikolorót a vállamon, az Ujević-kötet a táska másik oldalában a bordáim közé vág. Sječaš li se, kérdezem Jétől, na kláštor v Cité Ü, a na lavage et séchage? Mióta Szarajevóban vagyok, már végképp nem tudok egy nyelven beszélni vele, a csehszlovákból szerbhorvát lesz és viszont, keverednek a francia fordulatok és a vajdasági szlovák tájszavak, de a magyar a titkos fegyverem, mely szavakat ismeri Jé, melyeket keveri, és melyeket nem. Meg hogy melyek élnek titkos életet a vajdasági szlovák falvakban. Sőt, hogy mely maradi szót érti azokból, amelyet Maradon kívül nem értenének sehol. A bábeli tolvajnyelvet immár direktben toljuk. Kívülállónak esélye sincs megérteni a hibrid maszlag kódjait, a coquillardok jargonja semmi ehhez képest. Kolostornak (kláštor) hívom a Cité Universitaire intrijét (internát = intrák = intri = kolesz = kollégium), a Deutsch de la Meurthe a két háború közt alapította régi részt, és ami inkább egy low-cost Yorkshire-i kastélyparkra vagy egy janzenista kolostorra hajaz az ancien régime-ből. Az ottani mosodában (lavage) hely hiányában simán kipakolták a türelmetlenkedő diákok a szárítógépből a ruhákat, és ezeknek a szárítóknak (séchage) megvolt az az ördögi tulajdonságuk, hogy néha a számkijelző jóslatát meghazudtolta, korábban vagy később fejezte be a séchage-t. Így ha percre pontosan érkezett is az ember, gyakran találta cuccait a gépek melletti széken, vagy éppen az még mindig vígan forgott a szárító dobjában, mintha csak az előbb dobta volna be őket. Jé sosem dobálta ki mások cuccát a már békésen szendergő dobokból, inkább várt. Igazi kelet-európai vagy, oltottam. Na nem mintha csak franciák laktak volna a kolostorban, sőt, a főépület óratornya alatt mindenféle népek gyermekei léptek be, s vették az irányt a mosoda felé.

Molim vas taxiju na Tereziju. Ići ćemo na Hrasno. Mondom közben a telefonomba. Taxiju? Kérdez Jé. Nem csak simán taxi? Nemtom, így hallottam. Asszem. Nem, u taxiju, do taxije, ali molim vas taxi. Koga? Čega? Akuzatív, érted. Majd legközelebb azt mondom, vozilo, az univerzál, puffogok. Amúgy se tudom, hogy na Hrasno, vagy u Hrasno, vagy do Hrasna. A lényeg, hogy öt perc múlva jön. A legképlékenyebb időfogalom a világon a balkáni öt perc. Az azonnaltól az évek múltáig bármit jelenthet. Dođem za pet minuta. Za pet minuta sam tamo. Za pet minu-

ta sam gotov. Crknem za tih pet minuta, vonom meg a vállam. A mosással csak a gond van, vetem oda Jének, és eszembe jut, hogy vagy fél éve (vagy öt perce?) épp akkor ázott be a prágai lakás, amelyben I-vel laktunk, mikor Jéhez indultam Párizsba, és taxit hívtam a reptérre. Za pět minut. Még nem is hajnalodott, először azt hittem, hogy esik odakint, a cseppek kopognak kint a párkányon, aztán már a benti párkányon is, aztán már csorogni kezdett, nyilván a radiátor, s mire a konyhába értem, ott már folyt a plafonról a víz, talán eltört a radiátor csöve. I. mérget mert venni rá, hogy a felettünk lakó szomszéd öngyilkos lett, felvágta az ereit, befeküdt egy kád forró vízbe, nyitva hagyta a csapot, hogy hulláját lehetőleg frissiben találják meg, hála a beázott szomszédok választatlan dörömbölésének, majd a *Hoří má panenka* című filmből kilépő tűzoltók ajtóbetörésének. Szinte már el is hittem volna I. összeesküvés-elméletét, aztán eszembe jutott, hogy tegnap nem fejezte be a versét, s ez a mese nyilván a túlburjánzó költői fantázia ragyogó mellékterméke. Amikor azonban a felső szomszéd sokadik dörömbölésünkre sem jelent meg az ajtóban, s miután a gondolat, hogy túl mélyen alszik, kezdett metaforába váltani, olyan valóságosnak látszottak már a *Tűz van, babám* tűzoltói, hogy gúglizni kezdtem a mobilomon a tűzoltók csehországi segélyhívó számát. Oh, shit! Ekkor nyitott ajtót Zac (mint később kiderült), mivel a lakásában bokáig ért a víz, szó nélkül is tudta, mit akarunk. A lakásajtót szélesre tárva lepleztük le a bűnöst, kivillant a mosógép, ahogy a kőre köpi a vizet. Zac éjjel, mielőtt aludni ment, bekapcsolta a mosást, s most a ruhát csavarva engedi le vizét a rosszul bezárt dobú jámbor gép, s a vízvesztéséget pótolandó újabb és újabb adag vizet szippant magába a vezetékéből, hogy a földre köpje majd. A folyosóablakból kinézve látom, az utca tülfelén már várakozik a taxi. Promi te za zpoždění... Nejprve jsem myslel, že se neco stalo s radiátorem, že nás vytopilo pokaženě topení, a nakonec ze sitilo, že to byl jen sused. Nemtom, minek magyarázkodom, talán csak hogy elsüthessem a szóviccet a (topít), és nem tudom eldönteni álmatag reakciótlansága miatt, hogy működik-e a szóviccem a cseh fül számára is, ahogy képzelem, vagy okvetlen csehszlováknak kell lenni hozzá.

Ugyanígy van ez itt is, jarane, fejezem be a mesém Jéhez fordulva, mire megjön a taxink. A taxiban nem beszélünk, csak ha muszáj, a taxiban különben is csak a felelőtlen amerikaiak beszélnek, akik éjjel indítják be a mosást, és akiket mindenki ért, még az is, aki nem tud angolul. A taxiban nem beszélünk, mert megint csak az derülne ki, hogy honnan jövünk, hogy a taxisofőr pont Novi Sadba járt iskolába, vagy hogy a bátyja Prágában él, vagy épp a gyerekkori haverja került Pozsonyba a háború alatt. Gurulunk a folyóparton a Miljacka folyásával, várunk a piroson, átvágunk Grbavicán, balra elmarad mögöttünk a letérő a Sanasa magánklinika irányába, ahová a múlt hónapban majd egy hétig jártam infúzióra Ibrahim doktor rendelkezésének megfelelően. Hallgatjuk az Antena Sarajevot, a lehúzott ablakon becsap a friss tavaszi levegő („felhúzom, ha zavarja, szóljon”). Június első napjai telnek, végre véget ért a májusi bonszun (bosnyák monszun, saját gyártmányú terminus technicus Jével). Kánikula nyomul a völgyre, felette sehol egy felhő, csak áttetsző fátyolként díszleg néhány fehér fodor a Trebević felett, végre igazi nyár van, a taxis izzad, szélesre gombolt ingjéből szőrfodor buggyan, jó meleg lett mára, mondja mosolyogva. Ideje is már, hagyom rá. Mire Hrasnoba érünk Grbavi-

cáról (jobbra bevillan a Miljacka hídján túl a főút, amely átszeli a várost, a sarkán az állami energetikai vállalat, az Energoinvest lefordított zöld háromszöghasábja, itt dolgozik Jasenko, de nekem mindig az a háborús kép jut eszembe, a kék ablaküvegek helyett a sötétbe nyíló üres ablakrések, a zöldes konstrukció pedig, mint a kiégett szurok.

A taxis felém fordulva bocsánatot kér, valamit magyaráz a melegről, de olyan erős mahalski naglasakkal beszél, hogy alig értem. Megáll az egyik trafik előtt, mintha Amerikában lennének egy útszéli McDonald's-nál, s üdítőt kér. Csak Amerikával ellentétben itt a rossz oldalon szolgálnak ki. A sofőr lehúzza az ablakom, rajtam áthajolva kiáltja be a trafikosnak a rendelést, átnyúl felettem egy ötmárkással, amit nyomban üdítőre cserél a trafikos keze, apró vissza, éao. Gurulunk tovább, kormányt fogva tekeri le a kupakját, szomjasan kortyol, majd undorgó képet vág. Krastavac jebiga, morogja. Utálom az uborkát. S hirtelen lefékez az út közepén, lehúzza az ablakját, és egy jobb egyenesből lendítve az út szélén álló konténerbe vágja, s láss csodát, bele is talál, a flakon, mint valami robbanás, puffan, s elnyeli a konténer gyomra.

Igazi balkáni filmbe illő jelenet. Pedig már épp valami vigasztalót akartam neki mondani, valami olyasmit, hogy vigye haza, hátha, vagy adj a oda valakinek, aki tán szereti. Mondja Jé, mikor a kiszállás után nekiindulunk Kelet-Szarajevónak. Így jегyztem meg egy életre az ismerősen csengő krastavac szó jelentését.

Lomha délután, órákkal később kifáradva üldögélünk Jével az Оранж bár teraszán a Srpskih Vladara sugárút mellett, amely a kereszteződés utáni határt követően már Mima Sinan nevét viseli. A mohácsi csatában is részt vevő nagy ottomán építész tervezte a hagyomány szerint a mostari Karađoz-bég dzsámiját, Jét tavalyelőtti utunkra emlékeztetem, és a džennet, a paradicsom csodás fáira, amelyeket a mecset falára festettek. A kereszteződésen innen a villanypóznákon a Republika trikolórja lengedez. Vörösbort rendeltem, később még megbánom. A meleg levegő ráhasal a völgyre. Megjártuk az egykori Lukavicát, ma az új Kelet-Szarajevót, megnéztünk egy „új” crkvát, mögötte a Trebević tornyosul, most épp a túlfeléről látom, ahhoz képest, mint amelyik oldalát reggelente a városba indulva nézegetem. Olyan innét a Trebević, mintha egyetlen hosszasan emelkedő, majd hirtelen zuhanó hullámtaréj lenne. Mintha nem is ugyanazt a hegyet látnánk a Republikából, mint a Föderációból, ahol a hegy inkább apró dombok halmának, egymásra hányt platók tornyának tűnik.

Lassan útnak indulunk a buszállomásra, ide érkeztem meg először, amikor a városba jöttem. Akkor még nem volt világos, hogy lehet kettő belőle. De a taxisok kisegítettek. A plakátot hozom szóba újra, amelyet a Gavriilo Princip téren láttunk. Unszolom Jét, hogy jőjjünk vissza a Gavriilo Princip Napokra a hétvégén, biztos bárányt is sütnek majd, vagy csak azért is malacot, „inat”-ból, hogy haram legyen. Talán Gavrilónak öltöztetnek, és egy ötösért lefényképeznek, vagy legalább egy nagy paneura kinyomtathatnánk azt a merényletképet, amelyet olyan jól ismerünk a gimis törökönyvből, és amely bejárta a korabeli sajtót, na és bedughatod a fejed a pisztolyát elsütő Gavriilo lyukába, vagy a lehanyatló Ferdinándéba, vagy az öt karjaiban tartó Zsófia hercegnőjébe. Aztán lesz vattacukor és rakija is, igazi balkáni búcsú, mondom Jének magyarul a szót, hisz terminus technicusokat nem fordí-

tunk. Jasné, a potom budeme etnický očistěný, žejo? Húz Jé. Biztos lesznek trubačok is, próbálkozom tovább, de már látom, hogy nem fogom tudni rávenni. De hisz imádjuk a nemzeti trash-t, nem? Minden nemzet nemzeti trash-ét. Hiába. A bor gomolyog a fejemben, egyre nekivadulok, átkozott száraz hercegovinai vörösbőr, alszom és álmodom, míg a tűző napon a buszállomás felé baktatunk, sorolom az érveket, de a boron kívül semminek sincs ma foganatja. Egyenesen a buszállomás melletti parkolóba tartok, ahol a taxisok vesztegelnek. Két kocsinak jár a motorja, az egyik felett dumál a két sofőr, jaj, de jó, nem kell hívni, mondom Jének, aki nem győz reagálni, az egyik taxis felém fordul, kérdezem tőle, bevisz-e a városba. Hova? Hrasno, s mondom a címet. Kicsit töpreng, mintha megzavartam volna, majd mondja, igen, mennyi lesz kábé, mondja, tízes, kicsit sokallom, de belefér a normába, nem akar átvágni, talán ki sem szúrta, hogy külföldi vagyok. Elég rosszcárú csávó a taxisofőr, de barátságosnak tűnik, a taxilámpán a Taxi S felirat, nyilván a Taxi Sarajevo társaság az. Földhöz vágja a csikkjét, bepattanunk, de a kereszteződésben a Srpskih Vladara felé fordul a sugárúton a Mimar Sinana helyett, aztán balra kanyarodik, igen, ismerem az utat, igen, kevésbé forgalmas délutánonként, mint a főút Ilidža irányából fut a Miljacka mellett. Azon töprengök, vajon ezzel az arccal milyen könnyen szerezhetne szerepet egy Kusturica-filmben. Jé megint a hátsó ülésen hallgat. Taxiban nem beszélünk. Elhagyjuk magunk mögött az új házsorokat, amiket „asztán” (poslije) építettek (értsd: a háború után). Aztán már a lankákra hágó úton gurulunk, egyszer csak a rádióban megszólal egy újabb narodna pesma, s mire a refrénhez ér, tudom, nem először hallom ezt, de nem tudok visszaemlékezni, hol s mikor. Ilyeneket a pekarákban meg a buszokban nyomnak. Vagy csak a generális harmonikaakkordok miatt cseng olyan ismerősen fülemnek? Szívesen lefordítanám a szövegét, de már most tudom, hogy el fogom felejtetni, akár ma délelőttig a krastavac szó jelentését. Szó van benne szerelmi vágyról, örökségről, építkezésről, a popárról, van benne mulatság és temetés is. Az egész nagybetűs élet benne foglaltatik, ilyesmikre gondolok, míg a Splet narodnih pesamának elnevezhető házilag felégetett (felírt) válogatáscédét hallgatjuk. A Trebević felé, a csúcsa irányába megyünk, most egy magas felhő tornyosul, fehér cylindert felemeli, a völgyet és a lankákat égeti a nap. A házsorok után benzinkutak, hangárok, szervizek, műhelyek sorakoznak, majd lejjebb a völgyben egy temető, mellette régi vágású, új crkva, a lankára hágva elszórt falusias házak a völgyben. Ismerős az út, a dombság túlfelén már Szarajevó szockós külvárosai kígyóznak, talán Otoka, vagy Alipašino Polje. Előttünk mind jobban megnyílik a Trebević, s nemsokára el is érjük a T-kereszteződést, melyet egy hatalmas szerb trikolór őriz peckesen. Ha egyenesen folytatnánk, az út felvinne a Trebevićre, valahol a Debelo Brdo meg a Zlatište között kellene elhaladnunk, aztán fordulatot vennénk délnek, és a hegyi falvak közt kanyarognánk. Mi azonban balra fordulunk, elhaladunk a Republika és a Föderáció határát jelző tábla mellett, újabb zászlókkal erősítve meg, felhágunk a nyeregre, majd Vraca házai között ereszkedünk le a városra meg-megállva, besűrűsödik a délutáni forgalom. Közben szól a splet narodnih pjesama. Majd a sofőr előbb a CD-t, majd a taxiórát kapcsolja le.

A mosodába jóval zárás előtt érkezünk. Odaadom a sofőrnek a tízest, dobro je, bár nem értem a helyzetet, Jé világosít fel. Nem láttad, hogy levette a taxilámpát

mielőtt elindultunk? Végig ott volt a lába alatt. Nyilván feketézik, a Föderációban, gondolom, nem úzheti az ipart, ha nincs ott is külön engedélye, vonja meg a vállát. Kimosták a szennyesünk. A srác, aki délelőtt kiszolgált, most is ott van a mosodában, megy a tévé, focit néz, két nő beszélget a pult mögött, egyikük kiszolgál, össze sem keverték a cuccaink Jével, külön kosarat kapunk. Összekapkodjuk, bepakoljuk, fizetünk. Ezt a táskában felejtette, nyújtja felém az Ujević-kötetet. Ó, jó, hogy nem mosták ki, mosolygok rá búcsúzóul. Prijatno.

GEREVICH ANDRÁS

Határok

1.

*Először csak egy vékony repedés volt,
kavics, fűcsomó, az aszfalton eldobált csikkek,
mint a bőr finom ráncai a szem körül,
kis félszigetek, szeplő, anyajegy, szőrpibe
és a dudori szemölcs, mely az izzadságot
eltereli, ahogy keskeny ívben gurul le,
végig az arcon, csöppé gyűlik az állon,
abonnan a mellre pötyyen, a mellbimbó
mellett fut egyre lejjebb a forró, csapzott
testen a köldökig, ahol halkan megbújik.*

*Kis erdei bányató, fekete esővíz töltötte fel,
nem tisztult önmagától. Saját arcát
látta bűzös, rothadt, olajos tükrén.
A partját vaddisznók túrták, a bozótban
nejlonzacskók virultak, madarak
csiripeltek és berregtek, páras meleg volt,
talán elvadult tündérek élvezkedtek
üres autóroncsokban éjjel a sötétben,
a karcsú derekak táncra nyíló virágok,
izmos karok dörzsölték a fatörzseket –
elfolyt a határ a test és föld között.*

*Belepte végül az avar, a sár, a por, a homok,
névtelen sírkövek erdeje, faragott márvány,
kopjafák, rozsdás vaskeresztek, művirágok,
átcsöpögött az élet a halálba, lassan,
intravénás zacskóból a sós oldatot
az ereken át pumpálta a szív a túlvilágba,
tengerré nőtt, ahol delfinekkal úsztunk
a kék égbe, a felhőhabokon át messzi bolygókig.*

2.

*Keskeny út vitt át Észak-Írországba
két magas betonfal között, a tetején
pöffeszkedő gépfegyveres katonák
golyóvédő egyenruhában figyeltek.*

*Ott ért össze a vasbeton a földdel és az éggel,
a testem a félelemmel és a biztonsággal.*

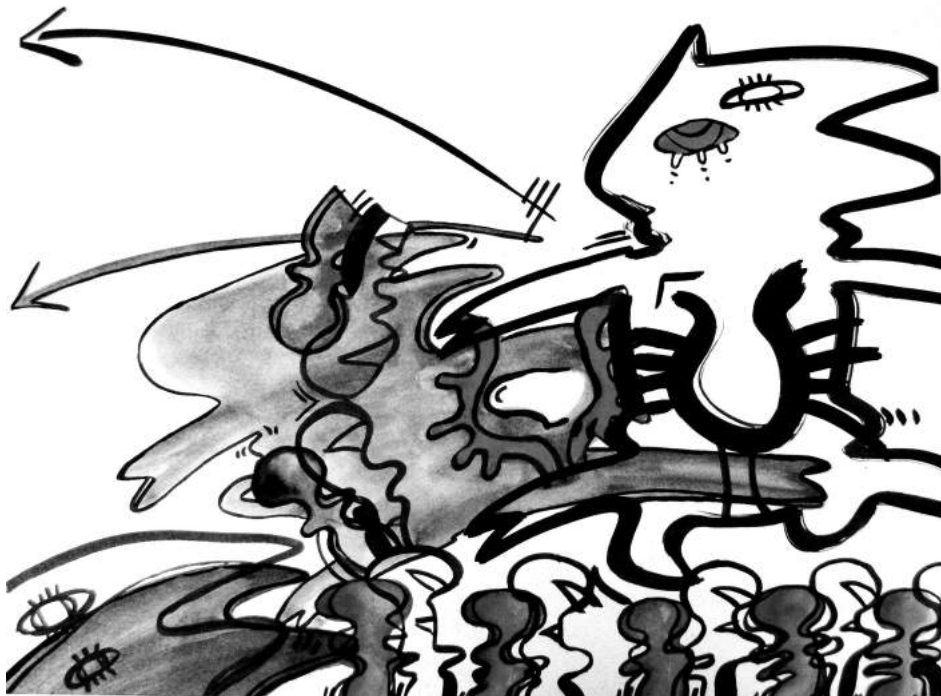
3.

*Drótkerítés szegei szúrják át a bőrt,
befürödnek az izomba, a húsba,
a lélek, mint zacskó, megtelik vérrel,
a homlok megfeszül, a fejben üvölt
a pokol, tágabb az égnél, pulzál
és lüktet, ahogy tágul a tér a tebertől.
Széttépi az őzeket a kutyák, szétmarják,
lenyúzzák a húst és a fájdalmat a csontról,
csak a vér marad a kiürült ketrecekben.*

4.

*Átszöktünk a magas fűben a fák között.
Nyári este volt, kánikula, zümmögtek
és búgtak a bogarak, csíptek és csiklandoztak,
viszketett a bőröm, véresre kapartam.
Kibevertünk a strandra, a meleg homok
simogatott, a kék ég nyugalma ölelt,
mint elütött rókatetemet az esti szellő.
Tudtuk, hogy már megindultak a tankok
a déli határra, hogy a kerítés mögött
holttesteket halmoztak hatalmas halmokba,
beindították a gázkamrákat,
a felújított krematóriumok tátogtak,
a transzportokra készen vártak a vagonok.
Lángokban állt az őserdő és a tundra,
a segélytáborokat pusztította az ebola,
kilőtték a menekültek csónakjait,
ezerszám fulladoztak a tenger habjai közt,
mint tiszavirágok vedlették le az életet.
Az állomásokon ragyogtak a hatalmas űrhajók,
beindították a motorokat, felszállásra, kilövésre
készen, tömött sorokban álltak az emberek,
mint egykor a Titanic fedélzetén, egy új világra
vágva, hogy átlépjék a legvégső határt.
Magunkba szívtuk a perzselt hús szagát,
a leégett őserdőből az egész Földet átítatta,
a messzi távolból odahallatszott a bombázás,
mint nyáresti tűzijáték, vészjósló kutyák
vonyítottak, ugattak, csaholtak szüntelenül.*

*Feküdtünk a homokban, mintha gyerekkorunk
nyara még tartana, mintha még lennének fecskék,
gólyák és gyurgyalagok. A láthatáron vörös
izzással lement a nap, és vakított a sötét.*

Fejünkön virágkoszorú

Arra ment, amerre mindig is szokott, a főbejáraton át a második parcelláig; ott megkereste az anyja sírját, és a kis négyzetek közti keskeny úton elindult lefelé, a domboldal aljához. Régen járt itt, azóta a ravatalozó elé súlyos kővázákat helyeztek, bennük kardvirágok harcoltak a novemberi időjárással, mert november elseje volt, mindenszentek napja, a tékozló fiúk visszatértek felmenőikhez a furcsa nevű zsákfalvak temetőibe. Ez így szokás, minden évben ez van, mondta magának reggel, mintegy biztatásként, mert nem volt kedve megtenni a hosszú utat a fővárosból a déli határig. Nem is magyar vidék volt már ez, a temetőben a sírok is tele voltak idegen nevekkal. Szinte mindegyiken kikoptak a betűk; nem sokan temetkeznek már ide, a fiatalok mind elhagyják a vidéket, mint ahogy ő is tette majdnem ötven éve. A bátyja maradt, valakinek gondoskodnia kellett a földekről; a változás ellenanyaga termett bennük, és a vidék ellen is állt minden változásnak, elfordult a gépesítéstől, az új vállalkozási formáktól, a nagyipari együttműködéstől. A bátyja minden ősszel és tavasszal elvetette, jó mélyre ásta, soha ki nem forgatta az ittmaradást. Végül csak ez maradt a földben, a termények elrothadtak. Mikor a bátyja gyerekei az utolsó korhadt gyümölcsfát is kivágták, a bátyja nem látogatta többet a kertet, pedig azelőtt gyakran kiment, elmondott egy imát a csökevényesedő almafák alatt, és megigazított néhány ágat, mintha ezzel megjavítaná a termést, aztán visszavonszolta magát a házba, a botjára támaszkodva, ami nem is bot volt, hanem egy lefelé fordított fokos, jelezve, hogy viselője egyrészt ragaszkodik a családi örökséghez, másrészt elképzelhetőnek tartja, hogy bármikor megtámadhatják. Gyanakodott a más vallásúakra, a vegyes származásúakra. Pedig ezekből egyre kevesebben éltek a faluban, és a néhány megmaradt alkoholista nem is járt errefelé. Mert a bátyja felvásárolta mindkét szomszédos telket, nehogy *valaki olyan* költözzön mellé. Valamiért azt képzelte, mindenki ebbe a kis faluba akar költözni, ide, az isten háta mögé, a szentek háta mögé, a jézus háta mögé, ahol még a lassan araszoló személyvonat sem áll meg, mint ahogy erre a térség összes vasútállomásán figyelmeztet is a hangosbeszélő, nehogy bárkinek kedve támadjon megközelíteni a kétszázötven fős települést.

*parasztnak születtem, a földet túrom. megetetem a tyúkokat, a disznót már beszo-
gáltattuk. kijárok az almásba, ások, kapálok, megtöltöm a jószág vályúját, vizet
húzok fel a kútból, kukoricát morzsolok, gyümölcsbokrot karózok, felállítom a
csapdát a férgeknek, felsöpröm a műhely döngölt padlóját, próbálom kitalálni, mit
lehet főzni abból, ami a termésből nálunk marad.*

a parasztoknál nincs szemét. mindenevők vagyunk, éhség ül a házunkon, ez a címerünk.

bőg a fiú, de nem hozzám szalad, hanem az apjához a fészerbe, kezében a falovacska, darabokban, há mér hagyta kinn az úton, te gyerek, mondom. hogy világot lásson a lovacska, mondja a fiú, a papa mondta, közel van ide a határ.

bát persze, öt évesen már mehetnékje van. mióta az apja mesélt neki az óhazáról meg a tengerről, azt képzeli, talál majd valami titkos átjárót a tyúkólban, a górénál, a kert végében. de csak rézkígyókat talál a domboldalban, ezektől megijed és elszalad, a ruszki tank meg pont akkor vonul végig a főutcán, vagyis a kettőből az egyik utcán. mennek a városba elcsinálni a forradalmat. a Lajosnál egész nap ez szól a rádióba, a forradalom, mert a Lajos is mehetne, még munka közben is máshol akar lenni, a saját fejében van a Lajos, meg még ki tudja, hol, biztosan nem ott, ahol a jószág meg a termés van, mert ezeket mind én csinálom. most majd faraghatja az új lovacska, úgy látom, ezt szétörte a tank.

Elhaladt az egyik nagybátyja sírja mellett, megigazította rajta a színvesztett, műanyag koszorút. Mocsok virágok, úgy fordította a koszsínű kálát, hogy az eltakarta a nevet, az ő családi nevét. Aztán ereszkedni kezdett; itt értek véget a rendes sírok, itt kezdődött el a kegyelemből elföldeltek és a majdnem emberek faluja. A bátyja nem tudta pontosan megmondani a sír helyét, mikor két napja felhívta és köszönés helyett rögtön azt mondta: ugye, eljössz minszentre. Sokat beszélt, egykori rokonokról, akikre ő nem is emlékezett. Felsorolta, kinek a sírjára kell koszorút vinni, és ő úgy tett, mintha jegyzetelne. Aztán hosszas értekezés következett az időjárás változásairól, annak a termésre tett hatásáról, és arról, hogy idén már tényleg elindul az almafeldolgozás. Ezt minden évben elmondta a bátyja, csinált is valami kezdetleges szerkezetet a fészerben, hogy azzal fogják feltámasztani a családi őstermelővállalkozást. De idén már tényleg, mondta a telefonba a bátyja, ő meg nem szólt semmit, ahogy azelőtt sem szólt a méhészetre, a fenyőfatelepre meg a sertéshizlaldára; romjaik erődként vették körbe a bátyja düledező házát és szemetes udvarát. Nehogy a jobb cipődet vedd fel, figyelmeztette reggel a felesége, utalva arra, hogy a falusi birtok nem más, mint gaz, sár és törmelék állandóan váltakozó együttállása.

Roszsabb cipői megcsúsztak a lejtőn. Megkapaszkodott egy félig kidőlt kőkeresztben. Már sötétedett, de a temetőnek nem volt hivatalos nyitvatartási ideje és, úgy tűnt, gazdája sem. Térdig értek a füvek; akárki is gondoskodott a sírokról, nyilvánvalóan úgy döntött, feladatai a domb tetején véget érnek, az azon túli világot rábízhatja a dolgok természetes rendjére. Minden korhadt és rothadt, érezte a szagot, a gyerekkorét, akkor még nem ügyeltek rá kínosan az emberek, hogy elkülönítsenek élő és holt dolgokat. A kislányt sem különítették el azonnal, ott feküdt a púpos ágyon, mintha csak aludna, így mesélte a bátyja, aki beosont, hogy megnézzé, tényleg felment-e a jóistenhez a kislány. A bátyja semmilyen felmentelt nem látott, viszont neheztelni kezdett ekkor még meg sem született öccsére, hogy nem osztozott vele a látványban: anyjuk, a zömök, erős parasztasszony az ágyra borulva hangtalanul zokog; apjuk, a törékeny csontú bognár mögötte áll, próbál valamit mondani. Aztán az anyjuk hirtelen felnéz, azzal a szigorú pillantással, amivel hétvége a piacon a lehetséges vevőket méri fel, és azt mondja az apjuknak: mér nem voltál gyorsabb, mér nem mentél gyorsabban. A bátyját, mint aztán megannyiszor, most sem vették észre, különben átváltak volna arra az ide-

gen nyelvre, amire egyik gyereküket sem tanították meg, és amit az óhazával együtt elhagytak, mikor átvándoroltak a határ túloldalára. Mérges, sziszegő, veszedéseknek fenntartott nyelv volt ez. Mégis, az apjuk dalokat énekelt rajta, mikor azt hitte, egyedül van a bognárműhelyben.

a gyerekek növésben vannak, állandóan éhesek. a kislánynak már nem kell enni a föld alatti növekedéshez. neki szegfűt nevelek a kert végében, és megverem a fiúkat, ha játék közben letaposásák. a nagyobbik már segít az apjának a műhelyben, de a kicsit nem engedem, annak tanulnia kell, lennie valakinek. a Lajos szerint nem szabadna mindentől kímélni, de én egyet már eltemettem, többet nem adok oda a jóistennek. ebből pap lesz, már most tudja a miatyánkot meg az üdvözlégyet, karácsonykor a csordapásztorokat, húsvétkor meg a feltámadtkrisztust. megjegyez ez mindent. a bátyja meg inkább csak játszana, a Lajos már veréssel is fenyegette, de nem képes ez megverni senkit, még az átkozott orvost sem, pedig utána meggyónhatta volna, a jóisten is megérti, hogy néha az ember nem több egy ökölnél. de a Lajos még a csirke nyakát sem bírja kitekerni. a főtt húst azért megeszi. először ő vesz, szárnyat meg combját, aztán a kicsi megkapja a szívét meg a májat, azokban van az erő. a nagy meg én a maradékot esszük. utána jön a fehér mártás. már öklendezem a szagától, és a gyerekek is unják, de muszáj megenni. a paraszt nem válogat, mondják.

Itt kellett volna kezdődniük a kis síroknak, de csak néhány kőkereszt körvonalát látta meg a félhomályban. A bátyja megpróbálta elmagyarázni a pontos helyet, de belezavarodott; mindegy, nem olyan nagy ez a temető, mondta erre ő, de most úgy találta, tévedett: a temető mintha megnőtt volna, mióta legutóbb járt benne, pontosan egy éve.

Mintha már másodsorra fordult volna be a letört orrú madonna szobra mellett. Ezt a szobrot állították fel a domb alján, hogy vigyázzon az itt alvó gyerekekre, így magyarázta a mama, mikor hétvégezte kivitte őket meglátogatni a kislányt. Akkor még volt orra a madonnának, és a kisjézus sem kopott el a jobb mellén. Letették a kerti virágokat a kis fakeresztre, a bátyja meg ő, összetett kézzel úgy csináltak, mintha imádkoznának, de közben már a vasárnapi ebédre gondoltak: húsleves, fehér mártás, főtt hús, mindig. Az ebédnél még egy mise is elválasztotta őket; a temetőtől fél óra gyaloglásra esett a kápolna, szenteltvízszagú, málló vakolatú háza istennek, a hívek friss kerti virággal próbálták meg elnyomni a salétromos büzt, ettől olyan lett a templom belseje, mint egy most nyíló kert, émelyítő és rikító. Rend szerint elszedítette a szag, a falusi asszonyok meg szóvá tették, milyen sápadt ez a gyerek. Mindig ő volt az alkalmi csoportosulások központjában, a bátyja meg valahol a szélén, biztos megint rosszkodik, mondta valaki, bezzeg a kicsi pont olyan szelíd és kezes, mint a kislány volt.

ha főzés közben elő kell vennem a zsírt, megindul a víz a szememből és keserű lesz a fehér mártás. a bödönért nyúllok, nem is gondolok semmire, csak imádkozom. ha többször elmondom az üdvözlégyet, olyan lesz, mint egy gyógyszer. kegyelemmel teljes, tőled is elvették, véresre verték és sírgödörbe tették. mindezek után nem esik

sok szó a szűzanyáról az írásokban, mintha a gyerekével együtt a saját lényegét is elvesztette volna.

Mikor a sírok közt már harmadszorra ért az orratlan madonnához, arra gondolt, talán a bátyja szórakozik vele, átépítették a temetőt, és direkt nem szólt neki erről. De mindjárt el is vetette a gondolatot, hiszen pont a bátyja akarta, hogy virágot vigyen a kislány sírjára, meg is mondta, milyet: azt a rikító kardvirágot, amit szinte képtelenség volt novemberben szerezni, és aminek a szaga átbúzlotta a gyerekkorukat. Még egy ötszázast is a kezébe csúsztatott; nem mondta meg neki, hogy egyrészt ezt a bankjegyet már egy éve bevonták, másrészt a temetői költségek, még felezve is, az ötszáz forint többszörösei. A viskóból kifelé menet a bátyja fia megpróbálta igazi pénzzel pótolni apja mulasztását, de ő nem fogadta el; mindig is kötelességének érezte, hogy ha csak anyagilag is, de támogassa az unokaöccsét. Igazából a felesége küldött a bátyja gyerekeinek rendszeresen kisebb összegeket, miután meglátta, hogy lekváros kenyéren élnek, és alig van hibátlan ruhájuk. Az ő egyetlen gyerekiük soha nem nélkülözött, mindent megadtak neki, szerényen, de kiszámíthatóan; ezért sem értette, miért hagyta ott őket nem sokkal a tizennyolcadik születésnapja után; olyan dolgokat mondott, amik egyáltalán nem voltak helytállóak, kigúnyolta a hagyományt, az egész kétszázötven lelkes falut, amit apja minden nap magával vitt a munkába, a bevásárlásba, a találkozóra. Végül a lányuk közölte, hogy beadja a jelentkezését egy külföldi egyetemre. Fel is vették, el is ment.

álmomban néha eljön a kislány. fehér lajtorján ereszkedik alá az égből. azt mondja, jó dolga van ott fenn, megtartja a szűzanya a kötényében, most ő vigyáz rá, ha már én nem tudtam, és minden nap virágokat szednek. de a kislány kezei zsírtól szaglanak, szikrázóan tiszta libazsír van az ujjain. mikor megölelném, kicsúszik a kezeimből, már az egész teste zsíros, csak csúszik lefele, egy nagy gödörbe, és akkor álmomban káromolni kezdem az istent, de néha ébren is, és valaki nevetni kezd, a hátam mögött, a fejem felett, a talpam alatt.

isten útjai kifürkészhetetlenek, mondja az atya; bele kell nyugodni, mert különben nem lesz, aki ellássa a jószágot és piacra vigye a termést, a Lajos biztos nem csinálná meg, ő csak esztergál meg farag, lassan, nagyon lassan, de nem lassabban annál, mint amikor a biciklit tekerte a szomszéd falu felé, át a határon. a Lajosnak kiesik a kezéből a dolog, mire eldönti, melyik oldaláról fogja meg, mondogatja a komaasszony, de valahogy mindig elkészülnek a kocsikerekek, pedig a Lajost még senki nem látta dolgozni. persze ez sem egyszerű, az iparűzés. megmondták, hogy abba kéne már hagyni azt a nagy templombajárást, de nem tudnak mit csinálni, mert ezen a vidéken mindenki templomba jár, ha nem járhatnánk, mi maradna nekünk, trágya meg vizes szalma. a jóisten törvényei legalább, az országéval ellentétben, egyértelműek és változatlanok. ő majd igazságot szolgáltat a végítéletkor, és akkor tényleg látni fogom a kislányt, de nem úgy, ahogy utoljára, fehér ruhában, az elsőáldozós, köves masnival a bajában, láztól pirosodva, hanem amikor tapsolt, ha a baját fontam, vagy amikor jött utánam virágot szedni a kertbe, egyet a mamának, egyet a papának. most nincsenek virágok, a fiúk indiánosat játszanak. poros az arcuk, fekete a kezük, de egyikőjüké sem fénylik a zsírtól.

Mintha már órák óta keringett volna a domb aljára leszúrt fakeresztet keresve. Ide temették a háborús nélkülözésbe belehalt gyerekeket, a módosabbak kőkeresztet is emeltek, nekik csak fára futotta, a papa faragta ki a műhelyben. Egymás mellett álltak a kis kereszték, szép udvariasan. Utálta őket a kicsinységükért, a törékenységükért, és azért, mert örökre ott ragadtak abban a talán soha nem is létezett korban, ők meg, a túlélők, csak mentek tovább, lassan elszakadva a falutól, a szülőktől.

Keresztek helyett csak egy kis szobrot talált a fák között, egy újabb szűzanyát. Ennek megvolt az orra, és nem is a földet nézte szégyenlősen, hanem egyenesen őt, köpenyét szétnyitva, törrel átdöfött, anatómiailag pontatlan szívét mutogatva. Ilyen kép volt a bátyja viskójában, azaz a szülői házban is a falon, a pápa portréja mellett; ez a pápa már régen meghalt, ugyanabban az évben, mint amikor az anyjuk, de a bátyja vele szimpatizált, az újabb pápákat nem kedvelte, szerinte túl engedékenyek voltak, és ő egyetértett. Mindketten megvetettek mindent, ami túlzóan megengedő vagy világi volt, heti telefonbeszélgetéseik ugyanúgy épülhettek *azoknak* a közös szidalmazására és az ország határai iránt érzett szenvedélyeikre, mint az emlékeik felidézésére. Igazából jobban is szeretett a határvédelemről beszélni, mert a bátyja pontatlanul emlékezett gyerekkoruk bizonyos részleteire, sértett, óvatos hangon említve őket, mintha valahogy az ő, a kicsi hibája lenne, hogy a bátyja nem tanulhatott tovább, vagy hogy ellehetetlenítették a bognárműhelyt, vagy hogy a papa nem tudott időben elég zsírt szerezni. Ugyanazokhoz a történetekhez tért vissza a bátyja, mintha belőlük össze lehetne rakni egy évsorozatot, ami nemcsak egy rajta időben és térben túlnövő korba illik bele, hanem magyarázatot is ad, az ő meg a gyerekeik mindenkori állapotára.

a megbocsátás keresztény erény, de én azért imádkozom minden nap, hogy az orvos a pokolban égjen el. és hogy meg tudjak bocsátani a Lajosnak, amiért nem tekert elég gyorsan a rozoga biciklijén, pedig tudom, hogy égett a tüdeje, ahogy rá nem jellemző gyorsasággal száguldott át a határon, a legközelebbi faluba, vissza az orvoshoz, egy nagy bödön zsírral. előtte végig kellett járnunk a szomszédokat, még a legzsugoribb is odadta, amije volt, de nem volt sok, a háború után elvesztette értékét a pénz, csupán emlékeztetőül szolgált, hogy mennyi mindenre lenne szüksége az embernek, és az ember nem jó minőségű zsírt vett, hanem lisztet meg gabonát. az orvosnak viszont mindenképpen zsír kellett. pénzért nem vállalta, hogy megnézzze a kislányt, akinek hirtelen ment fel a láza. az utcánkban hullottak el a kis gyerekek. mire az orvos átvette a zsírt, biciklire ült, és idáig tekert, a kislány már nem élt. csak a halotti bizonyítványt lebetett kiállítani.

Úgy emlékezett, itt kell lefordulni az útról. De a domb alján nem keresztet talált, hanem két katonát. A másik ország címere sávozta egyenruhájukat. Legalább ezek védik a saját határukat, gondolta, és megpróbálta elmagyarázni a katonáknak, hogy eltévedt, a szülei nyelvén próbálta, de értelem nélkül csúsztak ki száján a szavak.

A fák között valahol átléphette a határvonalat. Azt tudta, hogy a temető alján az már a másik ország, de azt nem, hogy ennyire közel van. Soha nem járt benne, ezt az egy országot elkerülte, pedig a felesége mindig szerette volna látni, ő meg kitálalt mindenféle kifogást: túl meleg, túl szegény, túl koszos. Aztán egyszerre az ő országuk lett túl szegény és koszos, az a másik meg egy kedvelt úti cél, amihez immár ők maguk bizonyultak túl szegénynek és koszosnak.

A katonák barátságosan rámosolyogtak. Nem zavarta őket a határsértés; volgdzeveg, valami ilyesmit mondtak, és a fák között húzódó keskeny útra mutogattak, ő meg elindult rajta. Itt már ritkult az erdő, és hamarosan meglátta az emelvényt; női alak volt, kezében kisdud, orra hiányos. Üvölteni szeretett volna, de csak ment tovább, a szobornál megint befordulva, túl a határon, előre, vissza.

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

„de csak mindig a rossz”

Leállhatnál végre

Kedves Rich –

Mondod unottan

Szinte naponta kapsz levelet az

ellisland@email.ellisland.org címről

Egészen pontosan bizonyos Richard P. Floodtól

Aki állítólag a Statue of Liberty-Ellis Island Foundation Vice Presidentje

Mindössze 35 dollárért „Founder” lehetsz –

Írja

Sőt you'll receive our limited-edition Founders Medallion

A Szabadság-szobor félprofiljával

Kell a halálnak „Medallion” –

Mondod unottan

Van neked érméd

Kettő is

Az egyik 1800-ból egy réz 3 krajcáros I. Ferenc profiljával

A másik 1894-ből egy ezüst 1 koronás I. Ferenc József profiljával

Tulajdonképpen miattuk

Vagyis az érmék miatt keveredtél el Ellis Islandre

Afféle talizmánként magaddal vitted őket New Yorkba is

Ahol aztán hetekig dekkoltál a 42. emeleten

Porcleválás

Döglöttél meg az unalomtól

Jutott idő a talizmánokra

Mindkettő a lövétei udvarból került elő kanalizáláskor

Vajon ki veszihette el őket

A réz 3 krajcárost talán szépapád Lázár Ferenc

Az ezüst 1 koronást talán dédapád Lázár Dénes

Ennek így semmi értelme –

Gondoltad

De ha már ott vagy New Yorkban

Legalább utánanézhetsz hogy 3 nagy-nagybátyád

Dénes illetve az ikrek János és Józsi mikor érkeztek Amerikába

Valamikor ők is ott éltek

Ahol a talizmánjaid előkerültek kanalizáláskor

Ezért keveredtél el Ellis Islandre

Digitális félanalfabéta vagy

Ki tudja hová regisztrálhattál

Hogy most szinte naponta kapod az ajánlatokat Richard P. Floodtól

Mindössze 35 dollárnyi „gift”-et kellene átutalnod neki

Persze nem derült ki hogy nagy-nagybátyádék mikor érkeztek meg

*Pedig tényleg érdekelt volna
Hogy megvárták-e a határtologatásokat
Vagy a háború után rögtön behajóztak
Annyi biztos csak
Hogy 1918. május 9-én még mind a hárman a fronton voltak
Akkor küldte János
A Cs. és kir. Székely-82. gyalogezred 19 éves bakája
Lázár Dénesnek
Lövétére
Udvarhely megyébe
A Cartolina postale-t
Kedves Szüleim és testvéreim!
küldöm a századunk képét miis
it vagyunk mind a hárman ezen
képet tarcsák meg emlékből hogy
a fajok esztet olaszországból küte volt
hogya mégis nem térnék vissza
magokhoz telyes tiszteletel
fajok János. 1918. V 9én
áldozócsütörtökön
Szóval itt még a fronton
Aztán nyomás Ohio szénbányáiba
Kellett a feketemunkás Amerikának is
Dénes és János ott is haltak meg
Máskülömbbe műitten mindjöl
vagyunk egészségesek Dénes bácsi kivételé-
ve ő már évek otta gyengékedik mint
őreg ő nyugdíjba van már 2 éve
nem sokára eléri a 68 éves kortt –
Írja nagyapádnak 1957. január 8-án Clevelandből
János
Szegény Józsi akkor már nem élt
Vajon ha ő is Amerikában marad többet élt volna-e
Apád szerint vidám fickó volt
Végigitta az életét
Még egy hágót is elneveztek róla
Mert oda épített házat
Szó szerint a falu határán
Uramisten
Hányszor kellett kiteszítanunk az „Angol”-on a munkásbuszokat
Mikor beléjük fagyott a kommunista Románia pancsolt gázolaja
Szimpatikus figura ez a Józsi a honvágyával
Hasonlítasz rá egy kicsit
Ha nem kellett volna a porcleválásod miatt a 42. emeleten dekkolni
Ismét elmebettél volna a MoMA-ba*

Chagall I and the Village-ét nézegetni
Korábban órákig álltál a kép előtt
És tényleg végig otthon voltál
Szimpatikus figura ez a Józsi
Milyen ikrek az ilyen ikrek
Hogy az egyik szinte belehal a honvágyba
Haza is jön gyorsan hogy itthon belehaljon az alkoholba
Halotúk hogy a Jozsef testvérünk
November be meg halt elég szomorú ilyen
fiatalon be fejezni a földi életet –
Írja nagyapádnak 1957. január 8-án Clevelandből
János
Ő bezzeg nem volt honvágyas
Sose jött haza
Még látogatóba se
Nem kíváncsi Kopaszoldalra –
Mondta
Maradt héthatáron is túl
John Lazar lett belőle
Amerika egyik leglojálisabb polgára
Néha-néha meg meg vitasúk
az Európai jelen hejzettel de csak
mindig a rossz és szegénység jelei
mutatkoznak és az elnyomatás.
Szeretettük volna ha vajegy
most a rokonokból Pesten lett
volna evel a szabadság harcosokal ide
túdott volna jutni könnyen és gyorsan már
sok ezer itten van és érkeznek minden
nap –
Írja nagyapádnak 1957. január 8-án Clevelandből
John Lazar
Amerika egyik leglojálisabb polgára
By the way lojalitás
Te is lojális vagy az országodhoz
Hazahoztad a porcleválásodat
Protekcióval
Soron kívül műtötte meg a térded Mircea Banu
A brassói sportkórház ortopéd főorvosa
Felejtsd hát el a 35 dollárt
Kedves Rich
10 x 35 dollár volt a hálapénz a brassói Sportkórházban
Úgybogy
Kedves Rich
Igazán leállhatnál végre.

GAZDA ALBERT

Héthatár

Szovjet kisgyermek koromban nagyon-nagyon szerettem a térképeket. A csokoládét, az epret, a könyveket és a *Jamie és a csodalámpát* is szerettem, de a térképeket még jobban. Apám szerezte őket, volt mindenféle, Kárpátaljáról több is, plusz a komplett Szovjetunió és külön az egész világ. Polityicseszkaja karta mira. Ez adatokat is tartalmazott: terület, lakosságszám, főváros, ilyesmik voltak felsorolva az országokról. Azt gondoltam volna, hogy mindenhol a legnagyobb városnak kell a fővárosnak lennie, de nem. A Szovjetunióban, Magyarországon vagy Franciaországban igen, de Brazíliában és Kanadában korántsem. Az Amerikai Egyesült Államokban sem, bár ott Washington legalább nem volt annyira aprócska, mint Ottawa vagy Brasília. Sok mindent meg lehetett tudni ezenfelül is. Például, hogy hol vannak Kárpátalján szanatóriumok és várromok. Vagy hogy Magyarország területe 93 ezer négyzetkilométer, Portugáliáé 92 ezer, tehát majdnem egyformák, de Magyarország kicsit mégis nagyobb. Szovjetunió pláne sokkal nagyobb, ez eleve evidens volt, utána Kanada következett, majd az Egyesült Államok és Kína.

Ezek a térképek majdnem mind orosz nyelvűek voltak. Akkor már tudtam oroszul annyira, hogy értsem őket. Egy magyar nyelvű térképünk is volt, az anyai nagyapám után maradt, akit nem ismerhettem, mert 1944-ben elvitték Novoszibirszkbe lágerbe, és bár vissza tudott jönni, nagyon beteg lett, és hamar meghalt. Még csak 51 éves volt. A magyar térképen máshol voltak a határok, ezért azt mondták a szüleim, hogy ne nagyon mutogassam senkinek. Técső, ahol éltünk, Técső volt rajta, nem Tyacsev, Ungvár sem Uzsgorod, Munkács sem Mukacsevo.

Biztos a térképek miatt volt, hogy el akartam menni mindenhova. Ültem az ablakban, az első szobában, az ablak az országútra nyílt, néztem, hova mennek a buszok, felírtam egy füzetbe. A városi busz óránként járt, elment a szomszéd faluig, Úrmezőig. Ez volt a legrövidebb távolság és a legkevésbé érdekes busz. Voltak sokkal érdekesebbek. A Munkács–Kolomea, a Huszt–Ivano-Frankovszk, a Técső–Lemberg. A legérdekesebb az Ungvár–Csernovic. Dél felé ment felfelé, délután lefelé. Két busz kellett legyen ezen a vonalon, vagyis egy pár, mert egy nem tudta volna megtenni az utat oda-vissza naponta, négyszázötven kilométer nem kevés. Eleinte jórészt LAZ-ok voltak a távolsági buszok, később gyönyörű, piros-fehér Ikarus 250-esek is közlekedtek mifelénk. Szívesen felültem volna bármelyikre. Egyikre-másikra idővel sikerült. A csernovicira sajnos soha.

Ha kiültem az ablakba, nemcsak a buszokat láttam, hanem a Nereszent is. A Nereszen volt a mi hegyünk. Nagyon szép, szabályos alakú, zöld-zöld-zöld, sok fával, erdővel, kis tisztásokkal. Elképzelttem magamat, ahogy heverészek valamilyik tisztáson, a szénaboglyák árnyékában. Lenézek időnként a városunkra. Ezt azonban nem lehetett megcsinálni. Semmi esély nem volt rá. Hiába volt közel a Nereszen, egy kilométerre vagy annyira sem, a közelébe sem mehettünk. Elválasztott bennünket tőle a határ. Úgy jártunk, mint az örmények az Araráttal.

1.

A határ konkrét és szigorú dolog volt. Szögesdrótból, földszávból, őrtornyokból és a Tiszából állt. Voltak, akik azt mondták, hogy villanyáramot is vezettek a kerítésbe. Hittük is, meg nem is, de senki sem próbálta ki. Nem kellett ahhoz áram, hogy eszünkbe se jusson kikezdeni a zöldsapkásokkal. A határőrök zöld sapkát és zöld váll-lapokat viseltek, ezért neveztük őket zöldsapkásoknak. Farkaskutyákat tartottak, lehetett náluk vásárolni kölyköket, ha volt ismeretség. A határ nemcsak konkrét és szigorú dolog volt, hanem magától értetődő is. Úgy érte: volt és kész, fel sem merült, hogy nem örök idők óta van, és nem örök időkig lesz. Később megtudtam, hogy nincs a világ összes országának összes határán szögesdrót. Csodálkoztam ezen. Hogy lehet így tudni, hogy itt véget ér az egyik ország, és ott egy másik kezdődik? Amikor Arto Paasilinna könyvében, *A nyúl évében* a medvét üldöző főszereplő véletlenül átsíelt a határon a szovjet elvtársak ölelő karjai közé valahol északon, azt nem nagyon hittem el. Az írói fantázia szüleményének tekintettem.

Leginkább a felrobbantott Tisza-hídnál lehetett közel menni a határhoz. A kanyarban át tudtunk lesni a túloldalra, Romániába. Románokat is láttunk néha, ők lemehtek a folyóhoz, mi nem. A hidat a háború végén robbantották fel, és nem építették újjá.

Románia csak földrajzilag volt közel, minden más szempontból messze volt. Keresztapám testvérei, rokonai Hosszúmezőn és Máramarosszigeten éltek. Amikor a háború után lezárták a határokat, keresztapám itt ragadt Técsőn, kamaszként, a testvérei viszont a szüleikkel együtt ott maradtak. Néhány évtizeden keresztül nem látták egymást. Amikor a hetvenes évek elején keresztapám és a családja engedélyt kapott, hogy meglátogassa az övéit Hosszúmezőn és Máramarosszigeten – az egyik tizenöt, a másik harminc kilométerre volt légvonalban –, akkor először felültek az Ungvár–Csernovic buszra, arra, amelyikre én is annyira szerettem volna. Aztán felültek egy másik buszra Csernovicban, és átmentek Romániába Szeretvásárnál. Végül hol busszal, hol vonattal, különböző átszállások után célba értek Szigeten. Ez így volt vagy hatszáz kilométer, és eltartott egy darabig. Azt mesélték, hogy Romániában fürgének kell lenni a vonatos átszállásoknál, mert nem úgy van, mint nálunk, hogy a masiniszta megvárja, amíg kényelmesen le- és felszállnak az emberek. Egy perced van, hogy ugorj, ha nem, rád csapják a távirányításos ajtót, csak úgy nyekkensz. Szerencsére nem maradt le egyikük sem, nem csapták rájuk az ajtót, és hoztak kisautót meg cigirágót. A magyar golyós Csemege finomabb volt.

Magyarország Romániánál is messzebb volt. Igaz, annyiból nem, hogy lehetett fogni a magyar tévét és a rádiót – az 1-est jobban, mint a 2-est, a Kossuthot is jobban, mint a Petőfit, pedig a jó zenéket a Petőfin adták –, lehetett magyar könyveket vásárolni, magyar újságokat olvasni, magyar tannyelvű iskolába járni, magyarul beszélni. Magyarországra menni azonban nem lehetett. Csak ha volt rokonunk. Akkor kétfévente egyszer mehettünk, maximum két hétre. Ha nagyon közeli rokon volt, testvér, szülő, gyerek, akkor évente.

80

Nekünk nem voltak rokonaink Magyarországon. Így Magyarország csak a tévében, a könyvekben és az álmaimban létezett. Az ígéret földjeként. Ahol mindenki

okos, kedves és magyarul beszél. Ha ahhoz van kedve, bemehet a boltba, megveheti az Omega, a Piramis vagy az LGT lemezét. Vehet farmert és Dunakavics cukorkát is, meg feliratos pólót. Ilyesmit nálunk nem lehetett venni. Lemezeket végképp nem, csak komolyzenét. Olyat csak a nyolcvanas évek vége felé kezdtünk hallgatni. A szerencse az volt, hogy az Omegát, a Piramist vagy az LGT-t kölcsön lehetett kérni másoktól, akiknek voltak rokonaik Magyarországon, ezért mehettek kétévente, és megvásárolhatták ezeket a lemezeket. Darabját kilencven forintért.

2.

Aztán mégis lettek rokonaik Magyarországon. Az unokatestvérem férjhez ment egy értelmes és kedves sráchoz – rajongtam érte, jókat lehetett vele beszélgetni –, és rövidesen áttelepült. Hajdúszoboszlón folytatta az életét. Amikor berendezkedtek, akkor mi is meglátogathattuk őket. 1982 nyarán jött el ez. 16 éves voltam. Kereken.

A beteljesülés előtt nem sokkal kiesett a magyar labdarúgó-válogatott a spanyolországi világbajnokságon a csoportkörben – akárcsak négy évvel korábban Argentínában –, hiába nyerte meg 10-1-re az első meccsét Salvador ellen. Ha nem lett volna úgy, hogy megyünk, az egész nyártól elment volna a kedvem emiatt. Aztán egy ártatlan vasárnapon elképesztő vihar csapott le ránk. A *Mr. Süket trükkjei* ment a tévében, egy Ed McBain-regényből készült film Burt Reynoldsszal – kedveltem Ed McBaint, bár Raymond Chandlert nála is jobban –, és lehetetlen volt végignézni. Folyamatosan rebegett a kép és szakadozott a hang a sok villámlástól, már azelőtt, hogy tényleg odaért volna a hurrikán. A Nereszenünket teljesen letarolta az iszonyatos szél, szomorúan nézett ki utána évekig. Lent a városban is halomra dőltek a fák, elszakadtak a villanyvezetékek, nem volt áram.

Vonattal utaztunk. Vittünk frottírtörülközőket, állítólag komoly kereslet volt irántuk. Azt mondták, ne izguljunk a határon, a vámosok előtt viselkedjünk szerényen, nyugodtan, magabiztosan. Ha gyanúsnak tűnnénk, kizsedhetnek a sorból, visszatarthatnak, le is vetköztethetnek. Az oroszok is, a magyarok is. Vagyis legyünk észnél. Utána, ha már átjutottunk, ne szólítgassuk meg az embereket a vonaton, ne akarjunk mindenáron beszélgetni, mert az nem szokás. Főleg ne mondjuk senkinek, hogy odaátról jöttünk, mivel a magyarok nem szeretik az oroszokat. Vagyis a ruszkikat. Elkámpicsorodtunk: miféle oroszokat meg ruszkikat? Ezek itt nem tudják, hogy mi éppen olyan magyarok vagyunk, mint ők?

Néztem a vonatból a tájat, és nem beszélgettem senkivel. Mondjuk nem is éreztem késztetést. A tájat laposnak láttam. Valahogy otthonosnak mégis. Hajdúszoboszló is szebb volt, tisztább, rendezettebb, mint bármelyik másik város, amit azelőtt láttam. Mint Ungvár, Lemberg, Breszt, Kisinyov vagy mondjuk Odessza. Különösen a fürdő tetszett, és az, hogy nemcsak bent, hanem a környékén is bikini-ben mászkáltak a lányok. A kocsmák is tetszettek. Az eszpresszók. 1978-ban szívjuk a füstöt az eszpresszóban. Ezt a Fonográf-dalt szerettem akkortájt. 1982-ben már 1982 volt, de első este mégis elmentünk egy eszpresszóba – az unokatestvéremmel és a férjével, a szüleim fáradtak voltak, otthon maradtak, vigyáztak a gyerekre –, szívtam a füstöt, megittam három felest. Portoriko rumot. Utána azt mondtam mindenkinek, hogy az a kedvencem. Komoly cucc, 60 fokos.

Volt fürdőzés is, apám nagyon élvezte a hullámedencét. Elmentem moziba, nem is egyszer, háromszor. Nagy mozibuzi voltam, úgy fogyasztottam a *Filmvilágot* is évek óta, mint más a *Nők Lapját* vagy a *Tükört*. Az *Óvakodj a törpétől!*-t néztem meg a szoboszlói moziban, meg Steven Spielbergtől az *1941*-et, végül a *Pat Garrett és Billy, a kölyököt*, amit Sam Peckinpah rendezett. Az első magyarul beszélt, a másik kettő feliratos volt.

Elvonatoztunk Budapestre is egy nap, eltöltöttünk ott néhány órát. Megállapítottuk, hogy a Parlament iszonyatosan fekete, és általában is fekete a legtöbb épület, nem volt barátságos a város emiatt. A zaj is nagy volt, csörömpöltek a villamosok a Marx téren. A Berlin sörkert legalább bejött a Lenin körúton, a Vígszínházzal szemben. Tágas volt, és a sör is jóízű, amit csapoltak ott.

Az unokatestvéreméknél, ahol laktunk, magnó és lemezjátszó is volt, sok lemezzel, amiket előtte nem ismertem. Az Eaglest hallgattam a legtöbbször, a *Hotel Californiát*. Magamnak pedig megvettem a boltban a Rolling Stonestól a *Tattoo You*-t, meg még három magyart is. És egy közértdben az újságok közt rábukkantam az 1981-es *Rockévkönyvre*. Azonnal lecsaptam rá. Talán jól tettem: megváltoztatta az életemet. Az URH-, az Európa Kiadó-, a Bizottság- és a Kontroll Csoport-szövegekkel, az interjúkkal, a riportokkal. Ha az a könyv akkor és ott nincs, sok-sok minden máshogy lett volna azután.

3.

A nyolcvanas évek végére megváltozott a határ karaktere. A konkrétságából és a szigorúságából rengeteget veszített. Fenekestül felfordult a világ, kinyíltak a kapuk, eltűntek a megszokott tájékozódási pontok. A határ sem maradhatott ugyanolyan. Amikor 1986 nyarán leszereltem a szovjet hadseregből, még azt mondták: mivel hadititkok birtokába jutottam, öt évig nem mehetek külföldre. Baráti országba se. Hogy mik voltak a titkok, amelyeket elárulhattam volna bárkinek, titok maradt előttem. Ehhez képest 1987-ben másodszer is eljutottam Magyarországra. Adtak útlevelet, mégsem izgatták a titkaim a hatóságokat. Hajdúszoboszlón, Debrecenben, Tokajban, Egerben és Budapesten is jártam. Budapest még mindig fekete volt.

Rövidesen felgyorsultak az események. Az útlevelekhez is sokkal könnyebb lett hozzájutni, a kishatárforgalom is beindult. A szabadság szele arcul csapott bennünket. Azt gondoltuk: ezentúl a miénk lesz az összes lemezbolt, és koncertre meg színházba is mehetünk, sőt sörözni is bármikor, Záhonyba vagy Nyíregyházára. Mentünk is. Elvonatoztunk Ungvárról Csapra, átsétáltunk a Tisza-hídon, megittunk két sört, visszasétáltunk. A 100 ezres Ungváron akkorra talán három söröző maradt, órákig kellett sorban állni mindegyikben, ment a tülekedés. A söröskriglik eltűntek, széttörték, befőttesüvegekbe csapoltak, fejenként ötöt-tízet vettek az emberek, hogy ne kelljen még egyszer sorba állni. A közértdekben nem lehetett kapni semmit. Legfeljebb az új lakótelepeket építő csehszlovák munkásoktól Ostravart és Zlaty Bazantot, üvegenként egy rubelért. Háromszor annyiért, amennyi egy korsó munkácsi vagy leMBERGI lett volna, ha lett volna. Mondjuk ezek a csehszlovákok legalább ihatók voltak.

Aztán rájöttünk, hogy az emberek másképpen értelmezik a szabadságot, mint mi. Míg mi azzal bíbelődtünk két záhonyi sörtúra között, többé-kevésbé szervezeten, hogy a peresztrojka és a glasznosztj keretei közt miként bontogassuk le a korlátainkat, és hogyan lépünk rá a demokratizálódás ösvényeire, addig hirtelen megteltek a határátkelők. Mindenki menni akart. Vinni, ha volt mit, hozni, amit lehetett. A frottírtörülközők már nem voltak napirenden, de volt más. Búvárszivattyú, babakocsi, Verhovina moped, színesfém, sugárzóanyag. Az üzemanyag-, a dohányáru- és a vodkacsempészet komótosan indult be – üzemanyag, dohányáru és vodka híján ezen nincs mit csodálkozni –, de a forgalom a határokon megállíthatatlanul nőtt.

1988-ban elindult mindenki Jugoszláviába. A világ legolcsóbb országába. Nekünk az volt. Hihetetlen árfolyamon váltották a dollárt hivatalosan, egy rubelért egyegész- valamennyit adtak. Ha egy család összeállt, útlevelet szerzett, pénzt váltott – maximum ötszáz dolcsit engedtek fejenként –, simán hozhatott Szabadkáról ezeröttszáz rubelért egy ezerötös Ladát. Ilyenhez otthon tízszer annyiért sem juthatott. Mennünk kellett nekünk is a feleségem szüleivel. Nagy nehezen sikerült dollárt szerezni – a csapi pályaudvaron egy éjszakám volt, hogy összebarátkozzam a rendőrrel, aki végül beírt a sor elejére, így válthattam, különben hónapokat kellett volna várunk –, a vonatra is felfértünk, és bár Ladát nem vettünk, alaposan bevásároltak a szülők: kínai magnót, International nevűt, török bőrkabátot. Eladásra. Én sem jöttem haza üres kézzel: Gordon's gin, Ballantines whisky, Jethro Tull- és Dire Straits-lemez. Meg egy bőrdzseki. Megtetszett. Mire hazaeértünk, ötven ugyanolyat láttam, úgyhogy mondtam: adják el, nekem nem kell. A whiskyt viszont megittuk, a lemezeket meghallgattuk.

Jugoszlávia volt a második ország, ahova eljutottam. A harmadik Csehszlovákia, átutazóban, a negyedik Lengyelország. A határ akkorra szinte átjárhatatlanná vált. Nem azért, mert megint nem engedtek, hanem azért, mert mindenkit engedtek, és mindenki ment. A vonatokra nem lehetett felférni, autóval órákat, félnapokat vagy még többet kellett várakozni. 1990 őszén a *Kárpátontúli Ifjúság* című lap kollektívájával Krosnóba mentünk busszal. Krosno egy kisváros Podkarpacie vajdaságban, valaha arra vezetett a tokaji bor útja észak felé. 18 órát álltunk a szovjet–csehszlovák határon, reggel indultunk, éjszakára átjutottunk. Svidnikben, ahol háltunk volna, meg sem álltunk, hajnalra odaértünk Krosnóba. Épp nyitott a piac. Otthagytam a többieket, bejártam a várost. Akkor már tele voltak a közértek és a trafikok Lengyelországban is, vásároltam sört és cigarettát. Sokáig az a 18 óra volt a rekordom. Egészen 1997 novemberéig. Akkor a beregszászi színházzal próbáltunk eljutni Moszkvába. 36 órát álltunk az ukrán–orosz határon. Nem engedtek át. Nem értettük pontosan, hogy miért. Majdnem 10 évvel később, 2007 tavaszán sikerült végül bevennem Oroszország fővárosát.

4.

1991 februárjában telepakoltunk két bőröndöt, feltettük a babakocsit a tetőcsomagtartóra, fogtuk az egyéves lányunkat, beültünk apósom fekete Volgájába – ami Jugoszláviában nem jött össze, Magyarországon igen: olcsón jutott hozzá, és noha

sokat fogyasztott, a benzin, ha volt, nem volt drága a Szovjetunió végnapjaiban –, és nekiindultunk a határnak. A csapi vámos felfedezte az ötliteres kannát a csomagtartóban, tele üzemanyaggal, és azt mondta, nem vihetjük át. Apósom csinált egy kanyart, a kapu előtt kilocsolta a kanna tartalmát a hóra. A vámos visszaküldte, hogy takarítsa fel. Harmadjára továbbmehettünk. A magyar vámos azt kérdezte, nem szégyelljük-e magunkat, hogy csak azért, hogy eladhassunk egy babakocsit, a pici gyereket is magunkkal visszük piacolni. A kurva anyád, gondoltam, de nem mondtam semmit. Gyáva voltam. Alattvaló. Csak néztem sötéten magam elé.

Így kezdődött a másik élet. Mert hát azzal indultunk el azon a napon, hogy nem megyünk vissza többé. Hogy nem egy életünk lesz, hanem kettő. Megpróbáljuk ezt az egészet máshol, máshogyan, másokkal. Magyarországon, amelyet valaha elérhetetlennek tartottunk. Az is volt: az ígéret földje, az álmok állama. A költészet elmúlt közben, de reméltük, hogy a próza is tartogat lehetőségeket. Csak turistaútlevelünk volt, meg egy kis elszántságunk. Letelepdedési engedélyünk, munkánk, pénzünk, lakóhelyünk nem. Azaz volt néhány kedves barátunk és rokonunk is, hogy segíthessenek.

Minden áttelepülő mindig úgy érzi: magyarázattal tartozik. Főleg magának. Sokszor másoknak is. Azoknak, akik maradnak. Helyette is. Töri a fejét az áttelepülő ezeken éveken, bajlódik a lelkiismeretével. Lehet, hogy ez ma már nem így van. De akkor, a kilencvenes évek elején mifelénk így volt. Még úgy éreztük, hogy van valami dolgunk a világban, amihez köze van a közösségnek. És ha a közösségből kilépünk, akkor hiányozni fogunk belőle. Kevesebb lesz a közösség miattunk. Főként, hogy előtte tényleg volt ez-az, amit mi tettünk hozzá a közösség dolgaihoz.

Miért jöttünk el mégis? A káosz, a kilátástalanság, a kínlás elöl? Kiábrándulásaink okán? Kevésbé mocskos utcákat, kevésbé szomorú embereket szerettünk volna magunk körül? Magyarul akartunk beszélni mindenhol? Nagyobb darab húst akartunk beletenni a fazékba? Azt akartuk, hogy legyen a boltban kolbász, tej, cigaretta, sör, hanglemezek, könyv, a moziban magyar felirat? Ebből így együtt semmi sem igaz. Magától történt minden. Mindig minden magától történik. Hozza az idő. Elindult akkor egy hullám, és mi vele tartottunk. Sokadmagunkkal. Barátaink fele így tett. Ki előttünk, ki utánunk. Ma sem tudom, hogy útnak indulni, vagy maradni volt nagyobb kaland. Hogy előbbihez, vagy utóbbihoz kellett több bátorság. Hogy jól döntöttünk-e, vagy sem, azt legkésőbb 2014, a fordulat, a háború, az azóta is ugyanúgy hazug és reménytelen politika láttán pontosan tudom.

Egy huszonöt négyzetméteres kaszásdűlői garzonban kezdtünk, befogadott bennünket a fantasztikus nagynéni, négyen laktunk egy szobában hónapokig. Munkát kerestem, közben késő esténként a fürdőkádban Gion Nándort és Grendel Lajost olvastam. Május végére lett munka és ideiglenes magyar személyi igazolvány. Kék színű. Maradhattunk. A határt a következő nyáron, másfél évre rá láttuk legközelebb, addig nem is hiányzott. Semmifajta honvágyunk nem volt. A Szovjetunióból mentünk el, Ukrajnába látogattunk vissza. Egy olyan országba, ami azelőtt nem létezett, és ami azóta sem képes létezni igazán. Hiába keresi az identitását. Akkor átmenetileg ennek az Ukrajnának az állampolgárai lettünk, úgy, hogy soha nem éltünk benne. Hontalan útlevelet nehezebb és drágább lett volna szerezni, és a kárpátaljai utazásainkat sem könnyítette volna meg. A magyar állampolgárságot

pláne nem adták könnyen: 1996 nyarán kaptuk meg, több mint három évvel a fel-
tétel teljesítése és a kérelmünk benyújtása után.

5.

Kaiserslautern környékén aludtunk egy-két órát egy parkolóban, inkább csak kor-
nyadoztunk, tele volt négyünkkel a Volvo. Hajnalban el is indultunk Luxemburg
felé. Úgy nézett ki, a dimbeken-dombokon keresztül rövidebb lesz, ezért elkerül-
tük az autópályát. Csakhogy vésszesen fogyott a benzin, és sehogy sem találtunk
egyetlen kutat sem. Hiába vártuk, hogy hátha a következő kanyar után, esetleg az
azután következő település előtt, nem bukkant fel semmi. Két órája mentünk, szá-
zötven kúttalan kilométernél tartottunk. Azzal ijesztgettük egymást, hogy mi lesz,
ha ott ragadunk a semmi közepén. Hogy Németországban van hely a semminek is,
az eleve meghökkentett minket. Akkor átgurultunk egy hídon, és megláttuk az el-
ső benzinkutat. Mellette közvetlenül a másodikat, a harmadikat, a negyediket, a
tizediket. Ott volt az összes cég, az összes logójával, színösszeállításával, tarkabar-
kán. Lassan leesett: megérkeztünk Luxemburgba. Ahol is harmadával olcsóbb volt
az üzemanyag, mint Németországban.

Az első utam volt ez Nyugatra. 1996 tavaszán. Az utolsókat rúgtam az ukrán
állampolgárságomba, a németektől olcsón kaptam vízumot, schengenit, az osztrá-
kától tranzitot drágábban, ők akkor még nem voltak a határtalanság részesei.

Az a német-luxemburgi határátkelés nekem, aki szó szerint a szögesdrót árnyé-
kában nőttem fel, és aki soha addig nem jutottam át egyik országból a másikba
anélkül, hogy meg ne duplázódott volna a pulzusszámom, elképesztően revelatív,
örökkön-örökké emlegethető élmény volt. Nem láttam, nem is láthattam még olyat,
hogy a határon semmiből se derüljön ki, hogy az határ. Csak a benzinkutakból.

Tetszett a Nyugat is. Futballtúrán voltunk, Münchenben megnéztünk egy Ba-
yern–Nottingham UEFA Kupa-meccset, Dortmundban egy Borussia–Ajax Bajnokok
Ligája-negyeddöntőt, Düsseldorfban egy Mönchengladbach–Feyenoord KEK-csa-
tát. Amennyire belefért, a városokat is bejártuk. München csillogott-villogott legin-
kább. Szencziós volt egy kiskocsmában a König Pilsener, ez életem legjobb söre,
mondtam a többieknek. És hiába kapott ki Dortmundban a Dortmund 2-0-ra, a
közönség nem keseredett el ettől. A Südtribünén, a B-középben álltunk a Westfa-
lenstadionban, oda szereztünk jegyet az üzerektől abszurd áron. A pályából nem
sokat láttunk a kapu mögöl, de ez nem is volt fontos. Több ezer ember ugrált mel-
lettünk megállás nélkül, a betonszerkezet ringatózott, hullámozott. Mind arról éne-
keltek 0-2-nél, hogy se baj, itt leszünk jövőre is, és majd megnyerjük. Egy évre rá,
1997 májusában a Borussia 3-1-re legyőzte az esélyesebb Juventust a döntőben.

Az a sok-sok nyájas huligán, akik ott ugráltak és énekeltek körülöttünk –
nagyon szerettek bennünket, amikor elmondtuk nekik, hogy pont ezért a meccsért
jöttünk Budapestről –, azok a német fiatalok mind leöblítették maguk után a pi-
szoárt a mellékhelyiségben. Az Üllői vagy a Megyeri úton nem volt szokás az ilyes-
mi. Kíspesten el se lehetett jutni a vizeldéig. Bokáig állt a húgy. Mint a pottyantós-
ban a huszti vasútállomáson.

6.

A Szovjetunió sem volt épeszű képződmény, nyilván, de Ukrajna végképp szerencsétlen ország lett. Volt benne mégis valami szeretetre vagy legalábbis érdeklődésre méltó. Borzalmas első évei, a nyomor, a hiperinfláció, a maffiaháborúk után – apám fejszét tartott az ágy alatt, sokra ment volna vele, ha tényleg jönnek a rablógyilkosok – elkezdődött valami bumfordi konszolidáció. A politikusok és a maffiózók mondjuk továbbra is elloptak mindent, ami mozdítható volt, és azt is, ami nem. Komplettszerű szerelvényeket, gyárat, városokat. Nyugodtan el lehet menni most már Lembergbe autóval is, hangzott a tréfa, mindenki lopott magának sajátot, többet nem lophatnak, nincs hova tenni. De apránként érezhetővé vált, hogy van egy kis fejlődés, előrelépés, napsütés. Főként azután, hogy 1997-ben megvolt a pénzreform, és a szovjet rubel után bevezetett röhejes, nagyüzemi léptékben hamisított kupon nevű játékpénzt felváltotta a hrivnya, amelynek sikerült stabilizálni az árfolyamát.

Valamikor az ezredforduló táján feltűntek Kárpátalján az első európai típusú benzinkutak – nem is különböztek a luxemburgiaktól, és a logók is csak részben voltak mások –, megnyíltak az első szupermarketek, a vállalható színvonalú kocsók és éttermek, a szlovák és a magyar csempészárú helyét ukrán termékek foglalták el a polcokon. Tömegével árusították lépten-nyomon a hamisított cédéket és kazettákat. Hatosával vásároltam őket, oroszokat és ukránokat, Akvariumot, DDT-t, Nautilus Pompiliust, Vopli Vidopljaszovát, Okean Elzit. Nem a régit. Mindent, ami új volt. A jelenidő érdekelt, nem a múlt. Ezek a lemezek – a könyvek és a filmek is – arról is szóltak, ami akkor lehetett volna az életem, ha nem választok másikat 1991-ben. A modell visszajára fordult. A hetvenes-nyolcvanas években ott éltem, és Magyarországon vásároltam a lemezeket. A kilencvenesekben itt, és onnan hoztam a zenét. Akkor az mondott többet nekem.

Apránként megint megkedveltem Técsőt, Ungvárt, Lemberget, Kijevet – 1998 tavaszán megnéztük a 2-0-s Dinamo Kijev Real Madrid BL-meccset, a helyi maffiózók kaviárral és vodkával kínáltak a sajtópáholyban, utóbbihoz másnaposak voltak, mert előző este sok francia bort ittunk a Chateau de Fleurben a Hrescsatikon –, és közben úgy nézett ki, a határ is átjárható lesz. Sokkal könnyebb volt átjutni. Megszűnt a tülekedés, mérséklődött a vegzálás, a kekeckedés, megesett, hogy alig kellett várni. Nem volt annyira konkrét és szigorú, mind régen.

Ám egyszer csak véget ért a jó világ. Másfél évvel Magyarország schengeni csatlakozása után döbbsentünk rá, hogy ami az egyik oldalon maga a csoda, az a másikon nem biztos, hogy jó lesz nekünk. Ennek a rádöbbenésnek pontos dátuma van: 2005. október 19-e. Elmentünk Ungvárra Akvarium-koncertre, látnom kellett Borisz Grebenscsikovot élőben, ugyanúgy, ahogy mondjuk Leonard Cohent vagy David Bowie-t máskor. Az ungvári nagyszínházban játszottak, nem volt telt ház, de ez nem zavart bennünket, hangulatos, színvonalas, érzelmes, intelligens koncertet adtak. Úgy döntöttünk, visszajövünk aznap éjjel, de mivel odafelé láttuk, hogy nagy a sor Csapnál, inkább megpróbáltuk Ungváron Szlovákia felé. Ahol az a 18 óras történetem is volt egykoron. Meg se moccantunk sokáig a vaksötétben. Mentünk mégis Csapra. Négy órába tellett, mire végeztünk. Az ukránokon hamar túljutottunk. A magyarokon lassan. Amikor végre lemegettünk a hídról, már láttuk: sok

mindenhez van kedvük, csak a munkához nincs. Benéztek minden csomagtartóba, a motortérbe is, a kárpitot végigkopogtatták, a hátsó üléseket felemeltették, mind-
ezt unottan, nyeglén, hányavetien. Végtelenül lassan. Direkt lassan.

Azt gondoltuk, ez az egész átmeneti lesz, idővel csillapszik az örület, és ha a
tétéles kontroll nem is szűnik meg, legalább az átkelés gyorsításáért megtesznek
mindent. Nem így lett. Megállt az idő. A kilencvenes évek visszatértek és velünk
maradtak. Unottan, nyeglén, hányavetien végzik ezek az emberek a munkájukat a
mai napig. Ha kirúgják vagy lecsukják őket, mások jönnek helyettük, de ők sem
másmilyenek. Az átjutni vágyókkal is ugyanúgy beszélnek, ahogy annak idején.
Mint élet-halál urai az alattvalókkal. Az alattvalók nem számítanak. Hogy csencse-
lők, vendégmunkások vagy turisták véletlenül, egyre megy. Úgyis csak ukránok.
Már nem ruszkik, ennyi a különbség.

7.

Milyen volt a határ? – minden alkalom után ez az első kérdés. Menet is, de főként
jövet. Milyen lehetne. Konkrét. És nem szigorú, csak undorító. Záhonytól–Csapnától
borzalmas, Beregsuránytól–Asztélytól szintén. Főként nyáron, mióta az ukránok –
a tényleg ukránok – közül egyre többen mennek pihenni Hajdúszoboszlóra, Hé-
vízre, az Adriára. Hétfőig még rosszabb, olyankor a munkások is mennek pén-
teken, jönnek vasárnap. Mostanra vannak, akik inkább Romániát választják, Ne-
vetlenfalut vagy Máramarosszigetet és Aknaszlatinát. Visszafelé van értelme igazán,
akkor a magyar vámosokkal nem kell találkozni. Azok a legrosszabbak tényleg.

Nem mindenütt, csak ott. Már a magyar–román határon sem. Az egy másik világ.
Ott az emberek úgy viselkednek, mint az emberek. Akkor is, ha egyenruha van raj-
tuk, akkor is, ha civilek. Senki sem élet-halál ura, senki sem alattvaló. Nem kell izgul-
ni a magyar–szerb és a magyar–horvát határon sem. Akkor sem, ha több száz autó vár
a sorára. Nem esik jól órákat araszolni Röszkénél, de araszolni is jobb, mint állni egy
helyben, nem is sejtve, mikor mozdulhatunk végre. Szlovákia vagy Szlovénia felé
elhagyni az országot – vagy visszatérni beléje – végképp maga a boldogság. Minden
alkalommal. Mint mikor megpillantottam 1996-ban a luxemburgi benzinkutakat.

A hetvenes években, térképezgetés közben egy téli délutánon azt mondtam
egyszer az anyámnak – hiszik, nem hiszik, így történt –: az az álmom, hogy mint
Amerikában, legyen egyszer Európai Egyesült Államok. Hogy mehessünk bármi-
kor bárhova. Határok nélkül. Szögesdrót nélkül. Engedély nélkül. Minden nélkül.
A Szovjetunió peremvidékén jutott eszembe ez a furcsa gondolat.

Azóta történt, ami történt. Lett Schengen, remélem, meg is marad. Megvolt ne-
kem harminc-egynéhány ország. Megvolt a Monarchia is keresztül-kasul, mint
azon a nagyapámtól maradt régi magyar térképen. Krakkótól Triesztig, Innsbruck-
tól Brassóig. Bármikor élmény elindulni nyugat, észak, dél és kelet felé is. Az
egyetlen kivétel: északkelet.

A legőcskább, legkonkrétabb, legocsmányabb határ. Az volt mindig, az most,
az lesz örökkön-örökké.

A másik oldalán meg ott az az idéttlen ország, amiből nem lesz semmi.
Ahonnan egy-két generáción belül nyomtalanul el fognak tűnni a magyarok. Ahol

minden hiábavaló volt. Ahol tényleg nem lett volna szabad ott maradni. Ahol ugyanúgy csak élni szeretnének az emberek, mint mindenhol.

Megyek mostanában is. Noha elkoptak, eltűntek a régi térképek, nélkülük is tudom, hol van Ungvár és Lemberg. Vagy Técső és Mezővári. Azzal is tisztában vagyok, hogy hova érdemes beülni egy jó kávéra vagy egy sörre. Vannak ilyenek, mert vannak, akik nem adják fel. Ők még mindig érdekelnék. Ez is valami.

A térképek helyett kéznél van a Google Maps. Vegyük például Csernovicot. A legérdekesebb buszjárat, az Ungvár–Csernovic végpontját Bukovinában. Úgyis tartozom vele magamnak. Budapesttől Beregsurányon, Munkácson, Sztrijen, Ivano-Frankovszkon át 742 kilométer, 10 óra és 1 perc. Máramarossziget felé rövidebb. El a Nereszen alatt. A fák újra kinőttek, a tisztások is megvannak a szénaboglyákkal. Csak fel kéne mászni egyszer. Errefelé 676 kilométer Csernovic, de fél órával hosszabb. Viszont Romániában sokkal jobb az utak, és nincsenek magyar vámosok. Ha nem érünk oda estére, az sem baj. Ha csak másnap ülhetünk be a Wiener Caféba, az is jó. Hogy oda kell beülnünk mindenekelőtt, az teljesen egyértelmű.

KUSTÁR GYÖRGY

„Nézzvén nézzenek, de ne lássanak”

A MORÁLIS IGAZSÁG PROBLÉMÁJA OTTLIK GÉZA *ISKOLA A HATÁRON* CÍMŰ MŰVÉBEN

1.

„Non est volentis, neque currentis...”

„Nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut”. Pál apostol kedvelt képe a görög mintára épült stadion. A versenypálya, ahová hosszú felkészülés és önsanyargatás után jut a versenyző, tudva, hogy csak egy nyerhet koszorút.¹ Mégis: a babérkoszorú átadása, az ünnepélyes díjkiosztás elmaradhat. A verseny szabályai generálta tér és pozíció érvénytelennek minősülhet egy külső, nem ellenőrizhető autoritás nézőpontjából, aki nem kiszolgáltatója a játék struktúrájának. A legkiválóbb teljesítmény ellenére sem az elhatározás, sem az erőfeszítés nem szavatolja az eredményességet. Általánosabban fogalmazva: sem a *belső*, sem a *külső* cselekménysor nem áll közvetlen kapcsolatban az elérendő céllal, sem a versenyzők, sem a nézők esetében.

Furcsának tűnhet a páli idézet. Szándékosan ezt a kifejezést használom, utalva Medvének a három képpel kapcsolatos érzetére. Furcsa, amennyiben töredékes, és amennyiben idegen. Az idézet ugyanis teljes terjedelmében csak egyszer, és akkor is latinul, csak idegen fordító-közvetítő kódok révén megérthető küldöttként jelenik meg; máskor viszont töredékesen, címként, a szövegből kiemelt, abból eltávolított, a fejezetek fölé rendelt gócpontokban. A nyelvi áttétel ráadásul kettős: a latin idézet szintén egy holt nyelv, az ógörög fordításaként áll előttünk, azaz már egy „megértett” értelmezettjeként,² egy alapvető elszakítottságban: ugyanis az eredeti szöveg kontextusának negligálása csonkolja.

A *latinitas*ba és a címbe rekesztett jelenlét elsősorban az idézet szövegszerűségére, materiális (meg)létére hívja fel a figyelmet. Egyszerűen jelen van, bár ebben a jelenvalóságában nem közvetít *jelentést*: jelenvaló és mégis idegen. Beékelődésként, redőként áll a szöveg egészében, mint annak része, és mégis, mint teljességgel kívülálló. Önmagában ismételhető, teljességgel önidentikus, de lefordíthatatlan, beemelhetetlen entitásként.³ Ugyanis a magyar nyelvű szövegbe a bibliai textusnak csak az első két *tagadó értelmű* szakasza integrálódik, és az isteni cselekvésre vonatkozó rész hiányként van jelen. Ezen a ponton a fordítás és intertextualitás problémája kerül felszínre, és megindul a metafizikai megértés szubverziója. A tagadó értelem valami nem jelenlévő felé mutat, mintegy a hiányt konstatálja, és az eredménytelenséget jeleníti meg („*nem azé*, aki fut, sem *nem azé*, aki akarja”). Az állító rész („hanem a könyörülő Istené”) hiánya megakadályozza a feloldást, a célba érést: a stadion körein a célvonal eltörlődik, és a pálya körei összezáródnak, végtelenítve a futás kényszerét.

Van-e ennek a szakadatlan futásnak és akarásnak nyoma a szövegben? Van. A szöveg intencióinak megjelenésében és eltörlődésében. Mégsem pusztán az átírás és törlődés kérdése foglalkoztat, hanem a hatalmi pozíció kérdése, mely jelen esetben egybeesik a szerző intenciójával, a szerzés nullpontjával. A hatalmi függőség a bibliai utalás révén szövődik bele a szövegbe, mégis alapvetően negatív módon, külsőként, a szöves fonákján. És ez a felforgatott hatalmi viszonyrend tükröződik a regény más szintjein is. A kölcsönös függőségek explicitté tételével nyilvánítja ki magát, és átjárja a regényszöveg egész struktúráját. Medve kéziratának jegyzete arról tanúskodik, hogy Medve kapcsolata az M. narrátorral végleg megszakad.⁴ Azaz, hogy visszavonja intencióját – Bébéhez intézett kérését többször, más formában ismétli, majd mindet áthúzza –, a maga útjára bocsátja a szöveget, és letesz arról, hogy szerzői tekintélyét érvényesítve meghatározza sorsát. Mégis, Bébé kisa-játítja, és kényszeríti a szöveget, hogy megoldjon egy életproblémát, vagyis egy külső kérésnek-diktátumnak engedve (Szeredy kérésének) a kommentátor szerepében erőszakot tesz a szövegen. Ez azonban nem sikerül, Medve kézírata ellenáll. A lételemre adható válasz feltárulása ennek következtében elmarad, folyamatosan halasztódik. Az emberi intenció *irányítása* alól kivonja magát a szöveg, és töredezett szerveződéssel meggátolja a koherencia létesülését. A regény az elbeszélt történet horizontján is „leképezi” ezt. A katonai iskola végsőkéig leszabályozott életterében váratlanul megtörténik a felszabadulás – kvázi a kegyelem megtapasztalása.⁵

2.

Az értelem kudarca a metafizikaival szemben már igen régi toposz. Átíveli az egész teológiatörténetet, olyan csomópontokon gyűrűzve át, mint Nüsszai Gergely „negatív teológiája”⁶ vagy Nicolaus Cusanus *Tudós tudatlansága*.⁷ Újabb korszakküszöbhez⁸ mégis Karl Barth dialektika teológiájával érkezett, amely szerint az isteni cselekvés irracionális módon tör be a létezők világába. „Az, hogy Isten igéjének meghallóivá és cselekvőivé leszünk, az isteni, nem pedig embervoltunkon belüli lehetőség realizálódását jelenti. Az igaz Isten megismerésének szabadsága csoda,

amely Isten szabadságában áll, s nem a mi szabadság-lehetőségeink egyike.⁹ Ennek az idézetnek a fényében Szegedy-Maszák Barth értelmezését – Barth olvasatát és az abból kiinduló morális interpretációt – szükségesnek látom újragondolni.¹⁰ Barth dialektikus teológiája ugyanis nem az általános erkölcsi tanulság felfedésében, hanem a regénynek éppen azon a pontján lehet gyümölcsöző számunkra, mely az igazságszolgáltatás abszurd betörését és az ahhoz kapcsolódó értetlenséget írja le, és annak a kettős paradox viszonynak az elemzésében, mely az Ötvennyi-féle lázadás kudarca és Tóth Tibor lázadásának eredményessége között fennáll.¹¹ Ugyanis Barth azt hangsúlyozza, hogy a vallás keretein belül – mely az egész történelem során meg kívánja ragadni, és ki akarja sajátítani Istent azáltal, hogy a megértés tárgyává fokozza le – Isten lénye nem ragadható meg.¹² Ez azt jelenti, hogy racionális úton a kijelentés, a világ felől közelítve nem hozzáférhető, mivel teljesen *más*.¹³ Isten istensége azt jelenti, hogy az ember léte felett szuverén kinyilatkoztató hatalomként jelenik meg. Krisztus földi megjelenése, emberré léte is ezt az egyirányú folyamatot juttatja érvényre.¹⁴ Jézus mint Isten kijelentésének abszolút nullpontja nem hozzáférhető a történeti megismerés számára. Isten kijelentése punktuális, és ebben a pontszerű betörésben fejt ki minden történeti séma alapján megkonstruált narráció kritikáját és negációját.¹⁵ Ez a betörési pont viszont kiterjedés nélküli, és nem ad lehetőséget arra, hogy ezt a hit racionális megalapozó aktusának tekintsük. „A hit, ha valóban az, mindig gödör, és vákuum, sóhaj, várakozás, vágyakozás, nyitottság, jel és utalás, »levegőben lebegés«. A hitnek ebből a »paradox karakteréből« elvenni semmit nem lehet. Ha a hit valamilyen értelemben több akar lenni, mint üres tér, akkor hitetlenségé válik.”¹⁶ (Vagyis a hitet sem lehet állítani, kizárólag hinni.) Ez érvényes a tettekre is. A keresztyén ember magatartása a *világ erkölcsének negációja*,¹⁷ ítélethirdetés az erkölcsiség felett az abszolút erkölcs nevében, azaz a viszonylagosság és a halál állítása. Ebben az értelemben állandó ítélet alatt álló létezőként lehet az ember és cselekvése példázat, és csakis ebben az értelemben. A szubjektum kiürülése és halála nyitja meg az utat a *más, az isteni* kimondása felé, mely ugyanakkor nem fogalmazódhat meg: a hitvallás kimondása, ezzel egyfajta állásfoglalás már farizeizmus, hazugság. Az egyetlen út Isten akaratának befogadására az engedelmisség.¹⁸ Barth saját beszédmódja legitimitását éppen dialektikusságában találja meg: abban, hogy minden állítás mellé annak tagadását illeszti, végeérhetetlenül. Teológiája ezzel igen korán megnyitja és szétfe-szítve tartja azt a rést, mely lehetetlenné teszi a szintézist, és amely végtelenítve az ellenpontozást kikényszeríti a dialektikát, ezáltal ellehetetleníti a megismerést, alá-ásva saját kérégmáját, és várakozássá alakul, melynek nincs vége.¹⁹ Ez Isten cselekvését – ha egyáltalán utolérhető – *mágikus* karakterűvé, önmagában hatóvá (de)-formálja, melyből kizárul bármilyen emberi – akár csak passzív – hozzájárulás is.

A történelem és erkölcs barthi kritikája egyben a történet kritikája is, a folyamatos cselekményben kibontakozó illuminatív, igazságot szolgáltató erő tagadása. Ezzel együtt a tiszta üzenet megmentésén fáradozva halálra adja hordozóit, a médiumokat – többek között a nyelvet is.

3.

„Én pedig a törvény nélkül éltem valamikor. Amikor azonban jött a parancsolat, életre kelt a bűn, én pedig meghaltam, és kitűnt, hogy éppen az életre adott parancsolat lett halálommá.” (Róm 7:9-10)

A diákok, bekerülve az iskola zárt terébe, olyan szabályrendszerrel szembesülnek, mely kiismerhetetlen és ugyanakkor abszolút. A hierarchia érvénybe lépésével átrendeződnek a viszonyok, és a kapcsolatokat ezentúl a parancs és engedelmség struktúrája határozza meg. Olyan hatalmi játéktér képződik, melyet mindenki érvényesnek kénytelen elfogadni. Aki ellenszegül (mint például Ötvenyi), az katasztrofálá válik, aki nem lép bele (Apagyi), az idegen marad, mégpedig az abszolút alteritás értelmében: mindannyian *halottnak minősülnek*.²⁰ Erre jó példa a Mutatóban a III/9., ahol Apagyi kilépésére ezt a summás megjegyzést találjuk: „Apagyi halála”.

Másfelől a kód leereszkedése és a rend életbe lépése azonos pillanatban történik. Schulze belépése után hangzik el: „Ezzel elkezdődött életünk valódi zűrzavara. Ha eddig nem értettem egyet-mást, hát most aztán olyan sűrű kód szállt le – igazán volt Medvének – hogy ettől fogva minden megzavarodott...” (I/9, 66.) Az új rend megbontja az egyértelműnek látszó világképet, nyelvet, és újat vezet be. Úgy lép érvénybe, hogy felülírja a régit, de ugyanakkor az új, eleve jelenlévőként, adottként posztulálva önmagát, rejtett és kiismerhetetlen marad. A rend nyilvánvaló, azonban eredetére, rendeltetésére nem derül fény, és éppen ezért homályba burkolódzik. Kiismerhetetlensége folytán nem is kommunikálható. Többször is beleakad Bébé a megismerés/megismertetés folyamán abba a ténybe, hogy az iskola új fogalmai nem lefordíthatóak, és a tapasztalatok nem közölhetőek. Ezt a tapasztalatot fejezi ki többek között a csuklózásra alkotott meghatározás is. „...pusztán arról volt szó, hogy hajnalonként egy fél óras büntetéssel kezdtük a napot.” (II/9, 174.) Miután megpróbálja elmagyarázni, hogy mi a csuklózás jelentése („kötelező tornagyakorlat”), azonnal a definíció apóriáiba bonyolódik: magyarázatot kell fűznie a magyarázathoz, melyet átszőnek a hatalmi viszonyok szálai, és ezzel elzárják és kisajátítják a jelentést. *Büntetésként* kell felfognia – ezt írja elő a rend, más-képpen nem értheti, mivel nincs az értelmére/eredetére vonatkozó tudás birtokában, csak a napközben alkalmazott nyilvánvaló büntetések mintája áll előtte. Büntetésként kell felfognia azért is, mivel a „civilék” világa – mely Medve víziójában kontrasztként a kölcsönös elfogadásra épül – álomszerű, nincs jelen. Kívül rekesztődik a leszabályozott világon, olyannyira, hogy a terror súlya alatt élők az iskolát tartják a valódibb világnak: „Szüleink, egykori otthonunk, az elhagyatott játékszerekkel, dajkával, elavult becenevekkal, fényképekkel és testvérekkel, civil bátyáinkkal és öcséinkkel, a félszeg udvariaskodásokkal: mindez egy tapasztalatlan, kissé nevetséges, mit sem sejtő és komolyan igazán nem vehető világ volt.” (III/5, 273–274.) És büntetés azért is, mert a hatalom terében a rend a fegyelem szerkezete előírta engedelmségen túl minden aktivitást kizárva, az engedelmség és az engedelmség megtagadásának sémáját kizárólagossá téve eltöröl minden más értelmezői horizontot.²¹

A kiismerhetetlenség, a büntetések, az eredetét tekintve homályos mással való találkozás kiformalja az önmegértés elbizonytalanodását és a „bűn-tudatot”. A „bűn-tudat” azért került idézőjelbe, mert nem morális-érzelmi tartalmat fejez ki,

hanem elsősorban a vétkekesség adottságát jelenti.²² Mindez onnan ered, hogy a totalitárius rendszerhez és annak kiismerhetetlen követelményeihez képest valaki „más”. Ez a másság Medve esetében érhető tetten a legmarkánsabban. Medve olyan határhelyzetből beszél, melyet az engedelmesség és engedetlenség bizonytalan, de állandó feszülése jelöl ki. Ellenáll az uralomnak, miközben részt vesz benne. (Élet)rajza egy olyan harcot rögzít, mely ebben a pozícióban zajlik. Felismeri a viszonyulás és engedelmesség kettős arcát: a szabad engedelmesség és a kényszerű függőség közötti feszültséget, ellenáll, de egyénisége nem kerül(het) napvilágra, meg sem formálódhat: „Ahelyett, hogy tárt mellet szembefordulna velük, még büntudatot is érez a másfélesége miatt, és olyan akar lenni, mint a többiek.” (II/16, 214.) Énje valójában az egyirányú küzdelemben oldódik fel: az értetlenség ellen folytatott harccá válik – egyszerű negációvá.

Bébé beilleszkedési folyamata is hasonló kudarccal végződik: amikor bekerül Merényiék körébe, és velük futballozhat, akkor valami újról, és mégis egyúttal *valami meg nem nevezhető más* (!) felbomlásáról, erjedéséről beszél. A beilleszkedéssel egyfajta tisztánlátás alakul ki: részévé válik a rendszernek, elsajátít bizonyos játékszabályokat, ugyanakkor egyre kevésbé képes távolságot tartani, és az ismeretlen ürességbe oldódás fenyegetésével, egyénisége elvesztésének veszélyével kell szembenéznie. Személyiségéről koherens módon – mint ahogy azt már láttuk – ő sem képes anélkül beszélni, hogy ne kényszerülne hazugságra. Medve és Bébé léte egyaránt határon mozog: se kívül, se belül nincsenek, ők maguk pedig semmilyenek. Ez a „középszer” – amit Medve a fogdában meg is fogalmaz – a legterhesebb. Úgy tűnik: a beilleszkedés és a kívülmaradás egyaránt „bűn-tudattal” jár.

De miért kényszerül Bébé arra, hogy büntetésként értse a tornagyakorlatokat? A válaszhoz közelebb kerülünk, ha felfedezzük: „a követelményeket úgy szabták meg, hogy soha senki se lehessen ártatlan” (II/12, 177.). Ez azt jelenti: a teljes beilleszkedés eleve *lehetetlen*. A fenytések mindenkit kivétel nélkül érhetnek, magyarázat nélkül. Ha van is indoklás, az többnyire egy kitágított, formalizált kifejezés-lánc, mellyel a legkülönfélébb büntetéseket lehet egy kategória alá csoportosítani, és amely egyúttal megakadályozza a javítás lehetőségét. Jogi formában rögzíti a vétkek és az érte járó büntetés egyensúlyát, azonban az egyensúly kritériumai és alapfeltételei nem láthatók. Ebben az értelemben a törvénykezés mozzanata apodiktikus jellegű,²³ hasonlóan a Tízparancsolat rendelkezéseikhez. A szankció a játéktéren belül bármikor és bárki esetében érvénybe léphet, hiszen a megszabott feltételek teljesíthetetlen követelése mindenkit büntethetővé minősítenek. Ha ehhez hozzákapcsoljuk azt a korábbi megállapítást, hogy a külső világ elérhetetlenségbe távolodott (nem lefordítható, nem átjárható), akkor egy abszolút uralom rajzolódik ki, annak mintájára, amelyet Pál apostol a Római levélben a törvényről értekezve megfogalmaz. Mihelyst megszűnik a törvényen kívüliség állapota, mindenki a „törvény alá rekesztődik”. A *nomosz* hatályba lépésével mindenki kiszolgáltatottjává válik valaminek, aminek nincs tisztában a jelentésével és céljával. Olyasvalaminek, amely felé csak tartozása van, semmi követelése, melynek nem felelhet meg, és mely bűnösnek nyilvánít mindenkit, aki hatókörén belül helyezkedik el. Ennek a kisajátításnak a kistükre az, amikor Mufiék börséje, mely a követelések és tartozások rendszerére épül, Merényi és Varjú akciója után a „hatalom” kezébe kerülve

egyirányúsodik: „Merényi és Varjú ugyanis behajtották a Mufi-féle konzorcium követeléseit, a tartozásait azonban egyszerűen törölték.” (III/11, 316.) Bébé meghatározása ennek a logikának a működéséről ad számot.

A büntudat azonban maga sem nyilvánvaló „tudás”, hanem rejtőző állapot, háttérhelyzet: nem jut el a kimondottság szintjére, csak valamilyen nyomásként és bénaásgként van jelen.²⁴ A törvény szüli, amely nyomásával kikényszeríti a megértés szubverzióját. A rend ezáltal abszurd és ellenőrizhetetlen hatalommá válik, melyet nem lehet sem megkérdőjelezni, sem megkerülni. Nem szolgáltat az értelem számára kapaszkodót, nem lehet „elsajátítani”, és éppen ezáltal marad hatalom. Úgy tűnik, voltaképpen a megismerés általi elsajátítás, a saját összemérése az idegennel, *a párbeszéd válik bűnné*. A párbeszéd, melynek feltétele kétféle másság összemérése és összemérhetősége. Így a törvény hatalma, mely a rendet és az életet hivatott biztosítani, korlátozásaival az egyén kibontakozását akadályozza meg, és *halálra adja a szubjektumot*. Az egész túlszabályozott élettér és az ezt modelláló regény olyan közegként létesül, mely nem tűr engedetlenséget. Érdekes ebből a szempontból, hogy Schulze nem Collalto gombfociját, hanem hiányjegyzékét kobozza el. Vagyis még a megakasztó hiány sem elviselhető, miközben a rendszer valami mást, nem meglévőt, vagy meg nem mutatkozót letagad és elrejt – *az értelmet*, és ezáltal maga is hiányként mutatkozik meg.²⁵ Ennek világos jele, amikor a harmadik fejezetben a hó lehullása előtt többször is elhangzik, visszhangozva és felerősítve az előző fejezetek hasonló megállapításait: „Vártunk valamire. Nem történt semmi.”

4.

„Az igazság Isten ügye”
(Ravasz László)

Egy különös figura felbukkanása, makacs jelenléte és idegensége kíséri a regényt: Tóth Tibor, a vallásos növendék alakjában. Ő Medve szemében a tökéletesség reprezentánsa, aki megszállottan igyekszik engedelmessé válni a rendnek, úgy, ahogyan arra senki nem képes (II/10, 177.). Medve egy idő után furcsa vonzalmat és taszítást érez iránta és mindene iránt. Holmija, arca túllontúl rendezett, túl harmonikus, valahogy egészen más (III/17, 350.). Nem lázad, nem áll ellen: és pontosan ezzel lázad és szegül szembe. Egyszerűen különnc, aki nem illeszkedik be, nem nyújt fogódzót a rendnek, amely nem tud beleakaszkozni, nincs felette hatalma, mégis Apagyai szöges ellentéte. Egyszer sem büntetik meg. Ő az, aki Monsignor Hanák mellett rendszeresen ministrál, aki a mise rejtélyes liturgiájában segédkezik (II/10, 177.). Olyan figura, aki legalább akkora hatalommal bír, és mégis alapvetően más, mint Merényiék. Magabiztos, fölényes önteltséggel, ki nem mondott ítélettel tekint társaira, és tisztában van erejével (III/18, 357.). Személye titok. Szűkszávú, zárkózott, nem bátorít és nem is utasít el senkit. Vallási vitákba nem bonyolódik bele, és amit vallási kérdésben mond, abból sem derül ki semmi (III/17, 350.). Keveset beszél, de amikor megszólal, szinte mindig megaláz másokat (I/1, 25; III/18, 355.). Merényiék nem bántják; egyszer megkísérik pártfogásukba venni, majd kidobják, mert megunják; „kis szűznek”, érintetlennek, és érinthetetlennek ne-

vezik, ezzel is kifejezve, hogy nem tudnak vele mit kezdeni. Végül – nem tudni, miért – bepanaszolja Merényiüket, és az ő lázadása megdöbbentő módon nem marad eredménytelen: Hanák tiszteletes hatalma érvényesítésével kirúgatja őket (III/21.).

Az az érzésünk támad, hogy ez a szereplő a „szent numinózumának” reprezentánsa a diákközösségben. Olyan „hely”, ahol nem látható módon jelen van az isteni.²⁶ Zavaró, ugyanakkor vonzó közelségben, mely nem kezelhető, nem hajlítható, az emberi világba nem integrálható. Jelen van, úgy, mint a „NON EST VOLENTIS...” latin idézet a magyar szövegben, asszimilálhatatlan önállóságában. Jelenléte felforgatja az abszolút törvény és az emberi morál minden fajtáját. Amikor megnyilvánul, ítéletet hirdet: megszólalásai személytelenek, és éppen ebben a személytelenségben leleplezőek és könyörtelenek. Mintha csak Barthot hallanánk: *a nem jelenlévő Isten eljövetele ígéréteiben minden emberi rendet ítélet alatt tart.* Tóth Tibor, aki Istent képviseli, akinek személye eltűnik a „vallásossága” mögött, valaminek a közvetítőjévé válik, mely az iskola szabályai felett álló hatalom. Ennek a hatalomnak van a tudatában, ezzel a hatalommal nem tudnak Merényiék mit kezdeni, azzal a kívülállással, mely egyben a legszorosabb illeszkedés is. Engedelmesége miatt nincs ürügy az elítélésére, nem büntethető; már csak jelenléte ítélet egy olyan rendszeren, amely az ítéletre van berendezve. Azzal ugyanis, hogy a „szent” (be)teljesíti a törvényt, és megfelel neki, feltárul a rend abszurditása. Tóth Tibor olyan uralmat gyakorol maga felett, mely megelőzi a rend uralmát, és ezzel bejelenti annak végét.

Ha pontosabbak akarnánk lenni, azt kellene mondani, hogy Tóth Tibor nem toposz, hanem „u-toposz”, azaz utópia, hely nélküli hely, elzáruló jelenlét, amely úgy reprezentál, hogy a képviselt nincs jelen. A más, amit megmutat, nem tárul fel. Nem beszél arról, amit képvisel, és ha beszél is róla, nem közöl vele semmit. Nem fogalmaz, csak közvetít.²⁷ Lényege az állandó és változatlan mediáció. Nem több, és nem kevesebb. Személyisége nincs, vagy nem látható: udvarias, de ezen túl nem mutat semmilyen érzést.

Emiatt nem tudni, miért árulta be Merényiüket, hogyan állt össze a vád, és milyen megfontolásból maradt ki Varjú a kirúgottak névsorából. Az okok rejtőznek, a törvénykezés abszolút, és a vád megfellebbezhetetlen. Hanák tiszteletes bűnlajstromán – melyek között ott szerepel a nemi erőszak is – semmi sem változtat.²⁸

Itt álljunk meg egy pillanatra, és vegyük szemügyre a vizsgálatot. A korábbi Öt-tevényi-ügy koncepciók pernek minősült, mivel vádjai nem a panaszra reagáltak. Azonban ez az újabb ítélethozatal is nehezen kerül el a hasonló minősítést. A tanúk kihallgatása nem módosítja az ítéletet; sőt olyan súlyos vádpont is bekerül a vádiratba, amely *nem igaz*. Pedig jelen esetben az isteni törvény ítélethirdetéséről beszélhetünk. Hibás lenne az ítélet? Nem az, hiszen Bébé elismeri, hogy az igazságszolgáltatás jogos volt; mégis, a vádak között egy hamis is elhangzik: a homoszexuális zaklatás vádja. Ez a vádban vétekként jelenik meg: a bűnlajstrom része. A homoszexualitás a középkori római-katolikus egyház szerint azon bűnök közé tartozik, amelyik a nemi kapcsolat természetes rendje ellen is vét, amellet, hogy a szexualitás rendeltetésszerű céljától eltér. Aquinói Tamás rendszerében a homoszexualitás (*sodomia*) az állattal való közösülés (*bestialitás*) és a nem nemzést célzó bűn között áll, de a legsúlyosabbnak számít.²⁹ A homoszexualitás ebben a meg-

közelítésben tehát a teremtettségi rend abszolút felforgatása. Az isteni büntetés indoklására Hanák tiszteletes olyan fogalmat használ, mely a bűn súlyosságát irracionális nagyságúnak mutatja. Tehát amellet, hogy a vád hamis, még abszurd módon eltúlzott is. Ezzel azonban egy másik nyomasztó teológiai gondolat is megjelenik: az isteni ítélet formalizálása ugyanolyan útvesztő, mint az iskola totalizáló rendjétől eltérő viselkedés büntetésének indoklása. Mihelyst konkrét vádra – a vád megfogalmazására – kerül sor, elkerülhetetlen a hazugság, mivel az isteni hatalom mechanizmusának titkát és az eredetet akarja megérteni és indokolni. A vád hamis és mégis igaz, abszolút, és ebben szintén egyszerre hazug és jogos. Ez az elviselhetetlen feszültség az elbeszélés nehézségéből adódik, mert az ítélet formalizálása úgy rendeződik bele az egyházi-morális nyelvhasználat kategóriáiba, hogy közben leírhatatlanná teszi a leírni vágyottat. Viszont, ezek helyett a vallási kategóriák helyett nincs más a kezünkben: az egyetlen alternatíva a *hallgatás*.³⁰ A nyelvvel kapcsolatos problematika, mely több Otlík elemző számára a regény egyik kulcsproblémája, a vallási tapasztalatok leírásának kísérletei esetében is élesen exponálódik: az igazság kimondásának kényszere gerjeszti a hazugságot, és csakis az képes gerjeszteni. Ez a hazugság a büntetést és a kegyelmet egy irracionális, de totálisan meghatározó aktusra redukálja, melynek betörése, működése minden emberi közreműködéstől független, és egyetlen emberi médiumon keresztül sem hozzáférhető.³¹ Ez a hazugság az emberi nyelv hazugsága; ez csupaszítja le az iskola rendjét egy irracionális hatalommá, ez a hazugság mezteleníti le az elbeszélést egy cél nélküli kereséssé, fordítja a példázatot önmaga eltörlődésévé, a látást és hallást a megértés kudarcát figyelő nézéssé, a csendet hallgató füleléssé. És ha kifejezhetlenné válik a belső, az „igaz”, a „lélek mélye”, akkor az is kérdésessé válik, van-e ilyen. A jézusi idézet így teljesebbé válik: „Nézzük, de nem látunk, hallván hallunk, de nem értünk.” Sem az isteni, sem az emberi világot.

Összegzés

Igaza van Mártonffy Marcellnek, amikor a vallásos szempontokat beemelő elemzés kapcsán óvatosságra int. De nem maga a teológiai értelmezés lehetősége a kérdés, mivel sokkal nyugtalanítóbb az, amit a szöveg kimond az isteniről. A teológiai gondolkodás esztétikai megformálásba áramlásának ugyanis több jele is megjelenik az *Iskola a bátáronban*. Azonban nem megfejthető metaforák, keresztyén motívumoknak megfeleltethető képek vagy allegória formájában. Az elemzés arra igyekezett rámutatni, hogy az isteni *paradox* módon íródik a szöveg szöttesébe. Beleivódik képekbe, szavakba, eseményekbe, miközben idegen marad. Ez az idegenség pedig nem pusztán a transzcendens megismerhetetlenségének szintjén, hanem az önazonosság és az iskola szabályainak megismerhetetlensége szintjén is jelentkezik. A regény az iskolát határhelyzetbe állítja: a transzcendens megtapasztalásának határára, melyet nem képes átlépni.³² Sőt, maga az olvasó is paradox helyzetben találja magát: a történetmondás egységes értelmére és értelmezhetőségére vonatkozó előfeltevés is felülíródik. A szöveg töredezett, többszörös közvetítéssel kerül elénk, az eredetije pedig megismerhetetlen: a kommentár nem magyarázza, hanem átírja M[edve] emlékeit. Az elleplezés–felfedés játéka a szöveg több

rétégeiben együttesen vezet a megismerhetetlenség felé. Isten és megjelenése pedig abszurd marad: Tóth Tibor és a Monsignor személye mindvégig titok, következőképp a rajtuk keresztül megvalósuló isteni igazságszolgáltatás mechanizmusa is értelmezhetetlen. Ahogyan az iskola szabályai megértésére irányuló szándékkal szemben az azokhoz való viszony egyetlen lehetősége az engedelmisség (vagy tagadás), úgy az isteni beavatkozás esetében is csak az elfogadás (vagy értetlen elutasítás) lehetősége adott. A megértése nem. A regényre úgy láttunk rá, amint (szét)írja önmagát, mint egy olyan példázatra, mely önmaga értelmére és megvalósíthatóságára kérdez rá, saját parabolájává válva. Nem akar valamiféle erkölcsiségre irányulni, hanem éppen az erkölcsi ítélet viszonylagosságát és az isteni beavatkozás fényében megmutatózó semmisségét mutatja fel. A lényegi kérdésekben az emberi dimenzió felett zajló bíraskodás folyik, ítélethirdetés, és ennek megfelelő tett. A szereplők pedig a saját kibogozhatatlan, hiánnyal teli világukban szembesülnek mindezzel. Így a regény, ahogy az olvasó is, arra van ítélve, hogy a megértés kegyelmére várjon.

JEGYZETEK

1. Vö. 1Kor 9:24-27, Fil 3:14, 2Tim 4:7-8.

2. Itt Gadamer azon elgondolására támaszkodunk, mely szerint a nyelvi megfogalmazás már eleve egy értelmezést végrehajtó megértés. Az ő szavaival: „akinek nyelve van, annak »világa van«”. (H. G. Gadamer, *Igazság és módszer*, Osiris, Bp., 2003, 500.) Ebben az értelemben a magyar nyelvű fordítás immár hamadlagos közvetítettségű megértés, és háromszoros távolság.

3. Szegedy-Maszák Mihály felhívja ugyan arra a figyelmet, hogy az idézet egy holt nyelvből való. Ő ebből azt a következtetést vonja le, hogy ezzel a szöveg *ismételhetősége* válik hangsúlyozhatóvá. Emellett véleményem szerint az érthetetlen szöveg többszöröződése idegenségtapasztalatot is megjelenít (Szegedy-Maszák Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 101.)

4. Vö. *Medve kézírata* című fejezet (Ottlik Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Bp., 1981, 18. A továbbiakban a művet cím és szerző említése nélkül idézem, úgy, hogy a fejezeteket római számmal, a részeket arab számmal jelölöm, és utána megadom az idézet oldalszámait is.)

5. A kegyelemnek ez a fogalma talán Derrida azon okfejtéséhez kapcsolható, melyet az „ajándék” fogalma kapcsán végez el. (Jacques Derrida, *Az idő adományá*, ford. Kicsák Lóránt, Gond-Palatinus, Bp., 2003.) Az ajándék olyan természetű, mely a reflektált tudatosság és a szándékoltóság határvidékén nyugszik, és mihelyt azt átlépi, felforgatja önmagát, és érvénytelenné válik.

6. Lásd ehhez Vanyó László, *Nüssziai Szent Gergely teológiai antropológiája*, Jel Kiadó, Bp., 2010, II. fejezetét: *Nüssziai Szent Gergely „filozófiája”: a „negatív teológia”*, 55–88.

7. Nicolaus Cusanus, *Tudós tudatlanság*, Kairosz, Bp., 1999.

8. Dr. Szathmáry Sándor, *Előszó* = F. W. Kantzenbach, *Teológiai irányzatok*, Lux, Bp., 1996, 8.

9. A *Kirchliche Dogmatik* című műből idézi Kantzenbach, *i. m.*, 195.

10. Az Ottlik-monográfia egyik fejezete e köré a feltételezett erkölcsi példázatszerűség köré szerveződik (*Példázat a belső függetlenségről*, Szegedy-Maszák, *i. m.*, 80–102.). A Musil- és Ottlik-fejezetben visszatér erre a kérdésre (107.), és megemlíti Barth és Ravasz nevét, de ő azt hangsúlyozza, hogy a regény alternatívát kínál: a morális jó-rossz választására szabadságunk van, mivel ez az *ember belső képessége*, és ehhez citálja a már említett neveket. Barth teológiai gondolatai, ahogyan azt igyekezek kifejteni, más irányba haladnak, de éppen emiatt lesznek gyümölcsozók az értelmezés szempontjából.

11. A további elemzés teológiai. Vajon akar-e Ottlik regénye ezzel a kérdéssel foglalkozni? Úgy tűnik, igen. „Ha Ő [= Jézus] *nem áradt bele a mégly profán, világi jelentésmozzanatokból összerakott művembe* – ha másként nem, hát mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczósága a szép hűvös patakra –, *akkor nem is hoztunk létre semmit...*” (Ottlik Géza, *Próza*, Magvető, Bp., 2005, 214.) A kérdés azonban az, hogy hogyan jelenik meg az „isteni”. Szántó Gábor András kísérletet tesz arra egy elemzésében, hogy ezt a rejtőzködve megjelenő „istenit” teológiai értelmezés tárgyává tegye (*A regény*

mint „új, s inkább Újszövetségi műfaj”, ItK, 1998/1–2, 67–90.). Ezt úgy teszi, hogy a motívumokra és egy-egy keresztyén áthallású kifejezésre (pl. hajó, hal, csillag stb.), vagy bizonyos regénybeli szituációkra (pl. Ötvenyint elárulja Jaks Kálmán, mint ahogy Péter Jézust) koncentrálna kimutatja a keresztyén nyelvhasználat és szimbólumrendszer jelenlétét a szövegben. Elemzése azonban sokszor allegorézisbe hajló morális állításokba torkollik (pl. „De ezek az egykor homályban tévelygő, megfélemlített emberek a kozmikus iskolai évek előrehaladtával már meg tudják védeni egymást és önmagukat, és a pokoli sötétség korszaka után már szomjasan isszák és nyelik magukba a tágra nyílt égbolt minden káprázatát és »a földi létbe áramló végtelenség erejét«). Úgy gondolom, hogy sokkal mélyebben rejlik a teológiai réteg, mégpedig a cselekményszerkezetbe írva.

12. Karl Barth, *Kirchliche Dogmatik* I/2, Zürich, 1938, 70.

13. Ez a „teljesen más” (*das Ganz Anders*) már a vallásfilozófiának is meghatározó toposza ebben az időszakban. Lásd pl. Rudolf Otto (*A szent*, ford. Bendl Júlia, Osiris, Bp., 1997.) neo-kantiánus elemzését. A XX. század elejének teológiai gondolkodásában különösen a „dialektika teológia nagy alakjai”, a rendszeres teológus Karl Barth és az újszövetséges Rudolph Bultmann és köre emelte be (újra) az isteni „teljes idegenségének” gondolatát a teológiai gondolkodásba.

14. Kantzenbach, *i. m.*, 198. Hasonlóan vélekedik Ravasz László is, akire egyébként Szegegy-Maszák utal. Ravasz Lászlóhoz fűződik az egyház és állam szétválasztásának programja, és annak hangsúlyozása, hogy az egyház törvényeinek semmi közük nincsen a világi törvényhozáshoz. Ennek teológiai alapja egyik, 1948-ban elhangzott ígéhirdetésében közérthető formában jelenik meg (*A kiválasztás = Uő.*, *Válogatott írások*, Püski–Corvin, New York, 1988, 138.). Ott Isten szuverén, megfellebbezhetetlen kiválasztásának csúcsaként beszél Krisztus inkarnációjáról, melyet emberi vélekedés vagy szándék nem befolyásol. Barth szintén világos: „Aber nun müssen wir präzisieren: Es ist der Mensch Jesus, dem nach dem Neuen Testament – angenommen sein Zeugnis sei wahr, weil in seinem Gegenstand gegründet, ihm entsprechend und durch ihn selbst bestätigt – diese Hoheit eignet. [...] Das er das ist, das kann eben nur, indem er sich selbst offenbart, das kann nur durch seinen Heiligen Geist erkannt werden. (Karl Barth, *Kirchliche Dogmatik*, IV/1, 1953, 178.) Vagyis Jézus nem megismerhető, csak amennyiben önmagát kijelenti, és csakis úgy, hogy ő maga érteti meg magát. Ez azonban nem történeti kijelentés (KD I/2, 70–71.), hanem csoda, az isteni cselekvés betörése a csodától mentes emberi világba, azaz „teljesen más”. Jézus idegen, szemben áll a tanítványokkal és az egész kozmosszal (KD IV/1, 246–247.)

15. Itt használjuk Hayden White narratív történelemről alkotott elképzelését, éppen azért, hogy a barthi teológia történeti megértéssel szembeni kritikája és a szövegbeli narráció ok-okozati és időbeliséget reprezentáló sémája között kapcsolatot tudjunk létesíteni. White hívja fel a figyelmet minden történeti narráció poétikus természetére. Lásd Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1973.

16. Heinz Zahrnt idézi Barthot, sajnos a hivatkozott hely megjelölése nélkül (Heinz Zahrnt, *Az istenkérdés, Protestáns teológia a XX. században*, ford. Ablonczy László, Szabó Csaba, Lux, Bp., 1997, 28–29.).

17. *Uo.*

18. KD IV/1, 176.

19. Heinz Zahrnt megemlíti Tillich kritikáját, mely szerint Barth dialektikája valójában nem is dialektikus, mivel bár elviszi a dialektikát önmaga megsemmisüléséig, „maga az önmegsemmisítésnek ez a végtelen sora nem ér véget, nem semmisül meg.” (*i. m.*, 27.) Isten és ember találkozása a szubjektum tagadásának aktusával egyenlő – ez azonban még *várat magára*.

20. Erere egyébiránt Korda Eszter is felhívja a figyelmet (*Ottlik és Rembrandt, Rembrandt és Ottlik*, Alföld, 2002/7, 97.).

21. Vö. Kulcsár Szabó Ernő, *A regényi fikció bárom modellje = Uő.*, *Műalkotás – szöveg – hatás*, Magvető, Bp., 1987, 238.

22. Úgy látom, a pszichoanalitikus olvasattól a mű is távolságot tart, azáltal, hogy többszörös közvetítettség révén beszél M. indulatairól. Másfelől M. elzárásának története is mellőzi a morális indoklást: „nem szándékosan csinálta, amiért becsukták, de nem is bánta meg.” (II/16. 209.)

23. Az apodiktikus rendelkezés a kazuisztikussal szemben nem tartalmaz szankciókra és érvénybe lépésre vonatkozó kitételeket, pusztán Isten akaratának konkrét és abszolút kinyilvánításaként és követeléseként áll. Lásd: *Bibliikus teológiai szótár*, szerk. Jean Duplacy, Augustin George, Pierre Gelot, Jacques Guillet, Marc-Francois Lacan, Róma, 1974, 1349.

24. Vö. III/9, 299.

25. A hó motívumát elemezve Balassa Péter is hasonló következtetésre jut (*Ottik és a hó* = Uő., *Észjárások és formák*, Tankönyvkiadó, Bp., 1985, 18–36.): „Sár és hó, mint e rész címe mondja, mintegy a Medve Gábor-kézirat Szent Pál idézetének harmadik tagmondatát helyettesítve, elfedve: sed miserentis Dei – sár és hó. Ez a kiismerhetetlen rend” (*i. m.*, 28.) idézi Mártonffy Marcell, *Párbuzamosok találkozásai – Az Iskola a határon teológiai értelmezéséhez*, Vigilia, 1998/11, 853–861. Itt: 855.

26. Ezt Kulcsár Szabó Ernő, más szempontból ugyan, de szintén megfogalmazza (*Feladott hagyomány? A keresztény művelődésszerkezet örökségének néhány kérdése 1944 utáni irodalmunkban*, Protestáns Szemle, 1996, 286–298.): „[az *Iskola a határon*] éppenséggel nem tartozik az egyezményes értékválasztású művek sorába”, hiszen a Rómaiakhoz írt levél „rejtelmes mondatának az – egész művet besugárzó – nyitott jelentése”, a Karl Barth-i teológia szellemében, feszültséget teremt „az isteni világ rendje és az emberi világból kiolvasható törvényszerűségek között. Márpedig ha – s a regény századvégi olvasata ebben erősíti meg a recepciót – a kegyelem egyedül Isten döntésének függvénye, valójában a mégoly feddhetetlen tapasztalati értékválasztás sem befolyásolhatja az üdvözülés reményét. [...] Azaz: a regény hőseinek etikai dilemmái mindenekelőtt az önmaguk számára alkotott, saját habitusra szabott identitásérték kérdéseként jelennek meg. Ez az identitásérték ugyanis nem támaszkodhat a transzcendens garanciák tudásának vagy ismeretének ígéreterére”. Ennél tovább is mehetünk: azt igyekszem kimutatni, hogy amennyiben az identitás összefügg a transzcendenssel való kapcsolatával, egyáltalán nem megalapozható. Tóth Tibor idegen, etikai értékítélete homályba vész, és vele együtt az isteni is megismerhetetlen marad.

27. Azt olvassuk róla, hogy ő Hanák tiszteletes bizalmasa lett az idők során. A bizalmi viszony természetéről Merényiék beárumása után hull le a lepel: Tóth Tibor valójában a tiszteletes belső informátora volt. (III/17, 349.)

28. A regényben megjelenő homoszociális elemekkel alaposan foglalkozik Sári László: *Test és politika: homoszociális viszonyok Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, Irodalomtörténet, 2003/4, 555–580. Elemzésem azonban teljesen más szempontból, a teológiai vonatkozások felől vizsgálja a kérdést.

29. „a súlyos bűnök a természet rendjét sértik, mint például azok, amelyek szembemennek a férfiak és nők állapotkéhez hasonló természetes közösülésével, ezáltal különösképpen természetellenes vétkek”, idézi Louis Crompton, *Homosexuality and Civilisation*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge/London, 2003, 187. Az eredeti idézet helye: Aquinói Szent Tamás, *Summa Theologiae*, II/2, Qu 154, Art 12.

30. Erre maga Ottlik is felhívja a figyelmet. Lásd: Mártonffy, *i. m.*, 859.

31. Vagyis következtetésem némiképp eltér Szántó Gábor András megállapításától, aki szerint „Ez a regény nem egy-egy szorongásos önvédelemre berendezkedett hős belső függetlenségét és reménytelen szkepszisét igyekszik igazolni, hanem a regényhősök és az isteni kegyelem találkozását mutatja be. Arról a műben egyre inkább terjedő és a hősökkel egybeolvadó isteni szeretetről szól, amely segít az embereknek egymást, illetve egymás révén önmagukat és Istent megtalálni.” (*i. m.*, 82.)

32. Mártonffy, *i. m.*, 858. Persze ő is elmozdul a cselekvés irányába, mely szerinte valamilyen módon részévé válik a kegyelem megtapasztalásának. Én inkább azt hangsúlyoznám, hogy Pálnál a kegyelem megtapasztalása a tettek *előfeltétele*. A regényben ezen felül látens marad a vallásos utalások, tettek jelentősége (pl. a közös cigarettáé a konfirmáció után, melynek Mártonffy vallásos jelentőséget, a *communio* megformálódásának mozzanatát tulajdonítja). Izgalmas lenne viszont például azt is megvizsgálni, hogyan függ össze Medve szembeszállása Merényivel azzal, hogy ekkor éppen pünkösöd van (a Szentlélek megvilágosító kiadásának ünnepe). A vizsgálat azonban valószínűleg ugyanazt mutatná ki, amit eddig is megállapítottunk: a képzettársítás mindig utólagos és másodlagos, mivel ezt a referenciát nem teremti meg a szöveg, pusztán rejtjelezve. Ez pedig azt jelenti, hogy saját csapdánkba esünk: az értelmezés jelentést generál ott, ahol a szöveg kibújik a jelentésképzés alól.

BÓDI KATALIN

„Közel már a határhoz”

AZ ILIÁSZI PER HATÁRAIRÓL

(szöveghatárok) Az Élet és Literatúra (1829-től Muzáron) című folyóirat sokat hangzottatott egyik különlegessége abban áll, hogy a könyvformátumú kiadványban az egyes közlemények cím nélkül, csupán sorszámmal, sokszor szerzői név nélkül, vagy csak a szövegegység végén feltüntetett szerzőséggel követik egymást. A tartalomjegyzék nélküli kiadványt szokás volt zavaros szerkezetűnek, koncepcióhiányosnak ítélni, ráadásul a folyóirat határain túlnövő, önálló sodó szövegek (például Kölcsey *Nemzeti hagyományai*) miatt nem volt kitüntetett a folyóirat szorosabb vizsgálata. Az 1991-ben kiadott repertórium, benne Fenyő István bevezető tanulmánya¹ sokat tettek a mediális közeg jelentőségének felismeréséért, hiszen visszavezetik az olvasót a folyóirat szövegterébe, tisztázva az előkészítő munkálatokat, a szerkesztői koncepciót, illetve a szerkesztő(páros)² legfontosabb írói kapcsolatait. A közlemények tudatos elrendezése, egymással való sajátos kommunikációjuk az erős szerkesztői akaratról árulkodik, amelynek pontos képe van ideális olvasójáról. Erről tanúskodik mindenekelőtt az első kötet elején olvasható, kommentált Montesquieu-idézet: „A’ gondolkozó fej ítéletet hoz a’ resultátumokról a’ princípiumokra és viszont: ’s az ilyenekre nézve Montesquieunek tanácsát követnünk illik: *nem mondani el mindent; ’s a’ mit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az Olvasó gondolkodásra ébresszessék.*”³ Az olvasó feladata akkor válik határozottá, amikor döntenie kell a szövegek közötti kapcsolat természetéről, vagyis egyúttal arról, hogy az aleatorikus, vagy a lineáris olvasás stratégiáját választja.⁴ A sorrend időnként megmutatózó esetlegessége mellett sokszor fedezhetők fel olyan gyengébb vagy erősebb szálak, amelyek a lapszámokon belül több szöveget, esetlegesen az egész egységet átszövik, ilyen lehet az 1826-os évfolyam első részében a hagyomány, az eredetiség vagy éppen a fordítás fogalma. Két szöveg közötti kapcsolat azonban akkor a legszorosabb, amikor sajátos kritikai viszony fűzi össze őket: nevezetesen az, hogy egy-egy közleményt a róla írt recenzió követi. Kétségtelenül a recenzió műfajának megújítása a folyóirat egyik nagy innovációja: az olvasó azonnal kritikusi kontextusból tekint vissza az imént olvasott szövegre, így nem csupán arra, hanem a recenzens véleményére is képes lehet reflektálni. A szövegeket elválasztó és összekötő határok típusait azonban minden szándék ellenére is nehéz rendszerbe foglalni: úgy hiszem, hogy az olvasó folyamatos rácsodálkozása is táplálja az átlépések eseményét. A korabeli szerkesztői és olvasói gyakorlat illuzórikus birtokba vétele azonban egyáltalán nem teszi magabiztossá a mai olvasót: sem a repertórium, sem az egyes szerzői kiadások nem tudják határozottan rögzíteni a folyóirat mint szövegkomplexum mozgását, a szöveghatárok újra elmozdulnak akkor, ha valóban fellapozzuk az egyes lapszámokat.

(*mediális határok*) Az Élet és Literatúra első évfolyamának negyedik részében, a 260–265. oldalakon található a IX. számmal jelölt, „Miként szabad rézre metszeni?” kérdéssel induló szöveg, amelyet a repertórium ezzel a címmel, Szemere Pál tanulmányaként katalogizál.⁵ 1826-ban ennek a kérdésnek igen komoly művészetelméleti relevanciája van, nem beszélve azokról az esztétikai, illetve kulturális, gazdasági és technológiai kontextusokról, amelyeket éppen a korabeli folyóirat- és könyvkiadás mozgat. A rézmetszetnek az újkori kultúrában rendkívüli a jelentősége. Egyrészt amiatt, mert a technika lehetővé teszi a részletes kidolgozást a viszonylag kicsi felületen, amelynek különösen nagy jelentősége van a tudományos illusztrációk készítésében, a kegyességi gyakorlatban, a képzőművészeti alkotások metszetszerűségében történő sokszorosításában, ritkábban pedig a könyvek illusztrálásában, amelyhez elsősorban a tipografikus eljáráshoz közelebb álló fametszeteiket használják. A költségesebb, ugyanakkor művészileg igényesebb rézmetszeteiket, amennyiben könyvekhez készülnek, jellemzően beragasztják vagy hozzáfűzik a kiadványhoz.⁶ Szemere gondolatmenetében a festmény és a róla készített metszetszerűség viszonya kerül középpontba, vagyis az, hogy mennyiben tekinthető azonosnak, alá-fölrendeltnek vagy lényegében függetlennek a két markánsan eltérő médiumban létező műalkotás, illetve miként tekintünk alkotóikra. A 16. számad első felében alkotó Lucas Cranach német festőt (1472–1553) és Friedrich John német rézmetszőt (1769–1843) hozza példaként, s a művészetelméleti probléma a metszet szemszögéből válik érzékletessé. Eszerint a metszőnek hűen, akár hibáival együtt kell másolnia a régi mester alkotását, a múlt egyfajta rekonstrukciójával, kortársait viszont korrigálhatja, sőt, szabadsága, eltávolodásának lehetősége az eredetivel mintha annak lehetőségét adná, hogy a metsző alárendeltsége itt megszűnik.

Miként szabad rézre metszeni? Szabad e az Academicusnak változtatni az elébe adott olajfestésen? Szabad is, nem is. Ha Lucas Kranach' darabjainak rézbe metszésére adná magát John, úgy ő bizonyosan a' szerént metszené ezen darabokat, hogy a' Lukács Mester' kezének és korának kimiveletlenségét is adja, mert ezek a' darabnak elengedhetetlen tulajdonságai. De ha, példának okáért, egy most élő Művész' darabját metszené, 's látná, hogy ez csak gondatlanságból vagy ügyetlenségből tett valamit úgy, a' hogy John hiszi hogy nem kellett volna, azon John szabadon fog változtatni; 's az Értő még köszönettel léssen éránta, hogy ezekben eltávozott Origináljától.⁷

Szorosabban véve mindösszesen ez a szakasz értekezik a rézmetszésről, pontosabban a rézmetszés mint mediális átfordítás problémájáról, hiszen a második bekezdésben világossá válik, hogy a képzőművészeti kérdésfeltevés és megválaszolása „csupán” egy allegória – amelynek persze egyáltalán nem esetleges a választott világa, mint azt a folyóirat további szövegeinek elrendezése mutatni fogja. A második bekezdésben jelenik meg az értekezés tulajdonképpeni tárgya, a műfordítás,⁸ az allegória tehát explicitté válik, de csak azért, hogy a gondolatmenet nem sokkal később leszámoljon az azonosítás, vagyis a képzőművészet másolási gyakorlata és a műfordítás analógiájának lehetőségével. A második bekezdés első mondata két-

ségbe vonja azt a racionalista nyelvszemléletre, vagyis a nyelv mint hordozó transzparenciájára alapozott fordításeleméleti alaptézist, amely még a klasszikus századforduló gondolkodását jellemezte, és amely markánsan megjelenik a Batsányi által jegyzett *A' Fordításról* írt tanulmányában a Magyar Museumban, illetve Kazinczy fordításköteteinek előszavában.⁹ A tartalom és a forma függetlenségét, a tartalom más formában történő megőrizhetőségét Szemere ezúttal a ruha metaforájával világítja meg, majd kétségbe vonja az azonosság lehetőségét: „Általvinni a' gondolatot egy nyelvből másba, hogy a' ruha más legyen, de az új ruhába általöltöztetett gondolat azon-egy nem csak nem rosszabb, hanem nem jobb is; mert Ez úgy volna Nem-az, mint Amaz nem volna Ez.”¹⁰ A tartalom és a forma függetlenségének kétségbe vonására még ugyanez a bekezdés egy képzőművészeti példát hoz, ezúttal nem a festmény és a rézmetszet, hanem a plasztika területéről. A hasonlat kiemeli a hordozó anyagságát és jelentőségét, a mediális váltásban bekövetkező transzformációt, azt tehát, hogy a tartalom és a forma nem függetleníthető egymástól: „A' ki ezt illy szorosan kívánja, annyit kíván, mint a' mit az tenne, a' ki az arany pénz' öntő-formájába gipszet öntene, hogy bírhasa az arany pénz' formáját változtatás nélkül, minthogy aranyban nem bírhatja, vagy a' ki az Apollo Vaticanus' márvány szobrát gipszben másolná.”¹¹ Ebben az összevetésben a képzőművészet példája valójában erősíti Szemere pozícióját a műfordításról való gondolkodásban, de sokkal inkább a nem-azonosságot, a különbözőséget érzékiesíti, vagyis sokkal inkább ellenpéldaként érthető. A harmadik bekezdés hosszú mondata végül egészében leszámol az azonosság lehetőségével, amely allegóriaként, analógiaként, hasonlatként egyaránt megjelent az eddig idézett első két bekezdésben.

Festők és Szobrászok az elejekbe adott mestermívet ugyan azon anyagból, ugyan azon színekben 's ugyan azon relatiók szerént képezhetik, formálhatják; a' *Könyvfördítő*, ki érzeményt és gondolatot egy nyelvből másba viszen, nem csak a' formával van küszdésben, hanem egyszersmind a' matériával is, midőn, tudniillik, szavakkal kelletik festenie; szavakkal, mellyek vagy felette sokat vagy felette keveset nyomván ki, itt igen is erős, amott igen is gyenge árnyékot vetnek a' tárgyra, 's azt hol nagyobb hol kisebb mértékben mutatják, mint mutatniok kellene.¹²

Ezen a ponton engedi el végül a gondolatmenet az azonosítás lehetőségét, hiszen azt állítja az idézett bekezdés első szakasza, a festészetben és a szobrászatban alkalmazott másolási technika sajátossága abban van, hogy igenis lehetséges az azonos anyag használata a másolás folyamatában: ugyanakkor ennek következményeit már nem fejt ki, vagyis – mondhatni – elhallgatja, mi különbözteti meg az eredetit a másolattól. A mondat további része már a műfordításra koncentrálna, nevezetesen arra, hogy a nyelv (a „forma”, a „matéria”) miként korlátozza (szabja meg, preformálja, alakítja) a tartalom kifejezésének lehetőségét. Vagyis tartalom és forma – amely egy racionalista nyelvszemléletben a képzőművészeti allegóriának az alapját jelenthette – magabiztos elválasztásának az érvénytelenítése történik meg végül.

(vissza a szöveghatárokhoz) Azt feltételezem, hogy a képes beszéd a korabeli olvasónak nem elleplezte, hanem hamar nyilvánvalóvá tette a bírált fordítási módszertan mögött álló személyt, mégpedig éppen a hangsúlyosan alkalmazott metaforikának köszönhetően: természetesen Kazinczyról van szó, aki a műfordítás folyamatát számos alkalommal hasonlította a képzőművészeti másolási gyakorlathoz. Mindennek háttérében ízlésújítási szándékának rétegzettsége áll, amely a nyelvre, az irodalomra, a képzőművészetekre egyaránt irányul. A párhuzamba állítás fordításainak kiadásaiban és levelezésében, illetve pályakezdő éveiben és a fogsága utáni tevékenységében egyaránt megjelenik.¹³ Szemere Pál tehát minden valószínűség szerint tudatosan játszik olyan nyelvalakzatokkal, amelyek a nyelvről (műfordítás) és a képzőművészetről (festmény és metszet, szobor és gipszmásolat) való beszédet egymásba játsszák, majd eltávolítják egymástól. Friedrich John német rézmetsző említése sem véletlen az első bekezdésben, hiszen ő metszette Kazinczy portréját 1804-ben Vicenz Georg Kininger (1767–1851) bécsi festő rajza nyomán.

Szemere a gondolatmenete második felében el is jut a két szerző megnevezéséhez, illetve Kazinczy és Kölcsey eltérő műfordítás- (és nyelv-) szemléletének bemutatásához. Kazinczynál a forrásszöveggel való szabad bánást bírálja,¹⁴ illetve a fordított szerzők stílusának, nyelvezetének megszépítését, míg Kölcseynél kitüntetett figyelmet kap Homérosz-fordítása, az archaikus szöveghez való hűségre tett kísérletek mögötti erőfeszítés.¹⁵ A két átfogó jellemzés közé ékeli be egyfajta sűrítésként a két szemléletmód ütköztető összefoglalását, amely egy különleges tükörtengellyel válik, ahogyan valószínűsíthetően előre- és hátralapozunk a folyóiratban: „Eredetiség és sajátság a' lélekben fekszik, de a' nyelvben önti ki magát, úgy hogy azt minden szócskában, minden fordulatban szükség nyomoznunk és felfognunk. Szépíteni könnyű; de midőn a' Szépítés a' művészi darabot önmagából kivetkezeti; midőn az egyszerű sokszor eggyügyü de étellel tellyes eredetit önmagával ellenkezésbe hozza; akkor szint olly hiba mint a' rútitás, vagyis inkább valóságos rútitás. Mert csak az jó és szép, a' mi célra viszen; minden a' mi onnan elvon, rosz és rút.”¹⁶ Szemere Pál értekezése a rézmetszésről, pontosabban a műfordításról, illetve Kazinczy és Kölcsey gyökeresen eltérő nyelvszemléletéről kiemelten fontos helyen van, ugyanis az Iliászi perként elhíresült levélváltást előzi meg. Ne feledkezzünk meg róla, hogy Szemere munkáját az olvasó IX. sorszámmal olvashatja a folyóiratban, a leveleket pedig folytatólagosan közli a kiadvány, vagyis a szerkesztői szándék szerint mindez egy szövegegység: az értekezés példákön keresztül bevezeti és illusztrálja a vitát, majd megnevezi a feleket, végül közli a leveleket, amelyek azonban elsősorban a plágium körül forognak. A levelek időrendben követik egymást, a levélírók megnevezése nélkül, csupán a helyszín (Cseke, Széphalom) és a dátum (1823) megjelölésével. Az olvasó így azt sem érzékeli feltétlenül azonnal, hogy nem válasz-viszontválasz láncolatban olvassa a leveleket, ugyanis azok címzettje minden esetben Szemere, akin keresztül zajlik tehát késleltetve és áttételesen a vita, amely ebben a fékeztségében inkább kinyilatkoztatás a felek részéről, semmint a másik meggyőzésének lehetősége.¹⁷

A Szemere köré rendezett levelezésben az olvasás linearitásában kerek történetté formálódik az, ahogyan Kölcsey felfedezi 1823-ban, Beregsurányban, Bay György barátjánál Vályi Nagy Ferenc 1821-ben, Kazinczy gondozásában kiadott Ili-

ász-fordításában saját fordításának jelentős részét az első énekből, amelynek kéziratát még 1817-ben Szemere küldte el Kazinczynak. Szándékosan emelem ki az évszámokat, egyrészt amiatt, hogy látszódjék a történet időtartama, benne az események, nevezetesen egy könyv terjedésének, ismertté válásának korabeli lassúsága, vagy akár Kazinczy taktikájának megsejtése.¹⁸ Bay György Kölcseyhez képest sokkal korábban ismeri már tehát Vályi Nagy fordítását: vagyis Kazinczy nem keresi Kölcsey tájékoztatásának lehetőségét a saját kiadásában megjelent Iliász-fordításról, hiszen a lasztóci levelek után vagyunk, amelyek egyik tárgya – áttételesen – a fordítás módszertana, illetve az azt megalapozó nyelv- és kultúraszemlélet. Másrészt azért lehetnek fontosak az évszámok, hogy pontosan lássuk a per időbeli kiterjedését, amely lélektanilag nyilvánvalóan megalapozta a felek közötti feszültség elmélyülését, a véleménykülönbség megszilárdulását az érvelés és az eltérő igazságok melletti kiállás hangsúlyozásának folyamatában.

Kölcsey az események rekonstruálásával indít, visszaemlékezve arra az 1816–1817 körüli időszakra, amikor a Homérosz-fordítással foglalatосkodott, emlékeztetve Szemerét arra, hogy ő olvasta fel sokaknak a készülő munka részleteit, amelyet azután tehát Szemere küldött el ekkor Kazinczynak. Azzal, hogy Kölcsey kiemeli a megdöbbenés érzékiségét, felidézve a pillanatot, amikor rátalált saját munkájának részleteire,¹⁹ az érzelmekre, az indulatokra és az ellentétre tereli a hangsúlyt. A hét levél, három Kölcseytől, négy Kazinczytól 1823 februárja és júniusa között, részben emlékezeti munka – miként különíthetők el az események fázisai, miként keletkeztek a fordítások, milyen útja volt a kéziratoknak –, részben pedig az indulatok fokozódása, amely egymás meg nem értéséből, illetve a következő lépések fölött érzett szorongásból adódik. Azzal, hogy Kazinczy is él az érzelmi meggyőzés, nevezetesen az önsajnálát módszerével,²⁰ a levélváltás hangsúlya sokkal inkább a személyes megbántottságra, semmint a szakmai érvek kibontására helyeződik. Kölcsey nyilvános elégtételt követel, Kazinczy értetlenkedik és egyezkedik – a személyes megrendültség érzékiesítésén felül elsősorban a szellemi lopás kérdését járják körül, a nyelvi-esztétikai kérdések és a műfordítás módszertani vonatkozásai itt háttérbe szorulnak.

(vissza a mediális határokhoz) Az *Élet és Literaturá* 1826-ra kiadott kötete, amint láttuk, a negyedik rész IX. szövegegyységében ismerteti a közönséggel a vitát, Szemere koncipiálól bevezetésével, majd az érzelmektől áradó levelek közlésével. A vita folytatását éppen ez a nyilvánosságra hozás biztosítja: a magánlevelekből folyóiratközlemény lesz, amelyek már sürgetik a vita (a bocsánatkérés és a jóvátétel) áthelyezését a sajtó terébe. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Kazinczy négy levelének nincs meg az autográf kézírata, kettő csak a folyóiratból, kettő pedig még a folyóiraton felül Szemere másolatában ismeretes.²¹ Kazinczy a levelezésében nehezményezi a Szemerének küldött levelek nyilvánosságra hozását, az ebből eredő sértettség (amit persze elsősorban Kölcseyben ér tetten) azonban feltételezhetően megerősíti abban, hogy folytassa a vitát, immár a nyilvánosság előtt:

Láttad e az *Élet és Literaturá* Kötetét? Szemere kisedé barátinak leveleiből a' mi jót ott talált. De melly undokságokat 's visszás pedanteri-

át vive a' Munkába a' sok tudományú, de fekete-vérű, 's örök magánya által elposhadt Kölcsey? 'S nem gazság e barátink' levelét, *nekik hírek nélkül*, közzé tenni? nem esztelenség e nem látni, hogy Kölcseyt, a' miket leveleiben mond, mint veszekedésiben B-vel és Vályi-Naggyal, kicsinynek, nevetségesnek kiáltják. «Kilopta Iliászat». De a' XXIII. Ének a' V.-Nagyé. 'S V.-Nagy nem ére rá, csak végig is tekinteni a' mit dolgozott; kikapta a' halál. Kémélni fogom Kölcseyt, de Vályi-Nagynak halotti áldozatot nyújtok.²²

Kazinczy ugyanebben a levélben írja meg Guzmicsnak, hogy megtalálta Kölcsey fordításában három saját hexameterét. Ekkora Kazinczy már elindította a vita részéről is nyíltan vállalt folytatását. Ugyanis a Kölcsey által követelt nyilvános elégtétel első lépéseként (és az Iliászi per második szakaszának kezdéseként) megjelenik a Felső Magyar Országi Minerva 1826. szeptemberi számában (865–881.) Kölcsey Iliász-fordítása, amelynek egyik lábjegyzetében (877.) Kazinczy rámutat arra, hogy a – Guzmicsnak az idézett levélben is elküldött – három sort Kölcsey tőle plagizálta. Ha nem is segít ez a gesztus az indulatok csillapításában, igen hatásvos visszavágás.²³ Érdeemes azonban a hexametereket magyarázó szövegből a hasonlatot kiemelni, abban ugyanis nem meglepő módon egy képzőművészeti párhuzam szerepel a vitapartnerek meggyőzésére:

Phidiász azon parancsolattal tiszteltetik-meg, hogy készítené Zeüsznek egy szobrát, melly a' játékaíró híres Olympiában fogna oltárra állítani. Midőn képzeletét gyúlasztgatá, hogy míve a' várakozásnak megfelelőhessen, egy Rhapszódoszt halla-meg véletlenül, ki Homérnak e' verseit éneklé. Megvan a' mit keresék! kiálta Phidiász; 's ki nem érzi, hogy a' hasonlíthatatlan három hexameter, hozzá véve, a'mit az Istenek' és emberek' atyja a' könyörgő Thétisnek feljebb monda, alkalmas vala a' Művész' lelkébe a' *nagyságnak* azt az ideáját lobbantani, mellyet munkája kívánt.²⁴

Kazinczy nem tesz mást, mint megerősíti azt a képet, amelyet Szemere a *Miként szabad rézre metszeni?* kezdetű értekezésében sugall, vagyis egy olyan gondolkodót, aki ekkorra már idejét múltan hirdeti tartalom és forma elválaszthatóságát, az idea médiumfüggetlenségét. Phediász eszerint a Zeusz-szoborhoz Homérosz soraitól kapott ihletet, és képes volt ugyanazt a nagyságot kifejezni, amely a görög főisten közvetített szavaiban rejlik. Vagyis, ahogy Kazinczy átlép a műfordítás, a nyelvszemlélet és a plágium terébe, Homérosz nagysága felülírja a fordító személyét. Fentebb evidenciaként kezeltem, hogy Kazinczy előszeretettel él a képzőművészeti párhuzamokkal, illetve azt is, hogy ízlésújítási programjába a képzőművészetek iránti érzékenység is beletartozik – ennek kiemelten fontos alapja az Árkádia-per, amelyben debreceni vitapartnereinek Árkádiát mint képzőművészeti példát közvetíti. Ugyanakkor az egymás mellett való elbeszélés, amely az eltérő világképből, művészet- és költészetfogalomból ered, lehetlenné teszi a vita lezárását. Mintha ugyanez történe az Iliászi per esetében is: azzal a lényeges különbséggel,

hogy Kazinczy fölénye itt látványosan felszámolódik, hiszen nem működik az az érvrendszer, amellyel igazát tudná bizonyítani.

Szemere és Kölcsey erre a nyilvános kiállásra a Tudományos Gyűjteményben válaszol még 1826-ban, a 10. lapszámban, előbbi a két Homérosz-fordítás módszeres összevetésével, utóbbi pedig az engesztelés és a megbékélés keresésének szándékával. Ezt a négy nyilvános közleményt (Kazinczy lábjegyzetét, kommentárját, Szemere összehasonlító elemzését, Kölcsey bölcs végszavát) az Élet és Literatúra 1827-es kiadványa közli folytatólagosan a tizedik részben,²⁵ vagyis az újraközlésben egyértelműen a történeté formálás és a vitapartnerek igazságosan egyenlő megszólaltatása munkál. A vita későbbi kiadásaiban azonban nem jelenik meg a *Hogyan szabad részre metszeni?* kezdetű, a per szempontjából véleményem szerint rendkívül fontos szövegegység, e nélkül a koncipiáló egység nélkül pedig az Élet és Literatúra 1826-os és 1827-es évfolyama nyomán kiadott vita erőteljesen a plágium témájára korlátozódik. Az Iliászi per rendszerint Kölcsey életműkiadásaiban jelenik meg, és ahogyan a kritikai kiadás idézett kötetének jegyzetanyaga is utal rá, nem lenne értelme pusztán csak Kölcsey szövegeit kiadni, hiszen a vita a maga egységében nyer értelmet. Szemere bevezetője azonban innen is kimarad.

Fórizs Gergely tanulmánya az Élet és Literatúra szerkesztői koncepciója szempontjából egy rendkívül fontos szöveghelyet idéz Szemerétől, de érdemes tovább olvasnunk a kiragadott idézetet, hiszen az nem egyszerűen csak a redakció szempontjából lesz releváns, ha tudjuk, hogy ez a szakasz az Iliászi per része, nevezetesen azon közleményé, amelyben Szemere összeveti Kölcsey és Vályi Nagy fordítását, és természetesen megvédi Kölcsey igazát:

Az Élet' és Literatúra' szerkeztetése, részenként és egészben, csaknem egyedül enyím és tulajdon magamé;²⁶ tőlem függött tehát, a' Leveleket felvenni vagy félre tenni. Ide járul, hogy Vályi-Nagy énnékem Tanítóm volt; 's hálám' érzései elpalástolást parancsolhattak volna. Ezek szerént én vagyok a' vétkes; 's illő, hogy én Bűnhődjem, 's ne Kölcsey. 'S valóban eléggé meg vagyok büntetve, mert Kazinczytól olly kímélést tapasztalok erántam, mellyet, legalább a' jelen esetben 's Társam mellett elfogadnom lehetetlen.²⁷

Az Iliászi per, „részenként és egészben” tehát, végeredményben Szemere munkájának tekinthető, ezért keveri bajba a textológusokat: a bizonytalan szöveghatárok, a névtelen szövegek és az eltérő médium nehezen alkalmazkodik a szerzőközpontú szövegkiadási elvekhez. A kritikai kiadás szükségképpen kezeli egy szövegegységként az Élet és Literatúra két évfolyamában megjelent szövegeket, amelyek magánlevelekből és más folyóiratokban megjelent közleményekből állnak össze egyetlen egységgé. Kazinczy folyóirat-közleményeinek kritikai kiadásában azonban újra kell gondolni a szöveghatárokat, hiszen ezúttal nem Kölcsey fog a középontban állni, azzal együtt, hogy nem szabad immár lemondani Szemere kiemelkedően fontos szerepéről a vita megkonstruálásában és alakításában.

(*élethatár*) Az általam az Iliászi per részének tekintett bevezető-koncipiáló *Miként szabad rézre metszeni?* kezdetű, IX. sorszámú közleményt megelőzi a VIII. sorszámú szöveg, amely szaggatott vonalakkal, kisbetűvel kezdődik, és a végén a *Kazinczy Ferenc* aláírás szerepel.²⁸ A közleménynek vallomásjellege van, de sem a *Pályám emlékezetében*, sem a levelezésben nincs nyoma, elképzelhető, hogy egy Szemerének küldött levélből került beemelésre, és a kézírata nem maradt fenn. A szöveg egy olyan visszatekintés, amelynek középpontjában a literátori pálya mérlegelése áll, az ifjúkorig visszanyúló számvetésnek így a halálra előremutató felhangja van. Ugyanakkor, mielőtt rátérne fiatalokra bálványainak, illetve korai éveit jellemző írásmódjának az összefoglalására, a kezdő sorokban feltűnik a mentegőtőzés, hovatovább a védekezés alaphelyzete: „— — — el kell, úgy hiszem azt, mondanom, mely okok által indítatám azt választani utamnak a’ mellyen járék, ’s kimutatnom a’ szempontot, honnan tekintve törekedéseim javalást, legalább bocsánatot remélhetnének. Közel már a’ határhoz, nem nézhetem hidegen, emlékezetem pályám’ barátjai közt áldásban fog e maradni, vagy feledésre lesz kárhozotatva. — — —”²⁹ A magyar nyelv korabeli fejletlenségére és az ízlés formálásának szándékára hivatkozva érvel Kazinczy amellett, miért is áldozta tevékenységének jelentős részét fordítások készítésére, és egy winckelmanni allúziójú gondolattal az alkotás és a másolás egyenrangúsága mellett érvel, hogy azután példát adjon a jól ismert hasonlatra a fordítás és a képzőművészeti alkotások másolása között:

Látám ezen felül, hogy az idő nem csak minél jobbat, hanem jót minél többet is kíván. Ismertem magamat, és a’ kort mellyben éltem; ’s ámbár tudám, mennyivel áll fenntebb a’ ki teremt, mint a’ ki másol: inkább vágyék nem rossz Másolónak találtatni, mint nem jó Alkotónak. A’ hol a’ Faragás’ és Festés’ Múzaji még vendég Istenségek, ott kétség’ kívül azon kell nyúlni munkához, hogy a’ Külföld’ nagy míveit állítsuk-ki minél hívebb, de minél szabadabb kézzel dolgozott másolatokban.³⁰

A Kazinczy-kritikai kiadásban szükségképpen helyett fog kapni ez a némiképpen szívszorító vallomás, amely az Iliászi per jól és kevésbé jól ismert szövegeinek narrációjához illeszkedve mintha előre elfogadná a vesztes pozícióját, aki tisztán látja, hogy ebben a versenyben már nincs esélye. A szomorúság, a lemondás, de az emlékezetben való megmaradás reménye talán túlzottan patetikus, mindenesetre markánsan különbözik attól az indulattól, amely a vitában egyfajta sértett dühvé alakul: „De az igazságos maradék mindenkinek megszabja érdemlett bérét, ’s a’ mit hagyok, úgy hiszem azt! hevíteni fog szíveket, mikor már nem leszek is. Közel az idő, hogy Istenfiak lépnek a’ pályára, ’s ragyogtatni fogják a’ Magyar Nevet, a’ mi nekünk nem jutott és nem juthatott. De miénk a’ dicsőség, hogy el van készítve útjok. Nem futnának ők ha mi nem irtánk vala, ’s javokra lesznek tévedésink is, mert ezeken fogják láthatni, mit kell kerülniek.”³¹

X. lapszámában jelent meg) olvasható egy pár soros szöveg Thaisz András aláírásával. A híradásnak tekinthető két mondat szintén újraközlés, forrását az Élet és Literatúra ugyanúgy megadja, mint a perben újraközölt folyóirat-közleményeket Kazinczytól, Szemerétől, Kölcseytől. A szerzője a folyóirat szerkesztőjeként ismert.

(Tudományos Gyűjtemény. 1826. XI. K. 1. 111.) A' felső Magyar-Országi Minervát mindenkor érdeme szerint ditsértük; de mostani Negyede (1826. 2dik N.) az eddig kijöttek közzül nekünk majdnem legjobban tetszik, 's remek darabokat foglal magában. *Ürményi Életrajza* a' sokat mondó rövidségnek remeke, 's kísértetbe hozza bennünket, hogy Folyó-írásunk számára kilopjuk, – reménylven, hogy ennek széplelkű írója nem fog ezen tettünkért olly lármát ütni, mint Homér' Iliássának fordítója.³²

Thaisz András bizonyosan jól szórakozott, miközben ezeket a sorokat leírta, amelyek erejét az is erősíti, hogy az idézett Ürményi-életrajz Kazinczy munkája.³³ Az a gesztus, hogy Szemere közvetlenül Kölcsey végszava után közli Thaisz ironikus jegyzetét, erős fricska a Kazinczy szerint „fekete-vérű” (vagyis melankolikus) Kölcsey irányába. Ha az Élet és Literatúra folyamatosan játszik és megtéveszt a határokkal, akkor akár arra biztathatja az olvasót, hogy ezt a közleményt is az Iliászi per részének tekintse.³⁴

JEGYZETEK

1. *Élet és Literatúra. Muzárium 1826–1833, Repertórium*, összeállította Friedrich Ildikó, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1991. Fenyő István, *Egy különös és különleges folyóirat: az Élet és Literatúra*, 7–27.

2. Hagyományosan Szemere Pál és Kölcsey Ferenc kettőséhez kötjük a lap szerkesztését, azonban egyrészt Kölcsey 1829 után már egyáltalán nem vesz részt a munkálatokban, másrészt az is világos, hogy Szemere a kezdetektől több feladatot vállalt és határozottabb stílust képviselt a szövegek szerkesztésében. Vö. Főrizs Gergely, *Kontextusok az Élet és Literatúra szerkesztői önértelmezéséhez = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István et al., Bp., rec.iti, 2009, 88.

3. ÉLit 1826/1, 3.

4. „Az olvasóra hárul tehát annak a feladata, hogy eldöntse [...], egymástól független aforizmákat olvas-e, és így bármikor leteheti a folyóiratot a (részben Schlegelék fragmentumainak mintájára létrejött) műfaj diktálta korabeli szabályoknak megfelelően [...], vagy pedig egy, a maga megszakítottságában is önálló lineáris történetet kell megértenie, amelynek »értelmezői hézagai« között, a saját hermeneutikai kapacitását maximálisan kihasználva állíthatja helyre csak a kapcsolatot.” Zákány Tóth Péter, *Elkülönülő irodalmunk kezdetei: 1826 – Megjelenik az Élet és Literatúra = A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András, Bp., Gondolat, 2007, 99.

5. *Élet és Literatúra. Muzárium 1826–1833, Repertórium*, i. m., 41.

6. Vö. Frédéric Barbier, *A modern Európa születése: Gutenberg Európája*, ford. Balázs Péter, Bp., Kossuth – OSZK, 2010, 102–110., 249–253.

7. ÉLit 1826/4, 260.

8. A *Szemere Pál munkái* című háromkötetes kiadvány második kötetében (*Széptani fejtegetések, bírálatok, prózai vegyes dolgozatok*) A műfordításról címmel szerepel (*Szemere Pál munkái*, Kisfaludy Társaság, Bp., 1890, 192–194.)

9. Ehhez lásd Debreczeni Attila összefoglalását: *Első folyóirataink: Magyar Museum, II.: Kommentár*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004, 17–19.

10. ÉLit 1826/4, 260.

11. *Uo.*, 260–261.

12. *Uo.*, 261.

13. Két jellegzetes példa: „Nem azért mondom ezt, mintha sajnállanám rajta tett munkámat, hanem hogy azoknak egy része, a' kiknek ez a' Román valaha szemek eleibe fog akadni, ne vádoljon, hogy festeni akarván, a' Copiát, és nem az Originált copióztam. [...] mert én valamint minden egyéb fordításimban, úgy itt is, egyedül Artistának kívánok tekintetni; a' ki a' Táblán nem a' Sujettet, hanem a' Festő munkáját, etsetjét, 's tüzét nézi.” *Bácsmegyeynek össze-szedett Levelei* [1789]. *Jelentés*, Kazinczy Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, szerk. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei: Kritikai kiadás), 117.

„A' fordítások' érdemét éreztetni kell az által, hogy a' melly hazában még nincs festő iskola, a' melly hazában még nem virágzik a' festés és faragás, ott a' Gypsabguszoknak 's Copiáknak nagy a' haszna. A' fordításnak nagyobb mint a' Copiáknak, mert a' Copia merő (hibás) originális; de a' fordítás lassanként az idegen nyelvek' szépségeit hozza a' miénkbe, és éreztetvén, hogy hol maradunk sokkal hátrább az idegeneknél, végre meggyőz a' felől, hogy ha egy lineában akarunk valaha ezeknek íróikkal állani, újítani kell nyelvünkön.” *KazLev.* III., 714. sz., Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1805. január vége körül. További példákat lásd: Burján Monika, „*Ez a' nyugtalan tötekedés, dolgozásomat minél hasonlóbba tenni az eredetibe.*...” (*Kazinczy Ferenc nézetei a fordításról*), *ItK*, 2003/1., 72.

14. „Kazinczy Gessnerben, Yorickban és Marmontelben szabad kézzel dolgozott. Az utolsóban csak arra volt figyelemmel, hogy beszéde csínt és simaságot nyerhessen.” *ÉLit* 1826/4, 261.

15. „[I]tt Kor és Nyelv és Költő elválaszthatatlanok egymástól. Kölcsey olly Homérr próbála adni a' Magyaroknak, a' millyennel egy nemzet sem bírt, a' millyennel egy nemzet sem fog soha bírni, mert olly hűséggel járt el tisztében, hogy Origináljának-még Nyelvkorát is általhozta fordításába.” *Uo.*, 264.

16. *Uo.*, 263.

17. A kritikai kiadás jegyzeteiben, a *Keletkezés* című fejezetben követhető végig, Szemere hogyan közvetített Kölcsey és Kazinczy között, miként továbbította leveleiben az egyik féltől beérkezett állásfoglalást a másik félnek. Vö. Kölcsey Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások, I, 1808–1823*, kiad. Gyapay László, Bp., Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái: Kritikai kiadás, a továbbiakban: KFMM), 495–499.

18. Az időrétegek a kritikai kiadásban is okoznak némi zökkenőt: a per első szakaszában közölt levelek 1823-ban keletkeztek, majd 1826-ban az Élet és Literatúrában jelentek meg, a második szakasz nyilvános közleményei pedig 1826-ban kerültek közlésre. A kritikai kiadás alcímében 1823 az időhatár: a vitaszövegek egységként történő kezelése azonban kikényszeríti a határátlépést.

19. „Képzeld már most a' bámúlást, melly engem elfoga, midőn Nálad maradt Homéromat egyszerre a' Kazinczy által kiadatott Nagy Ferenczi Homérban megpillantottam! Ki varázsolt téged ide? felsikolték; 's akaratom ellen a' Plagiariusok jutottak eszembe.” *Uo.*, 267.

20. „A' mi Kölceinknek nagyon szíven a' dolog, és így nyugtassa meg Uram Öcsém teljes mértékben. Nem hiszi Uram Öcsém, mennyire fájt nekem eddig is, hogy öt erántam elhidegültnek képzelnem kelle, 's íme ez a' visszás történet öt talán még távolabbra tolá tőlem. Kövessen el Uram Öcsém mindent, nagyon kérem, hogy Kölcsey ne bánja, hogy egykor barátom volt. Ez nekem fáj.” *Uo.*, 275.

21. Lásd a kritikai kiadás leírását a kéziratokról: KFMM, 493.

22. *KazLev.* 20., 4684. sz., Kazinczy Guzmics Izidornak, 1826. szeptember 17.

23. Ahogyan szintén az indulatokra épít Kazinczy önmagát tisztázni kívánó kommentárja, amely a lapban folytatólagosan olvasható Kölcsey fordítása után, ugyanis abban Kölcsey tisztességtelen eljárását hangsúlyozza, miszerint ő „jobbna látá egy tiszteletes ember' hamvait bolygatni”. *FMOM* 1826. szeptember, 880.

24. *Uo.*, 877.

25. *ÉLit* 1827/10, 387–401.

26. Főrizs Gergely eddig idézi, *i. m.*, 88.

27. *ÉLit* 1827/10, 398–399.

28. *ÉLit* 1826/4, 256–260. A 16. lábjegyzetbe kapcsolódó idézet kommentárjánál utaltam arra, hogy az az összefoglaló szakasz egyfajta tükörtengely: egyik oldalán tehát Kazinczy „vallomása”, a másik oldalán pedig Kölcsey végszava áll.

29. *Uo.*, 256.

30. *Uo.*, 258.

31. *Uo.*, 259–260.

32. *ÉLit* 1827/10, 401.

33. Kazinczy Ferenc, *Ürményi Ürményi József*, FMOM, 1826. április, 643–648.

34. A kritikai kiadás a per jegyzetanyagának *Fogadtatás* című fejezetében közli Thaisz szövegének második mondatát mint a vitára tett ironikus reflexiót, a recepció első állomásaként. *KFMM, i. m.*, 499–500.

BALOGH GERGŐ

Átlépni a múlt határain?

AZ EL NEM JÖVŐ JÖVŐ ALAKZATA ADY ENDRÉNÉL

Ady Endre modernségének mibenléte a modern magyar irodalom történetének egyik központi kérdése. Mint ismert, az irodalomtörténet-írás Ady költészetének legjellemzőbb, egyúttal irodalomtörténeti szempontból leginkább forradalmi vonásaiként a szimbolizmus jelhasználati paradigmájának meghonosítását,¹ a későromantikus versnyelv felforgató erejű lexikai és szintaktikai modulációját, valamint a nemzeti, vallási és szerelmi² témák radikális megújítását azonosítja.³ Az önnön folytonos megújítására törekvő, és ekként magával egybeesni képtelen modernség programjának perspektívájából azonban az előbbieket mellett, bármily különösnek hangozzék is ez, fontos kiemelt figyelemben részesíteni Ady költészetének messianisztikus karakterét is. Az *Új versek*, továbbá a *Vér és arany* megszólalásmódja – így a modern magyar irodalom paradigmaticusként megjelölt felnyílása⁴ – ugyanis aligha függetleníthető e költészet azon vonulatától, amelyet a messianizmus egy sajátos, tragikus változatának artikulációja határoz meg. Ady gyakran emlegetett, ám poétikai szempontból jobbra máig feltáratlan messianizmusa – amelynek inherens széttagolódása két igencsak jól elkülöníthető verscsoportot eredményez⁵ – mindazonáltal egyszerre jelentkezik a költészeti modernség konstitutív és dekonstitutív tényezőjeként.

Ennek az az oka, hogy az Ady-líra modernségének határai a magyar irodalmi modernség integratív történeti modelljének szemszögéből a benne ható messianizmus második változatával, valamint az ennek alapjául szolgáló hiperbolikus, integer lírai szubjektivitás alakzatával – mint romantikus örökséggel⁶ – szemben is kijelölhetők.⁷ Ady költészetének messianisztikus karaktere innen nézve egy önmagánál lévő, a líra teremtő potencialitását egészében birtokló, és ezt a potencialitást tettekre váltani képes („Nincs más, csak amit akarok / S csak kegyem adhat életet [...] Megtelvén buzgó áhitattal, / Szent Magamhoz imádkozok.” – *A megunt csatazaj*), a nyelv összefüggéseitől lényegében nem érintett én figurájának („Én voltam az Úr, a Vers csak cifra szolgál” – *Hunn, új legenda*); egy mindenkor a beteljesülésbe hajló ígéret („Mí bennem gyűlt, mindenkié / A vagyon. [...] nem lesz itt semmi, soha / Nélkülem.” – *Seregesen senkik jönnek*); a megváltás alakzatának leg-sajátabb megnyilvánulása („Mert üdv nekem: szomorú létem / Az Idő óramutatója / S minden bűnöm egy stáció, / Hol a Jövő új embere / Élet-útját vígabban rója.” – *Az Anti-Krisztus útja*). Habár a messianisztikus versbeszéd ez utóbbi változata

Adynál csupán *Az Illés szekerén* című kötettől szorítja mindinkább háttérbe az előbbi, a recepcióban nem számít egyedülálló jelenségnek, mikor úgy tűnik fel, mint ami – egyfajta „sorsvállalásként”, egészen az *Új versektől* kezdve – átjárja, és meghatározza az életművet.⁸ Ennek régi hagyománya van. A messianizmus második változatának totalizációját végrehajtó értelmezői stratégia már Kosztolányi Dezső 1929-es, provokatív Ady-olvasatában feltűnik, mely kultuszának zenitjén a költő modernségét többek között épp e karakterjegyre hivatkozva korlátozza.⁹

A csókok átka – amely azelőtt, hogy Ady az *Új versek*ben publikálta volna, a *Még egyszerben* is helyet kapott, *Csókok* címmel – azonban a 20. század első évtizede Ady-költészetének fentebb említett másik, nem kevésbé jelentős vonulatára nyithat ablakot.

*Valami szent, nagy éjszakán
Vad nászban megfogant az élet
S azóta tart a nász örökké,
Minden kis mozgás csókba téved.
Csókok világa a világunk,
Csókban fogan a gondolat,
Kicsi kis agyvelő-csomócskák
Cserélnek tüzes csókokat
S a legforróbb csókból szület meg
A legszebb, legnagyobb ige,
Mely hódítóan csap belé
A végtelenbe, semmibe
S a leglanyhább csókból fakadt ki
A szürkeség, a régi mása:
Nincs vad párzás, nincs tüzes csók ma
S nincs a világnak messiása.*

A vers által központi szerepbe helyezett különös „csók” nem korlátozható az emberi tevékenységek körére. A megjelenített teremtésmítosz felől nézve elsősorban ugyanis nem az erotika, hanem a mozgás és találkozás, az átvitel, a kommunikáció ez esetben ahumán világához tartozik. Az „élet” *A csókok átka* tanúsága szerint a csókok teljesítménye révén maradhat fenn, szakadatlanul ismételve a „vad nász” azon struktúramozzanatát, melynek létét köszönheti („S azóta tart a nász örökké, / Minden kis mozgás csókba téved. [...] Csókok világa a világunk”). A csók ebben az összefüggésrendszerben tehát jóval több, mint pusztán emberi aktus, hiszen a lírai én létének és világának lehetőségfeltételeként azonosítható, sőt tulajdonképpen a kimondás, a költői beszéd tekintetében is nélkülözhetetlen tényezőként nevezhető meg, amennyiben a gondolat a versben nem más, mint az „agyvelő-csomócskák” közötti csókváltás eredménye („Csókban fogan a gondolat”).

A születő gondolat két típusú lehet. Ezek – a csók figurális hálója által meghatározott módon – a végbemenő csók intenzitásfoka alapján különböztethetők meg egymástól. 1. A „leglanyhább” csók csakis olyan gondolatot lehet képes létrehozni, amely a „régí másaként” ismerhető fel, vagyis nem megújítja, hanem radikálisan

konzerválja a fennálló viszonyokat, méghozzá azok identikus elisméltése által. Ha a történelem menetét – amely a vers implicit belátásai szerint nem az ember, hanem a csókok, végső soron az élet uralhatatlan megnyilvánulása – akár mikro-, akár makroszinten efféle csókok határozzák meg, az nem menekülhet konstitúciójának rekurzív szerkezetétől, ami azt is jelenti, hogy egy ilyesfajta, vagyis identikus ismétlésekre épülő történelem aligha adhat teret olyan eseménynek, amely – átlépve a múlt iterációjának határait – a történeti idő, a történeti szingularitás lehetőségét kínálja fel. 2. A „legforróbb” csók és az általa előállított „gondolat” vagy „ige” ezzel szemben megtöri a történelem rekurzív szerkezetét, és biztosítja az esemény eljövételének lehetőségét. Az „ige”, mely a „végtelen” és a „semmi”, úgy tűnik, egymásba átfordítható tartományába íródik, ily módon, átlépve a lét határait, egy, a véges élet számára korábban hozzáférhetetlen dimenzióban rendezkedik be, vagyis az esemény, amely ekkor végbemegy, nem engedelmeskedhet semmilyen előírásnak vagy programnak, mely a világ fennálló rendje felől lenne elgondolható. Ugyanakkor végbemenetele felszámolja azt az indetermináltságot, mely az általa hozzáférhetővé tett tartományt meghatározza, hiszen a gondolat vagy ige valóban eseményszerű létesülése a költeményben a semmi és a végtelen egyfajta domesztikációjaként, azok implicit módon valamivé és végessé válásának formájában jelentkezik („*bódítóan csap belé / A végtelenbe, a semmibe*” [kiemelés – B. G.]).

A „legforróbb csókhöz” köthető esemény – mivel a „régis mását” létesítő csókaktusok ellenalakzataként jelenik meg – teremti tehát meg az új és egyedi, ennyiben pedig a történeti idő lehetőségét. Azonban ha ez az esemény az indetermináltság felfüggesztését is jelenti, az élet a teremtő aktus lehanyaglása után ismét a világ otthonos összefüggésrendszerei között kell hogy találja magát.¹⁰

Az identikus ismétlések perspektívájából a történelem rekurzív szerkezetét megtörő esemény, a történeti idő felnyílása messiási eljövételként, az életet megváltó – hatalommal bíró és az esztétikai szférától sem idegen („A legszebb, legnagyobb ige”) – megnyilvánulásként tűnik fel. Rendkívül fontos azonban, hogy amellet, hogy a „S nincs a világnak messiása” sor explicitté teszi ezt, a vers időjelölése maga is arra hívja fel a figyelmet, hogy a messiási eljövétel csupán fiktitívitasában képzelhető el. Az, hogy a messiási eljövétel nem bekövetkezése, hanem be nem következése – és ekként a jövő el nem jövele – felől nyer értelmet *A csókok átkában*, többek között a „szület meg” és a „fakadt ki” oppozíciójában válhat láthatóvá. Amíg a „fakadt ki” múlt ideje egyértelműen az identikus ismétlések valaha volt, és minden valószínűség szerint a jelenben is zajló/ható végbemeneteléről tudósít („nincs tüzes csók ma”), addig a „szület meg” időiségét illető rendkívüli alul-determináltság – az ige mind a *fog -ni* (jövő), mind az *-ik* (jelen), mind az *-ett* (múlt) protéziseivel olvashatóvá válhat – nem csupán a messiási eljövétel szigorú értelemben vett nem idői, az idő tartományának határain túlmutató, ám hatásait szükségszerűen az időben megnyilvánító voltára irányíthatja a figyelmet, hanem arra is, hogy még ha az esemény lehetséges bekövetkeztével számolunk is – és ez a versbeszéd tekintetében meghatározó –, nem hozható teljes bizonyossággal döntés afelől, hogy az végbement-e egyáltalán. Ez utóbbi vonatkozás miatt a messiási eljövételhez, a jövő felnyílásához eredendően hozzátartozik a fiktitívitas dimenziója, ráadásul, immár visszakanyarodva a vers tematikus szintjéhez, ahogy látható volt,

a költemény első fele éppen az identikus ismétlések jelen- és múltbéli uralmát emeli ki („ma”, „fakadt ki”), előkészítve a vers második felét, mely részben a múlt radikális kiterjesztését és ezáltal a jövő lehetetlenségét, el nem jövendőségét hangsúlyozza („S így leszünk mi, párzó királyok, / Kopottak, búsak, betegek, / Kiknek csókolni szomjas tűzzel / *Már nem szabad és nem lehet.*” [kiemelés – B. G.]). A vers zárlata – miután az azt megelőző sorok a csókok szubjektumainak finom át-helyezéseivel az „agyvelő-csomócskáktól” a lelken át elmozdult a (nem) cselekvő egyének felé¹¹ – ugyanakkor végül mégis felvillantja a megváltás ígérését: „Ha szomjas ajkak szomjas csókot / Csak szomjas ajkra hintenek, / Ma ez a föld üdvök Olimpia / S nem laknak itt: csak istenek.”

A földi világ „üdvök Olimpia”-vá, valamint az emberek („pázzó királyok”) istenkké való átváltozása, ahogy a gondolat, az ige eseményszerű születése, eszerint maga is a csókok intenzitásfokának növekedése által mehet végbe. Ez a növekedés egy hiányalakzat előállítását követeli meg. A csókok intenzitásnövekedése, a tüzes csók eseményszerű megtörténe az emberi interakciók szintjén a szomjúságon, a csók szomjazásán – mint a csókok eltűrésének ellenalakzatán („Az eltűrt csókok tunya nászán”) –, a csók mámorát biztosító vágyon alapszik. A csók szomjazása nélkül tehát nincs „tüzes csók”, és így nincs a múlt kiterjesztését, a történelem rekurzív szerkezetét megtörő esemény, vagyis nem lehetséges messiási eljövétel. A messiási eljövétel, ha van ilyen, az élet megváltásaként, az élet szentségének helyreállítójaként jelentkezik („Szent kéj a csók és szent az élet, / A pázzás végtelen sora / S átok a csók, átok az élet, / Ha nincs a csóknak mámora”), vagyis szemben a költeményben megjelenő történelmi rekurzióval, továbbá a tunyaság, a langyosság, a lomhaság és a mámor nélküliség egymással szorosan összefüggő diszpozícióival, melyek ennek érdekében hatnak, az élet profanizációjával helyezkedik szembe. Ady költeményében az emberi csókok szintjén az élet egyidejű profanizációjának és lehanyatlásának, valamint szentté avatásának és vitalizációjának pólusai állnak szemben egymással, és ekként a messiási eljövétel lehetőségeit ezek konfliktusa határozza meg. Az ígélet, mely az élet megváltására vonatkozik, ahogy az idézett szakaszban látható, mindazonáltal csakis feltételes módban – sőt, egy implikatív logikai szerkezetű mondat formájában – fogalmazódhat meg, amely mondat egyik legfontosabb funkciójává az válik, hogy egy másik, a versben korábban megjelenített jelent („nincs tüzes csók ma”) eltörölő vagy legalábbis felülíró jelent helyez kilátásba. Ez jól beleillik a költemény azon tendenciájába, amely a történelmi időt, a jövő lehetőségét elsősorban mint fikciót jeleníti meg, hiszen – bár a második szakasz uralkodó beszédmódját, eltérően az elsőétől, általában is a bizonytalanság és feltételesség határozza meg – az első szakaszához hasonlóan a második maga is inkább a múlt uralmának, a történelem (gazdasági vonatkozásokkal is bíró) rekurzivitásának meghatározó erőként való nyugtázása felé látszik elmozdulni („Úgy van talán: szép a világ s jó, / Mi vagyunk satnyák, betegek, / Jégfagyos csókokban fogantunk / S a fagy a lelkünk vette meg.”).

A *csókok átka* ennyiben egy, az időben hatni képtelen, mert el nem jövő jövő, egy üresbe futó ígélet alakzatát mutatja fel, közvetve saját megszólalását is a történelmi rekurzió egy mozzanataként megjelenítve. Az én beszéde tehát, noha képes felvillantani a messiási eljövétel és ezáltal a jövő lehetőségét, nem kerülhet kívül a

múlt uralmán (mint Adynál oly gyakran,¹² hasonló struktúra válik például *A magyar Ugaron* vagy a *Vízió a lápon* szervezőelvéé is), és ezért a jövőt s így a jövő ígéretét egyaránt fiktivitásában jeleníti meg. Az *Új versek*ben a múlttal konfliktusban álló, ám végső soron lehet, el nem jövő, mert elérkezni képtelen jövő alakzatának – *A csókok átka* mellett – az egyik leglátványosabb példáját a *Midász király sarjának* zárata szolgáltatja: „Az el nem dalolt csodaszép daloknak, / A sosem csókolt csókos asszonyoknak, / A csak álomban élő büszke tetteknek, / A szép holnapnak, meg nem érkezettnek / Vagyok királya, vagyok büszke hőse, / Aki útálja a mát, ezt a holtat, / Kinek az álma a szent, titkos Holnap”. Amennyiben az én itt a jövő királya vagy hőse, ám a jövő – akárcsak az „el nem dalolt” dalok, a „sosem csókolt” csókok vagy a tetté nem vált tettek – saját hiánya, el nem érkezése, sőt a felsorolás logikája szerint, hasonlóan *A csókok átkához*: eredendően fiktív jellege felől nyer értelmet, a „Holnap” nem nyúlhat fel a „Holnap hőse” (*Új Vizeken járok*) által kifejtett nyelvi aktivitás révén. Ez azt is jelenti, hogy a lírai én megszólalása – a beszéd és a beszéd által színre vitt idődimenzió egybe nem esése miatt –, miközben messiási pozíciót hív, egy alapvetően nem messiási pozícióból hangzik fel. Ennek az az oka, hogy ez a megszólalás nem rendelkezik a nyelv és a tettek világa közötti törést áthidalni vagy elfedni képes erővel. A megváltás – legyen az tematikus szinten az élet („Aki útálja a mát, ezt a *holtat*” [kiemelés – B. G.] vagy metapoétikai szinten a megszólalás megváltása – ennél fogva mindig csupán ígéret lehet. Azonban mivel a vers a jövőt, mint látható volt, el nem jövődőségében tartja megragadhatónak, ez az ígéret tulajdonképp beválthatatlannak, üresnek, vagy akár azt is lehetne mondani, performatív erejét vesztett ígéretnek mutatkozik. Ady költészetének tragikus messianizmusa innen nézve az ígéret aktusának önmagával mint beszédttel való egybe nem esésén alapszik. Hasonló alakzatot visz színre a *Vér és arany*ban olvasható *A magyar Messiások* című vers is:

*Sósabbak itt a könnyek
S a fájdalma is mások.
Ezerszer Messiások
A magyar Messiások.*

*Ezerszer is meghalnak
S üdve nincs a keresztnek,
Mert semmit se tehettek,
Óh, semmit se tehettek.*

A költemény messiásai nem képesek tetteket végrehajtani, nem tudják a megváltás ígéretét beteljesíteni. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy – a versben megjelenített krisztusi analógia nyomán – önfeláldozásuk rendre elmulaszt egybeesni az üdvözülés hozzáférhetővé tételének eseményével („S üdve nincs a keresztnek”). Hiába halnak tehát akár ezerszer is meg, a „magyar Messiások” halálukkal képtelenek elérni a (nemzeti) megváltást. Mint az *Új versek*, valamint a *Vér és arany* költészetében oly gyakran, a messianizmus bukása itt, ellentétben *A csókok átka* vagy a *Midász király sarja* által megjelenített strukturális lehetetlenséggel, mindenek-

előtt a messiási lét nemzeti karakteréhez – a magyar lét sajátos másságához, különös tragikumához („Sósabbak itt a könnyek / S a fájdalma is mások”) – kapcsolódik.¹³ A „magyar Messiások” hiába ígérnek – már színre lépésükkel is, főként azonban a versbeszéd által bejelentett sorsukkal („Ezerszer Messiások”) – megváltást, rendre elmulasztanak eleget tenni ennek az ígéretnek, vagyis nem képesek változást hozni a világba, a magyar nemzet sorsába, és ezért szigorú értelemben nem is tekinthetők messiásnak. Amennyiben a messiási léttől való elkülönülés az általuk szükségszerűen előrevetett ígéret tette váltásának elmulasztásához köthető, a „magyar Messiások” mindenekelőtt azért nem hozhatják el az üdvözülést, mert nem felelnek meg a messiási ígéret létre hívását lehetővé tévő feltételrendszernek. Így csakis egy olyan ígéretet artikulálhatnak, amely nem tekinthető messiásinak. Eszerint a vers alanyai azért nem tettek semmit, azért mulasztották el rendre a megváltást, mert az annak lehetőségét megnyilvánító beszédett artikulációja – amelynek végrehajtását törvényszerűen mulasztják el – hozzáférhetetlen maradt a számukra. Ennek megfelelően a messiási ígéret önmagával való egybe nem esése, az ígértétel aktusának permanens elmulasztása taszítja őket a halál szakadatlan, ám semmiféle valódi eredménnyel nem kecsegtető ismétlésébe.¹⁴ A „magyar Messiások” pontosan azért válnak le a messiási lét alapstruktúrájáról, hogy a nemzeti diszpozíció radikális másságát integrálva egy másik, jöellehet tragikus messianizmust életre hívva, kívül kerülnek azon. Azért maradnak tehát képtelenek megtörni a történelem rekurzív szerkezetét – amelyet terméketlen haláluk ciklikus rendje nyilvánít meg –, mert nemzeti meghatározottságuk és így létlehetőségeikre kiterjedő másságuk miatt eredendően a múlthoz, és nem pedig a jövőhöz tartoznak (ez a struktúra érhető tetten a ciklus egy másik darabjában, az *Egy jövő költőben* is). Elérkezésük ennél fogva nem kínálhat strukturális változásokat.

A „magyar Messiások” ezerszer ismétlődő, ám mindenkor eredménytelennek bizonyuló halála a fentiek perspektívájából nézve egy sajátos ürességgel bíró ígéret iterációját viszi színre. Ady költeménye ennyiben nem elfedi a nyelv és a tettek világának áthidalhatatlan szakadékát,¹⁵ sokkal inkább hangsúlyozza azt a „magyar Messiások” eljövételét és halálát az ígéret csődjeként megjelenítve. Ezzel mind az *Új versek* nyitóverseinek („Mégis csak száll új szárnyakon a dal” – *Góg és Magóg fia vagyok én...*; „Bús szerelmünkben nem fakad / Szomorú lényünknek a mása, / Másokra száll a gyermekünk, / Ki lesz a vígak Messiása, / Ki majd miértünk is örül.” – *A mi gyermekünk*), mind pedig nevezetes záródarabjának ellenalakzatát nyújtja („Új, új Vizekre, nagy szűzi Vizekre”, „Új horizontok libegnek elébed, / Minden percben új, félelmes az Élet”, „Nem kellene a megálmodott álmok. // Én nem leszek a szürkék hegedőse” – *Új Vizeken járok*). Ezek a versek az ígéretet implicit módon annak lefutása, beteljesülése felől értelmezik, és ekként a menetrendszerűen eseményé vált nyelvi tett, a múlttól való elfordulás – így a történelmi rekurzivitás megtörése –, egy önmagával egybeeső jövő esélyét kínálják fel (az identikusság és a messianizmus alakzata Adynál máshol is szoros érintkezést mutat: „Egyszer néznénk farkas-szemet, / Kivoltunkat egyszer lássuk, / Horkantan egyszer hadd legyünk / Egymásnak kemény Messiások.” – *Az elrejtett arcok*).¹⁶ A jövő felé való nyitottság és a jövő eljövetele Adynál persze nem csupán pozitív színben tűnhet fel. A haladásba hajszoltság, és ezáltal a történelmi időnek való ki-

szolgáltatottság implicit alakzatai – fenyegetések akár a csend, akár az ellenfelek irányából a lírai megszólalást – e tekintetben szintén rendkívül lényegesek (*Jó Csönd-herceg előtt, A muszáj Herkules*). Az ígéret aktusának felfüggesztettsége vagy bukásában való megjelenítése mindezzel szemben azonban az Ady-féle messianizmus egy olyan vonulatába tagozódik, amelyet pontosan azért nevezhetünk tragikusnak, mert, ellentétben az előbbivel, nem a nyelvi és a fenomenális szférák közötti problémátlan átmenetet, hanem a köztük lévő redukálhatatlan differenciát hangsúlyozza. Ily módon a nyelv nyelviségét összekapcsolja egy hívott és felvilágotlantott, ám rendre megteremthetetlennek bizonyuló – mert csakis önmaga hiányát reprezentálni kész – jövő alakzatával.

Az Ady költészetében ható messianisztikusságot innen nézve a messiási idő adománya és ezen adomány önmegvonó operativitása egyszerre határozza meg. Ezért, míg egyes versek irányából a múlt, valamint a múlt által uralt jelen határain való átlépés kívánatosként vagy szükségszerűként, mindenekelőtt azonban: végrehajthatóként – sőt, bizonyos értelemben már mindig is végrehajtottként – tűnik fel, addig egy másik perspektívából épp e határátlépés lehetetlensége kerül az előtérbe („Futunk. S szegény tintás, rossz szívünkkel / Sohse érünk oda” – *A fehér kender*). Amennyiben a permanens újítás programját saját vezérlőelvűvé avató irodalmi modernség egyik elsődleges meghatározási kritériuma éppen az, hogy – mint azt Paul de Man írja – a korszak, amelyet modernnek nevezünk, felismerte-e saját modernségének, önmagával való egybeesésének lehetetlenségét,¹⁷ a nyelv és a fenomenális világ közötti hasadást elfedő és exponáló költői megnyilatkozások; a performatív erővel bíró, valamint az ilyen erővel nem rendelkező, önelmulasztó ígéret aktusai; az eljövendő és az el nem jövendő jövő alakzatai közül csupán az utóbbiak által kirajzolt összefüggésrendszer azonosítható az Ady-költészet modernségének konstitutív tényezőjeként. Ady költészete, miközben soha nem szűnik meg a jövő bűvöletében működni, ezt a jövőt gyakran felfüggesztettségében, eltérültségében vagy egyenesen lehetetlenségében jeleníti meg. Ezzel aláássa a lírai szubjektivitás beszédaktus-termelő/-beteljesítő potencialitását és így a költői megszólalás messianisztikus karakterét. Ha a költői megnyilatkozás annak ellenére, hogy nem kíván az lenni, maga is csupán a történelmi rekurzivitás egy struktúramozzanata, tehát a történelem viszonyainak újratermelője, az általa színre vitt beszéd önmagától való elhasonulása, önmaga másikká válása felől nyer értelmet. Ezzel pedig a szubjektivitás egy olyan tagolt struktúráját alapozza meg, amely a *Most pedig elmémulunk, A föltámadás szomorúsága* vagy épp *A békés eltávozás* című versek, vagyis az én destabilizációjának poétikája előtt nyitja meg az utat.

JEGYZETEK

1. Erre már Horváth János rámutatott: „Ez már nem metafora, hanem szimbólum.” Horváth János, *Ady s a legújabb magyar líra = Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, szerk. Korompay H. János – Korompay Klára, Osiris, Bp., 2009, 289. Lásd még: Komlós Aladár, *A szimbolizmus és a magyar líra*, Akadémiai, Bp., 1965, 34–50. Továbbá: Szegedy-Maszák Mihály, *Ady és a francia szimbolizmus = Uő., Megértés, fordítás, kánon*, Kalligram, Pozsony, 2008, 314–333. „Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni: sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű.” – írja Ignóty 1907-ben *A fekete*

zongoráról. Ignó, *Ady Endre* = Uő., *Válogatott írásai*, szerk. Komlós Aladár, Szépirodalmi, Bp., 1969, 318.

2. Kenyeres Zoltán ezt főként a Léda-versekhez köti, a későbbieket ezeknél jóval konvencionálisabbnak minősítve (Vö. Kenyeres Zoltán, *Ady*, Hungarovox, Bp., 2019, 52–53.). Azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy Ady második pályaszakasza eredményezett legalább egy, a nyelv nyelviségét a Léda-verseknél jóval erőteljesebben megnyilvánító, ráadásul a megszólítotthoz a korábbiakhoz hasonlóan extrém forduló költeményt, az *Öreg legény szerelmét* („Ma még futhatsz s itt hagyhatsz bátran / Imát s átkot összerebegve: / Jaj, a te szép, gyönyörű nyakad / Ne kerüljön fojtó kezembe.” Mint ilyen, ez a vers – nyelviségét radikálisan előtérbe állítva – a Léda-korpusz poétikai korlátain való túllépés lehetőségét villantja fel, méghozzá a nyelvi közvetítettség tapasztalatát hangsúlyozva. Utolsó két sora ugyanis éppúgy olvasható átokként, mint imaként: a strofa zárómondatához ezáltal sajátos eldönthetlenség társul, amelyet az átok és az ima beszédaktusainak egyazon szintaktikai egységben való egyidejű megjelenítése, a két alapvetően különböző típusú megnyilatkozás kimondás általi egybegyűjtése, „összerebegése” állít elő. Innen nézve az *Öreg legény szerelme* lényegesen modernebbnek mutatkozik a nyelvet tulajdonképp instrumentalizáló, Léda-központú szerelmi költészet megszólalásmódjánál. A tanulmányban szereplő versidézetek forrásai: *Ady Endre Összes versei II. 1900–1906. jan. 7.*, s. a. r. Koczás Sándor, Akadémiai, Bp., 1988. *Ady Endre Összes versei*, a szövegeket gondozta és a jegyzetek összeállította Láng József – Schweitzer Pál, Szépirodalmi, Bp., 1977.

3. Az Ady-költészet e jellegzetességeire már Schöpflin Aladár felfigyelt: Schöpflin Aladár, *Ady Endre*, Nyugat, Bp., 1945², 151–162. Továbbá: Schöpflin Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Bp., 1937, 176–177. Horváth János a tematikai újítást egyfajta profanizációként ragadja meg: Horváth János, *Ady = Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, 320. Lásd még: Eisemann György, *Modernitás, nyelv, szimbólum = A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András, Gondolat, Bp., 2007, 690–691.

4. Lásd ehhez: Bednatics Gábor, *Modern mítoszok és az újírási lehetőségei. A líraolvasás esélyei a 21. században*, Ráció, Bp., 2016, 21–30. A magyar költészeti modernség 19. századi gyökereire világít rá, és ezáltal Ady kezdeményező szerepét is viszonylagosítja: Bednatics Gábor, *Kerülőutak és zsákutcák. A modern magyar líra kezdetei*, Ráció, Bp., 2009.

5. Erre már Király István rámutatott: Király István, *Ady Endre II.*, Magvető, Bp., 1970, 282–286. Király mindazonáltal túlhangsúlyozza a messiási el nem jövetel alakzatának dominanciáját az 1900-as évek pályaszakaszát illetően. Fontos látni, hogy amíg a *Versékben* a messiási eljövétel még csak meg sem kérdőjeleződik (*Karácsony*), addig a *Még egyszer* ilyen szempontból maga is csupán ellentmondásos képet mutat – megelőlegezve az *Új versek* megszólalásmódjának pluralitását –, hiszen az olyan, a messianizmus tragikus típusába sorolható versek mellett, mint a *Csókok* vagy a *Békesség ünnepén*, például az *Óda a betűkről* is olvasható benne, amely az írás megváltó erejét, közvetve pedig az irodalmi és sajtómunkások messiási szerepét élte. Ez persze nem jelenti azt, hogy a messiási eljövétel alakzata Adynál ne nyomná el idővel a messiási el nem jövetelét, hogy az aztán a (messiási) várakozás alakzataiban törjön fel *A balottak élénben*.

6. Vö. Halász Gábor, *A líra balála* = Uő., *Válogatott írásai*, Magvető, Bp., 1977, 418.

7. Vö. Kulcsár Szabó Ernő, *Az „én” utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti meta-lepszis nyomában* = Uő., *Irodalom és hermeneutika*, Akadémiai, Bp., 2000, 160; 166–168.

8. Kenyeres, *i. m.*, 21; 36–37. A későbbiekben még szóba kerülő *Új Vizeken járok* című verset Vezér Erzsébet – ezzel háttérbe szorítva a fentebb emlegetett másik, nem kevésbé jelentős vonulatot – az Ady-költészet programadó darabjaként azonosítja: Vezér Erzsébet, *Ady Endre élete és pályája*, Seneca, Bp., 1997², 131.

9. „Gondolkodásának főtengelye: a messianizmus. Az a tudat, hogy a világ boldogtalan s az a hit, hogy valakinek, egy új megváltónak kell jönnie s az majd mindent helyrehoz.” – írja Kosztolányi, számára később súlyos problémák sorát okozó cikkében. Kosztolányi Dezső, *Az írástudatlanok árulása*, A Toll, 1929. július 14., 12. Lásd ehhez: Veres András, *Kosztolányi Ady-komplexuma*, Balassi, Bp., 2012. Kosztolányi megállapítása persze maga sem gyökértelen. Szabó Dezső Adyt 1911-ben egyenesen – egy „romantikus” – Jézus Krisztussal rokonítja: Szabó Dezső, *A romantikus Ady* = Uő., *Ady*, Magvető, Bp., 1982, 11–27. Az Ady kvázi-megváltói szerepére való hivatkozások II. világháború utáni karrierje ugyanakkor nem függetleníthető az Ady-recepciónak a forradalom témája iránt tanúsított élénk, és egy időben szinte kizárólagos – Ady költészetét egy üdvtörténeti narratívába ágyazó – érdeklődésétől sem. Ez

utóbbi vonatkozáshoz lásd: Szirák Péter, *Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukciók az Ady-recepcióban* = *Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő – Kulcsár-Szabó Zoltán – Menyhért Anna, Anonymus, 1999, 36–38. Valamint: Gintli Tibor, *A Minden-élmény jelentősége Ady lírájában* = Uő., *Irodalmi kalandtúra*, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 2013, 15–17.

10. Ehhez az összefüggéshez – mely a modernitás és a történelem összefüggése – lásd: Paul de Man, *Irodalomtörténet és irodalmi modernség* = Uő., *Olvasás és történelem*, ford. Nemes Péter, Osiris, Bp., 2002, 82.

11. „Úgy van talán: szép a világ s jó, / Mi vagyunk satnyák, betegek, / Jégfagyos csókokban fogantunk / S a fagy a lelkünk vette meg. / Szent kéj a csók és szent az élet, / A párzás végtelen sora / S átok a csók, átok az élet, / Ha nincs a csóknak mámora, / Az eltűrt csókok tunya nászán, / A langyos csókok éjjelén / Az átok egyre nő fölöttünk / S így lesz az élet lomha, vén. / S így leszünk mi, párzó királyok, / Kopottak, búsak, betegek, / Kiknek csókolni szomjas tűzzel / Már nem szabad és nem lehet.”

12. Vö. Vezér, *i. m.*, 118.

13. Vö. Király István, *Ady Endre I.*, Magvető, Bp., 1970, 196.

14. A *Vér és arany* versei kapcsán szintén a beteljesülés ritkán kiemelt „kudarcáról” szól: Szegedy-Maszák, *i. m.*, 326.

15. Vö. Werner Hamacher, *Afformatív, sztrájk*, ford. Szabó Csaba = *Az árnyék helye. Tanulmányok a batalom, a morál és az erőszak kérdéseiről*, szerk. Gulyás Gábor – Széplaky Gerda, Kalligram, Pozsony, 2011, 209. Lásd ehhez: Balogh Gergő, *Afformatív. A performativitás kritikája Werner Hamacher munkásságában*, Alföld, 2019/6, 72–89.

16. Ellentétben Kenyeres Zoltán szerepelméletének belátásaival, melyek szerint az Ady-versben megjelenő én elsősorban olyan szerepként értelmezhető, amely nem vonatkozatható vissza egy mögöttes szubjektum valóságára, és így nem egy szubjektum megnyilatkozásairól, hanem az egymással egyenértékű, párhuzamosan jelenlévő szubjektumokról, a szubjektivitás plurális struktúrájáról beszélhetünk e költészet esetében (vö. Kenyeres, *i. m.*, 56–57; 71–72.), az Ady-versek, mint a fenti példánál is látható, nagyon is tételeznek egy, az olvasás számára mindenkor hozzáférhetetlen tartományt, ráadásul még csak az sem biztos, hogy a lírai én különböző változatainak prezentációját saját teljesítményükként mutatják fel (ami nem az alkotó, hanem a befogadó kitüntetését jelenti). Sőt, az Ady-versek megnyilatkozását gyakran egy, az irodalmi befogadás számára hozzáférhetetlenként tételezett, ám ennek ellenére vagy éppen emiatt újra és újra kilátásba helyezett tartomány, az én autentikus léte határozza meg („Gerjedd lelkemnek ki látta valóját?” – *Ki látott engem?*), amely az olvasás során előállított szubjektivitás szerkezetébe egyfajta hiányként íródik.

17. Vö. de Man, *i. m.*, 75; 83–84.

KONKOLY DÁNIEL

Minden mozgásban van

AZ ERŐSZAK METAPOÉTIKUS VONATKOZÁSAI OVIDIUS *METAMORPHOSES* CÍMŰ MŰVÉBEN

Ovidius *Metamorphoses* című műve kimeríthetetlen tárháza a különböző szembenállások közötti határok elbizonytalanításának. Emberek változnak állattá, növénynyé, tárgyakká vagy éppen istenné, holtak támadhatnak fel, továbbá a korban szigorúan elválasztott műfaji jellemzők folynak egymásba: a költemény hexameterben íródott, de nem hőseposz; a szerelmi elégiák témáit és nyelvét használja, de nem disztichonos. Ovidius műve gyakran él narratív határsértéssel is: az elbeszélő többször megszólítja az olvasót. Elmosódhat a határ például különböző érzékterületek között is: Narcissus történetében a látás és a hallás között.¹ Ezeknek a határ-

átlépéseknek gyakran erőszakos cselekmények a kiváltói, amelyek többször meta-poétikus értelmezési lehetőségeket nyitnak meg.² Ennek legnyelvközelibb példája, mikor a Philomela és Procne-történetben Teresus kivágja sógornőjének, Philomelának a nyelvét azért, hogy a lány ne tudja elbeszélni nővérének a rajta elkövetett erőszakot. A latinban – ahogy a magyarban és még sok más nyelvben – egybeesik a hangképzéshez szükséges szerv és a diszkurzív értelemben vett nyelv lexémája. Fontosabb ennél azonban, hogy Philomela levágott nyelve „*ipsa iacet terraeque tremens in murmurat atrae*” (VI, 558), amely szabad fordításban annyit tesz, hogy Philomela kimetszett nyelve a vértől sötét földön remegve mormolt. Az *immurmur* artikulálatlan hangot jelent, nem véletlenül, hiszen az artikulációhoz szükséges szervektől lett elválasztva a nyelv. William Anderson kommentárja szerint azonban ezen a ponton jelzőcserék történnek, vagyis nem a levágott nyelv, hanem a lány remeg és ad ki artikulálatlan hangokat nyelvének hiányában.³ Ha azonban az első értelmezés mellett döntünk, vagyis amellet, hogy nem történik jelzőcsere, hanem a levágott nyelv önálló életre kel, akkor tulajdonképpen a történet annak lehet az allegóriája, ami több ovidiusi elbeszélésben is fontos szerepet játszik: a megszólalók képtelenek uralni azt, hogy mit is jelentenek a megnyilatkozásaik.

A *Metamorphoses* más helyein is megtörténik, hogy a testről leválasztott szervek beszélni kezdenek, vagy az adott nyelvi megnyilatkozás nem a szándéknak megfelelően értelmeződik. Például az ötödik könyv elején (105–106. skk.), mikor Perseus Phineus társait mészárolja le, az egyik priba levágott feje még elrebeg egy átkot Perseus felé. A nyelvnek ez a fajta önműködése vagy uralhatatlansága vissza-visszatérő jelenség a *Metamorphoses*ben. Io vagy Actaeon például szólni szeretne, de állati alakban, a megfelelő hangképző szervek hiányában nem tudnak emberi nyelven megnyilatkozni. Cephalus és Procris történetében pedig a megszólaló szándékától való eloldódásban mutatkozik meg a nyelv önműködő jellege: Cephalus felesége, Procris fülébe jut a hír, hogy a férfi vadászat után az Aura nevű nimfával enyeleg, mikor tetten akarja érni férjét, kiderül, hogy nem egy nimfával, hanem a szellővel, latinul az aurával van találkozója. Félrevezető még Procris számára, hogy Cephalus a szerelmi elégiákból ismert *optima* (VII, 839.) jelzővel illeti a szellőt, ami az említett műfajú szövegekben a kedves jelzője.⁴ A megbizonyosodás utáni pillanatban azonban – tudniillik, hogy férje nem egy nimfát, hanem egy légköri jelenséget illetett a jelzővel – Procris zajt kelt az egyik bokorban, Cephalus pedig zsákmány reményében odahajítja a dárdáját, halálos sebet ejtve feleségén. Procris hibás interpretációjából levezethető halála bizonyítja, hogy igenis életbevágó tényei vannak az értelmezésnek, hiszen Procris életébe kerül, hogy egy nem megfelelő helyzetben vél működésbe lépni egy műfaji kódot. Másképpen szólva: elmossa a határt az élet és az irodalom között, de nem a megszokott irányból teszi ezt, nem a költészetet olvassa az élet irányából, hanem egy valós eseményt értelmez az irodalom felől. Jóllehet Ovidius szövegei erősen utalnak a mitológiai hagyományra, irodalmiasak, így feltehető, hogy nincs értelme valóságosabbnak tekinteni az elsődleges narratív szintet, azonban éppen a szöveg tesz erre ajánlatot: Procris azért veszti életét, mert nem érzékeli a határt a költészet és az élet között.⁵

A dolgozat további részében tehát nem egy ovidiusi történetre fogok fókuszálni, hanem a *Metamorphoses* olyan elbeszéléseiből hozok példákat, melyekben az

erőszak szoros összefüggésbe kerül a nyelvnek vagy a költészetnek a hatásával, amely gyakran bizonyos kategóriák közötti merev szembenállás feloldását eredményezi. Ennek lehet egyik példája a Syrinx-történet, amely az Io-történetbe beékelte elbeszélés. Iuppiter megbízza Mercuriust, hogy rabolja el számára a tehénné változtatott kedvesét, Iót. Bonyolítja a dolgot azonban, hogy Iuno a százszemű Argost bízta meg a tehén őrzésével. Mercuriust a szöveg – egy antonomasiával élve – következetesen Atlantiadesnek nevezi, azaz Atlas unokájának, hiszen nem leplezheti le az istent, aki álruhában van, pásztornak álcázva magát Argos előtt. Mercurius nem messze a százszemű szörnytől telepszik le, és játszani kezd a pán-sípján. Az isten hangszere elnyeri Argos tetszését, aki rákérdez, hogy mi is az tulajdonképpen, amin játszik. Mercurius ekkor elmeséli a pán-síp keletkezésének a történetét, azaz a Syrinx-történetet, amely kísértetiesen hasonlít a Daphné-történetre, csak itt Apolló helyett Pan üldöz vágyaival egy nimfát, aki inkább növényné, nád-dá – amiből végül a sípok készülnek – változik, minthogy elszenvedje az isten erőszaktevését. Az isten által előadott bukolikus költeménynek azonban nem a könnyed szórakoztatás a célja. Argos a műfaji kódoknak megfelelően olvassa a történetet, és álomba szenderül.⁶ Mercurius éppen erre számított, így tehát fegyverével, a hajlított pengéjű harpéval már könnyűszerrel levághatja a szörny fejét.

Az iménti példákban következően már nem is meglepő, hogy a *Metamorphoses* magának a költészetnek az eredetét is kapcsolatba hozza az erőszakkal. Mikor az ötödik könyvben Perseus levágja a kígyóhajú Medusa fejét, akinek tekintetétől mindenki kővé dermed, ráadásul éppen azzal a karddal, a harpéval (V, 69) teszi, amivel Mercurius ölte meg Argost, a kiömlő vérből megszületik Pegasus, aki a Múzsák lakhelyét, a Helikon hegyét repülés közben megüti lábával. Ezen a helyen fakad fel a költészet forrása, a Hippocrene, vagyis a „lóforrás”, melynek elbeszélése már magában is metapoétikus, hiszen az eseményt elbeszélő sor („*factas pedis ictibus undas*” V, 264) (szó szerinti fordításban: „a lábak lüktetésével megütött habok”)⁷ kettő, az időmértékes verselésre utaló szót is magába rejt: az egyik a *pes pedis*, amely egyszerre jelent lábat és verslábát is, a másik pedig az *ictus*, amely a hosszú és rövid szótagok váltakozásának lüktetésére is utal.⁸ Lynn Enterline Ovidius-monográfiája nyomán pedig azt mondhatjuk, hogy tehát nem egy szubjektum elméje a költészet forrása, hanem a véletlen és a lábak mozgása („*pedis ictibus*”).⁹ Közvetve pedig az erőszak, Medusa meggyilkolása – tehetjük hozzá. A pegazus szárnyalása és a költészet születése a *Metamorphosest* éppen újrafordító Cseh Zoltánnak a költészetében is megtalálható. A *Pegazus istállója* című versében Enzensberger versautomatája jelenik meg, amely egy reptéri kijelzőre emlékezteti a lírai ént. Az automatán megjelenő új sorok így a repülőök indulásával is indexikus viszonyba kerülnek. A szöveg viszont ovidiusi kontextusba helyezi az eseményeket, így tehát a reptér Pegazus istállójává, a repülőök pedig pegazusokká változnak, amiknek szárnycsapásai mind egy-egy új verssort szülnek.

A *Metamorphoses* más pontjain is olvashatunk a költészet és a test kapcsolatáról. Lynn Enterline imént is idézett monográfiája arra is felhívja a figyelmet, hogy az esztétikai tapasztalat szavaiba, leírásaiba a testen elkövetett erőszak íródik bele, például Proserpina-történetében.¹⁰ Az alvilág istene, Dis első látásra beleszeret a lányba, és még ugyanabban a hexameterben, az V. könyv 395. sorában meg is erő-

szakolja. Ha követjük Enterline értelmezését a *rapio* igéről, illetve az ebből képzett *raptus* befejezett melléknévi igenévről, amelyből egyébként az angol *rape* ige is származik, akkor ebből az következik, hogy a Dis által, Proserpina miatt érzett elragadtatottság ragadja arra, hogy elragadja, azaz megerőszakolja a lányt. A latin nyelv a *raptus* poliszemiája miatt diktálja ezt az analógiát az esztétikai tapasztalat és az erőszak között, hiszen a szóban forgó participium egyszerre jelenthet elragadtatottságot,¹¹ valakinek az elrablását és nemi erőszakot is. Tehát a *rapio* elsődleges jelentései (meg-, elragad valakit, ki-, illetve elrabol) miatt, az esztétikaival való találkozáshoz kötődő jelentésbe is beíródik a testi tapasztalat.

Ennek lenne egy szélsőséges példája, mikor a Medusa-történetben Perseus a Gorgó levágott fejének segítségével kővé dermedti ellenfeleit, mivel ekkor a rácsodálkozásban (*miror*, leggyakrabban *miratur* alakban) már eleve benne rejlik dermedtséget nagyítja fel a szöveg ekképpen, vagyis az áldozatok kővé dermedése a Medusa arcának borzalmassága miatti csodálkozásnak lenne az allegóriája. Az V. könyv 205–206. sorában olvashatunk erről, mikor is „Astyages dőbben, s ugyanazzá válik eközben, / márvány-arca csodálkozik és így dermed örökké” (Devecseri Gábor fordítása). Más történetekben is kővé dermedésként metaforizálódik a döbbenet: Proserpina történetében például a lány anyját írja le ekképpen az elbeszélő, mikor az a lánya elrablásáról értesül: „Hallja a bús anya ezt, megdöbben, szikla gyanánt áll” (Devecseri Gábor fordítása). De Narcissus történetében is hasonló történik, mikor a fiú a forrásba tekintve beleszeret saját képmásába, az elbeszélő úgy írja le a döbbenettől mozdulatlaná váló fiút, mintha az egy márványszobor lenne: „adstupet ipse sibi vultuque immotus eodem / haeret, ut e Pario formatum marmore signum” („elbámul ő maga saját magán és ugyanolyan arccal, mozdulatlanul néz, ahogy egy paroszi márványból készült szobor”) (III. 418–419). Az idézett passzus értelmezéséhez megemlíthetjük Hardie észrevételét, mely szerint az „adstupet” („elbámul”) ige a művészeti alkotások szemlélésének szava.¹² Például az *Aeneis* első énekében szereplő ekphraszisz – a Iuno-templom freskóiról, amelyek a trójai háborút örökítik meg – is azzal indul, hogy Aeneas elbámul („stupet”) (*Aen*, I. 495) az őt is ábrázoló képeken. Tehát mindkét szereplő elcsodálkozik, miként észleli saját vizuális reprezentációját. Az élő és élettelen, eredeti és annak szimulákruma közötti egyértelmű viszony bizonytalanodik el, mikor az elbeszélő szoborhoz hasonlítja Narcissust, ahogy nem sokkal később, mikor a szerelemtől lángoló fiú olvadó viaszhoz hasonlítódik,¹³ amely megidézheti Horatius *Szatírái* első könyvének nyolcadik darabját, ahol a szerelmi varázslás kellékeként szolgáló viaszfigura emésztődik el a tűzben, mely bábuk azt a személyt formázzák, akire a bűbáj vonatkozik. Így a viasz említése is egy szimulákrumhoz teszi hasonlónvá a fiút. Jelen esetben a *miror* és az *adstupeo* ige, és a *raptus* igenév fentebb elemzett használatai nem is annyira az erőszakos cselekmény és a metapoétikus értelmezés közötti határokat oldják fel, hanem egyfajta vibráció jön létre a kétféle jelentéssík között, hiszen mindkettő egyszerre van jelen az adott nyelvi elemekben.

Medusa tekintetének inverze a Pygmalion-történet, amelyben élő és élettelen határa bizonytalanodik el a művészet hatására.¹⁴ A *Metamorphoses* értelmezői szerint a beékelte elbeszélések mindig visszavetítendőek az adott elbeszélőre. A Pygmalion-történetnek Orpheus az elbeszélője, akivel többszörösen is kapcsolatba hoz-

ható a ciprusi szobrász története, aki egyrészt azért vonódik be az elbeszélte történetbe, mert Pygmalion mítosza (a kővé dermedt kedves emberré változik) azt mutatja meg, hogy az, ami a feleségével saját hibájából történt – tudniillik, hogy kővé dermedt – egy megfordítható folyamat. Másrészt Orpheus arról híres, hogy énekével nemcsak az állatokat és a fákat, hanem még a köveket is megmozgatta, más-ként szólva megindította. A megindítás, azaz a *movere*, a *movere-docere-delectare*, az irodalommal szemben állított hármass elvárás első eleme tehát mintegy metaleptikusan értelmezendő, hiszen nemcsak a történetbeli szobornak kell elindulnia, hanem a történetet hallgatóknak is meg kell indulniuk.

Találhatunk olyan beékelte elbeszélést is a *Metamorphoses*-ben, amelyben egy szőttes, Arachné szőttese semmivel sem bizonyul rosszabbnak, mint ellenfeléé, Minerváé, vagyis az isteni és az emberi alkotás különbsége válik semmissé. A túl jól sikerült alkotás annyira feldühíti az istennőt, hogy széttépi ellenfele szőttését, és a vetélővel háromszor-négyszer fejbe vágja. Mikor Arachné ettől elkeseredve megkísérli felakasztani magát, az istennő büntetésül pókká változtatja. Arachné függve marad, de szőhet egész életében. Ebben az esetben tehát egy halandó műalkotása által kiváltott esztétikai tapasztalatnak az istenihez mérhető volta váltja ki Minervából az erőszakos cselekedeteket.

Az Arachné történetét megelőző elbeszélésben szintén halandók vetélkednek istenekkel, ezúttal a múzsákkal kelnek versenyre Pieros lányai. William Anderson kommentárja írja, hogy Calliopénak a Ceresről előadott himnusza túlzottan is bonyolult szerkezetű, ráadásul a himnuszok intenciójával ellentétben nem dicsőíti az istenséget, hanem inkább csak annak kisszerűségét mutatja meg.¹⁵ Például akkor, mikor gyíkká változtat egy gyereket, miután az kigúnyolta az álruhában tevékenykedő istennőt. Ennek ellenére a dalverseny bíráiul megtett nimfák egyhangúlag a múzsára szavaznak. A teljes konszenzus mindig gyanút kelthet, főleg akkor, ha, Anderson kommentárja szerint több szempontból sem felel meg Calliope himnusza a műfaji elvárásoknak. Lehetséges tehát egy olyan olvasat, amely szerint a nimfák éppen a konszenzusra jutó szavazással igyekeznek elleplezni azt, hogy semmilyen esztétikai tapasztalatot nem váltott ki a múzsá himnusza. A múzsák ellenfelei, a Pierisek viszont igen is hangot adnak elégedetlenségüknek. Esetükben elmaradt az imént is említett *movere*-összetevője az esztétikai tapasztalatnak, azaz nem hatott testileg rájuk az előadott himnusz. Ezt az elmaradt mozzanatot igyekeznek pótolni a Múzsák, mikor szarkává változtatják mind a kilenc lányt. Ebben a történetben az erőszak tehát – amely feltöri a határt ember és állat között – mintegy az esztétikai tapasztalat helyettesítője működik az elbeszélés diegézisében. Másképpen szólva: mivel Pieros lányaira nem gyakorolt hatást a Múzsák himnusza, ezért megfosztatnak attól a képességüktől, hogy esztétikai tapasztalatban részesülhessenek, sőt, attól is, hogy kiválthassák azt (a szarkák cserregése köztudottan kellemetlen).

A szakirodalom a Daphné-történet metapoétikus mivoltára is felhívja a figyelmet.¹⁶ Az Apolló által üldözött nimfa, Daphné könyörög, hogy rontsák el az istenek alakját – a latin nyelvű szövegben a *figuráját* –, amely ezt a bajt hozta rá. Daphné fohásza meghallgattatik, és mire utolérné az isten, babérfává változik. Mivel a tervezett nemi erőszakot Apolló így már nem tudja végrehajtani, ezért nyelvi

erőszakkal helyettesíti azt. Mivel Ferdinand de Saussure szerint minden nyelvi jelölés önkényes,¹⁷ így talán nem túlzás azt mondani, hogy az az esemény, hogy Apollo a győzelem szimbólumává teszi a babért, amivé a lány változott, egy erőszakos cselekedet. Daphné igazi figurációja tehát egy meta-szinten megy végbe, hiszen az igazi figuráció az, hogy figurává, a győzelem és a halhatatlanság szimbólumává válik.

A *Metamorphoses* műfaji tekintetben is erőszakos, olyan témákat mozgat, amelyeknek nem a hexameter az autentikus közege. Például Apolló és Cupido szóváltása Daphné történetének elején az új funkciójáról arra mutat rá, hogy míg Apolló a metrum által diktált műfaji kód szerint értelmezi az új szerepét, vagyis gyilkos fegyvernek tekinti azt, addig a disztichonos szerelmi elégiák nélkülözhetetlen szereplője, Cupido a szerelemmel hozza összefüggésbe. Másképpen fogalmazva, elégikus események (Apolló szerelemre lobbánása) kísérik az epikus történetet (Apolló éppen ezelőtt nyilazta halálra Pythont), vagyis műfajkeveredés történik. Ezzel hozható összefüggésbe az is, hogy a vadászat és a szerelem szókinccse keveredik például Daphné történetében is.¹⁸

Szintén a műfaji határok áthágásának számít, hogy a *Metamorphoses*-ben megjelenő összes *locus amoenus* az erőszak színterévé válik,¹⁹ hiszen ezek a helyek a hagyományban inkább a békés, bukolikus jelenetek színhelyéül szolgálnak.²⁰ Ez a hely, tehát a *locus amoenus* egy olyan árnyékos zug, amely emberi kéz által érintetlen, gyakran egy istenség kedvelt helye, és többször víz közelében található.²¹ Fontos az imént említett „érintetlen” jelző, hiszen az *intactus* a latin nyelvben szexuális konnotációval bír.²² A Narcissus-történetben például mind Narcissus teste, mind a halálát okozó forrás az érintetlen jelzőt kapja. Vagyis ebben az esetben is – ahogy korábban az erőszak és a metapoétikus aspektusok esetében – a latin nyelv többértelműsége diktálja, hogy a *locus amoenus* a szexuális erőszak színhelyévé váljon.

Ovidius *Metamorphoses* című művében tehát az erőszakos cselekmények többször is a műfaji határok áthágásával állnak kapcsolatban: Procris szerelmi elégiának tekinti az életet, és ezért meg kell halnia, vagy Mercurius egy idilli bukolikus énekkel altatja el Argost, hogy meggyilkolhassa. Továbbá a *Metamorphoses* bizonyos erőszakos eseményei (nemi erőszak, kővé dermedés) a latin nyelv ambiguitásából adódóan a befogadás elvárt mintázataira utalnak (elragadottság, döbbetnet). Az ovidiusi szövegben ezernyi funkciót betöltő átváltozás Daphné történetének esetében éppen megakadályozza a fizikai erőszakot, az erőszak azonban mégsem elkerülhető: Apolló nyelvi erőszakot hajt végre, mikor önkényesen az üldözött lányból születő babérfát önmaga szimbólumává teszi. Az viszont már ránk, az olvasókra kiszabott feladat, hogy eldöntsük, hogy hol húzódik a határ Ovidius több mint kétezer éves szövegének újraértése és erőszakos értelmezői kisajátításai között. A filológus csak remélni tudja, hogy a szövegek újraértése a hagyomány folytonosságáért felel, vagyis azért, hogy jelenkori kérdéseinkre is választ kapjunk egy olyan műalkotástól, amely nyilvánvalóan nem kalkulálhatott még a kérdés felmerülésével sem.

JEGYZETEK

1. Krupp József, *Distanz und Bedeutung. Ovids Metamorphosen und die Frage der Ironie*, Winter, Heidelberg, 2009, 98.
2. Vö. Garth Tissol, *The Face of Nature. Wit, Narrative and Cosmic Origins in Ovid's Metamorphoses*, Princeton UP, Princeton, 1997, 129.
3. William S. Anderson, *Ovid's Metamorphoses, Books 1–5*, University of Oklahoma Press, Norman, 1998, ad loc.
4. William S. Anderson, *Ovid's Metamorphoses, Books 6–10*, University of Oklahoma Press, Norman, 1972, ad loc.
5. A *Tristiában* is olvasható egy rész, amely szerint Ovidius olvasói maguk is így tesznek, hiszen a lírai én cselekedeteit a költőéivel azonosítják: „Hidd el: versem más, mint jellemem, itt a különbség: / életem erkölcsös, Múzsám ajka ledér” (III, 353–354) (Erdődy János fordítása). Persze az ilyen jellegű önértelmezések esetében, amikor az irodalom azt állítja magáról, hogy hazudik (vö.: Epimenidész-paradoxon), maga az ezt állító kijelentés hitele is megkérdőjeleződik.
6. A *Metamorphoses* olvasójával is folyton valami hasonló történik, hiszen Ovidius megidéz bizonyos műfaji kódokat, majd gyakran a műfajhoz kötődő elvárás ellenében folytatja a történeteit. Vö. Tissol, *i. m.*, 3.
7. Ha azt másképpen nem jelölöm, akkor a latin szövegek fordításai tőlem származnak.
8. Stephen Hinds, *The Metamorphosis of Persephone. Ovid and the Self-conscious Muse*, Cambridge UP, Cambridge, 3–24.
9. Lynn Enterline, *The Rhetoric of Body from Ovid to Shakespeare*, Cambridge UP, Cambridge, 2000, 80.
10. *Uo.*, 78.
11. *Oxford Latin Dictionary*, szerk. P. G. W. Glare, Oxford UP, Oxford, 2012, ad rapio
12. Philip Hardie, *Ovid's Poetics of Illusion*, Cambridge UP, Cambridge, 2002, 146.
13. „ut intabescere flavae / igne levi cerae [...] solent” („ahogy a sárga viasz szokott a könnyű tűzben megolvadni”) (III. 487–489).
14. A történetről legutóbb magyar nyelven: Acél Zsolt, *Orpheus éneke. Ovidius metapoétikus elbeszélései a Metamorphosesben*, Ráció, Bp., 2011, 131–140.
15. Anderson, *Ovid's Metamorphoses, Books 1–5*, ad loc.
16. Enterline, *i. m.*, 6.
17. Ferdinand de Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, ford. B. Lőrinczy Éva, Corvina, Bp., 1997, 93.
18. Hugh Parry, *Ovid's Metamorphoses: Violence in a Pastoral Landscape*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 1964, 270.
19. Stephen Hinds, *Landscape with Figures: Aesthetic of Place in the Metamorphoses and its Tradition* = *The Cambridge Companion to Ovid*, szerk., Philip Hardie, Cambridge UP, Cambridge, 2006, 122–149.
20. Carol E. Newlands, *Violence and Resistance in Ovid's Metamorphoses = Texts and Violence in the Roman World*, szerk. Monica R. Gale – J. H. D. Scourfield, Cambridge UP, Cambridge, 2018, 146.
21. Parry, *i. m.*, 275–280.
22. *Uo.*, 276.

TÓTH ORSOLYA

„a kellő határon túl...”

POLITIKAI RAJONGÁS ÉS SZENVEDÉLYELMÉLET KEMÉNY ZSIGMOND
KÖDKÉPEK A KEDÉLY LÁTHATÁRÁN CÍMŰ BESZÉLYFÜZÉRÉBEN

Határok

„Rögeszméink gyakran vétkesebbé tesznek minket, és szerencsétlenebbé más mint bűneink”¹ – így hangzik Kemény Zsigmond *Ködképek a kedély láthatárán* című beszélyfüzérének záró mondata. E szavakat a regényként is olvasható történet egyik szereplője és elsődleges elbeszélője, Várhelyi jegyzi fel a naplójában, s retorikai pozíciójukat tekintve konklúzióként is olvashatóak. A bűn és az erény kérdéséről a regény másik szereplője, Florestan is elmélkedik, s axiomatikus megfogalmazása szerint „bűneink nagy része túlhajtott erény, erényeink nagy része ki nem nőtt bűn”. Bűn, erény, rögeszme és fátum – e fogalmak a Kemény-életmű értelmezésének sarokkövei. Szerepük, funkciójuk Gyulai Pál elemzése óta meghatározóak a Kemény-regények tragikumértelmezése szempontjából. A recepciótörténet viszszatérő eleme Gyulai emlékbeszédének egyik részlete, mely szerint „Kemény nem annyira a bűnök tragikumát rajzolja, mint inkább a nemes szenvedélyek, mondhatni, az erény tévedéseit. Mintegy hirdetni látszik, hogy a bűntől könnyebb megóvni magunkat, mint nemes érzéseink eszélytelen elragadtatásaitól.”²

A nemes érzések „eszélytelen elragadtatásai” azonban nem csupán Kemény fikciós prózájából lehetnek ismerősek. A *Ködképek...* megjelenésével közel egy időben Kemény publicisztikájában is olvashatunk arról, hogy „[...] szenvedélyek lényegében fekszik, hogy minden ragaszkodás egy gondolathoz, érdekhez vagy célhoz, a kellő határon túl rajongást szül, mely viszont a legerősebb ostromszertől, ti. a józan észről, a legbiztosabb bástyától, a tapintattól és a legsérthetlenebb vértől, az igazságtól fosztja meg a szeretett ügyet.”³ Kemény az *Élet és Irodalomban* a „nemzetiség iránti buzgóság” határaitól beszélt így. Jól látható, hogy „a kellő határ” megtartása, avagy a határátlépés, nem csupán etikai szempontból, a bűn és az erény szempontjából jelentős, de alapvetően meghatározza a szenvedélyek természetét. A határátlépés minden esetben rajongást és fanatizmust eredményez.

Miként értelmezhető a rajongás fogalma a Kemény-életmű szempontjából? Lélektani és morálfilozófiai szempontból Barla Gyula könyve szánt kiemelt szerepet a rajongás problémájának. Kemény *Gyulai Pál* című regényében az jelenti a tragikum forrását, hogy Gyulaiban a hálaérzet mértéktelenné nőtt, a tiszta fönséges érzés rajongássá alakult át.⁴

Barla arra is felfigyelt, hogy Kemény nemcsak regényeiben, de politikai röpirataiban is elítéli a rajongást. A politikában az érzelmek áradását rajongásnak bélyegzi, s negatív értékítéletet jelent, ha valakit rajongónak nevez.⁵ Barla jól érzékeli a rajongás fogalmának centrális szerepét a Kemény-életműben, ám a fogalom történeti kontextusának részletes feltárása ez utóbbi évtized eredménye.

Takáts József *A rajongókat* elemezve arra a következtetésre jutott, hogy Kemény nagyjából abban az értelemben használta a kifejezést, ahogyan a rajongást tárgyaló 16–18. századi irodalom. Amit azonban Kemény rajongásnak nevezett az 1850-es években, azt a regény cselekményének idejében, a 17. században még enthusiasmusnak vagy Schwärmereinek nevezték. Magyar nevet vélhetően csak 1800 után kapott, amikor a német kifejezést előbb rajoskodásnak, utóbb rajongásnak fordították.⁶ Kora újkori karriertörténete Luther szóhasználatával kezdődött, aki főként az 1520-as, 1530-as évek millenarista protestáns mozgalmait nevezte rajongónak.⁷ A vallási kontextusból a kifejezés átkerült az orvosi, politikai, morálfilozófiai, esztétikai és pszichológiai diskurzusba, s jelentése döntően negatív volt. Takáts írása e ponton a rajongás és a felvilágosodás kapcsolatát vizsgáló tanulmánykötet előszavát idézi: „A rajongást fenyegetésnek tekintették a tekintélyre és a rendre, nemcsak a vallási mértéktelenség különféle formáiban, de világiasabb megjelenési formáiban is, mint amilyen a hiperracionalitás, a magába vonuló szemlélődés, a tömeghez való hasonulás stb.” Ugyanebben a kötetben olvasható Jan Goldstein tanulmánya, mely szerint a rajongás a 18. századi Európában egyfajta „szitokszó”, a rajongó pedig negatív jelzőként értelmezhető. Ezt a státust Goldstein szerint annak köszönheti, hogy a fogalom dialektikus viszonyba kerül a leginkább tisztelt értékekkel, ebben az esetben a viszonylag új s leginkább sebezhető racionalizmus fogalmával.⁹ E pejoratív jelleg jól érzékelhető a rajongás (jórészt vallási analógiára épülő) politikai használatában, s a hivatkozott Takáts-írás is elsősorban a rajongás politikai fogalmára koncentrált. Ez utóbbinak fontos állomása Burke francia forradalom-interpretációja, amely Pocock értelmezése szerint a forradalmat a rajongás történetének fejezeteként, egyúttal a rajongás társadalmi karakterének teljes átalakulásaként értékelte. „A magát inspiráció hatása alatt állónak érző elme önimádata többé nem mint vallási fanatizmus, s nem a köznépet rászédő próféták műveként nyilvánult meg. Most a *gens de lettres* – az értelmiség műve volt...”¹⁰ Takáts meglátása szerint Kemény *A rajongók* című regényében és a politikai röpirataiban a rajongás e diskurzusához szólt hozzá, s értelmezte tovább az újabb politikai jelenségeket, elsősorban az 48-as forradalmi hullámot megtapasztalva.

Takáts meggyőző érvelése alapján *A rajongók* esetében tehát meghatározó hátter a Schwärmereihez kapcsolódó politikai diskurzus. Bár a regényben arra is találhatunk példát, hogy a rajongás egyfajta lélekállapot, ugyanakkor a magánérzelmekben jelentkező rajongás lényegesen jelentéktelenebb szerepet kap, mint a közérzelmek rajongása.¹¹ Elképzelhető azonban, hogy a Kemény-regények esetében összetettebb viszony tételezhető fel a magánérzelmekben megnyilvánuló rajongás és a politikai rajongás között.¹² Ennek okát abban látom, hogy a rajongásnak, legyen az politikai, vallási vagy éppen szerelmi, Kemény Zsigmond elgondolása szerint ugyanaz a gyökere.

A továbbiakban a rajongás-diskurzus részeként vizsgálom Kemény *Ködképek...* című beszélyfüzéréét, s elsősorban a rajongás antropológiai/morálfilozófiai és politikai vonatkozásait, illetve a határátlépés problémáit veszem majd szemügyre. Mindez azt is jelenti, hogy nem Florestan/Ameline, hanem Jenő Eduárd és Villemont Randon történetére koncentrálok. E két narratív szál megkülönböztetése

egyrészt komoly hagyománnyal bír az értelmezéstörténetben, másrészt a regény (már korábban idézett) utolsó mondata is megalapozhatja ezt az olvasásmódot. Várhelyi konklúziója úgy is értelmezhető, hogy regény egy rögeszméssé váló éretnyes férfi (Jenő Eduárd), illetve egy bűnös házasságtörő (Florestan) története. Jenő Eduárd története azt a folyamatot mutatja be, amelyben a jószándékú gróf, ha nem is világ-, de „birtokmegváltó” tervei túllépnek „a kellő határon”. Jenő Eduárd rajongóvá válik, majd a rajongás patológikus mértéket ölt és őrületbe fordul. A gróf történetének a „vén francia”, vagyis Villemont Randon által felkínált olvasata azonban megteremti a lehetőséget a terrorba torkolló francia forradalom és Jenő gróf történetének összekapcsolásához.

Rajongás

Idézzük fel ismét – immár e kontextusba helyezve – hogyan is fogalmaz Kemény az *Élet és Irodalomban*: „a szenvedélyek lényegében fekszik, hogy minden ragaszkodás egy gondolathoz, érdekhez vagy célhoz, a kellő határon túl rajongást szül, mely viszont a legerősebb ostromszertől, ti. a józan észről, a legbiztosabb bástyától, a tapintattól és a legsérthetlenebb vértől, az igazságtól fosztja meg a szeretett ügyet.”¹³

Kemény szenvedélyfelfogásához közelebb hozhat minket egykori tanára, Köteles Sámuel antropológiája. Köteles rendszerében a szenvedelmek (más néven: passio) az óhajtàssal és a hajlandósággal együtt a kívánó tehetség részei. Egyaránt vonatkozhatnak személyekre (eredhetnek szeretetből és szeretetlenségből) és tárgyakra, mint például a szabadság, becsület, rang, méltóság, hatalom. Köteles később összeveti a szenvedelmek és az indulatok természetét. Míg az indulatok kevés ideig tartanak, s az érző tehetséghez tartoznak, addig a szenvedelmek tartós hajlandóságok, amelyek gyökeret vernek a lélekben. Az indulat az embert kevés időre fosztja meg a szabadságától, a „szenvedelem néha örökre”. A szenvedélyek ösztönökből fakadnak, az ösztönöket a természet plántálta belénk, ha természetes határok között marad, akkor ártatlan ösztönnek nevezhetjük. Ám ha a természetes ösztön elfajul, akkor szenvedéllyé válik: a becsület szeretetéből így lesz hiúság és nagyravágyás. Dinamikus szenvedélykonceptiója szerint ekkor már nem ismernek határt, óhatatlanul kóros, patológikus irányba haladnak. Ha a szabadság természetes ösztöne és szeretete szabadság-kórrá fajul, politikai fanatizmussá változik.¹⁴ A filozófus nem használja a rajongás kifejezést, ám nem feledhető, hogy a 19. század harmincas éveiben a „fanaticus” lehetséges fordításai között már megtaláljuk a Schwärmerei magyarításában is visszaköszönő ábrándozót, a vakbuzgót és a rajongót.¹⁵

A XIX. század elején arra is találhatunk példát, hogy nem csupán a szenvedélyek, de az erkölcsi erények is túlzásba vihetők. Az őrültség lelki okait tárgyaló tanulmány a *Tudományos Gyűjteményben* hasonló állásfoglalásra jut: „De még az erkölcsi erények, a' vallás, a politica, sőt a' philosophia és az emberi természet legnemesebb érzeményci is, ha a' kiszabott határokon túl tsapongván, rajoskodó ábrándozássá (enthusiasmussá) fajúlnak: az őrültség szerző okaivá válhatnak.”¹⁶ A „kellő határon” túllépő szenvedélyek és erények a temperantia klasszikus elve

mentén értelmezhető. A rajongásról szóló első magyar nyelvű tanulmány, Edvi Illés Pál *A Rajoskodásról*¹⁷ című írása azt jelzi, hogy a fogalom problémamentesen illeszkedett a mértékletességre építő kortárs morálfilozófiai diskurzusba. A szerző a – megismerés típusainak megfelelően – „három rendbeli” rajoskodást tart számon: az érzéki, a képzelődési és az észbeli változatát. Az elsőbe az tartozik, „aki életmódjában és külsejében a közönségesen szokott rend és mértéktartás ösvényéről eltávozik”.¹⁸ A másodikba az tartozik, aki „esmereteinek eredete és értelme körül nem lelke és értelme törvényeiből, hanem belső és homályos érzelmeinek álhatatlan és mulékony képeiből indul ki, és így magának egy oly világot teremt, mely a jó Istennek rendszerinti és természeti világától egészen különböző”.¹⁹ A harmadik, s Edvi Illés szerint legtündökletesebb s egyben legkártékonyabb neme a rajongásnak: az észbeli rajoskodás. Közéjük számláltnak azok, akik az értelmet istenítik: „a Skeptikusok, a szabad-lelkek, az Atheisták, a Rationális Philosophusok”.²⁰

A mai olvasó számára Edvi Illés összefoglalása a rajongásról teljesen kaotikusnak tűnik. S ha felfedezhető benne valamiféle „közös tartomány”, akkor azt az alapozza meg, hogy így nevez szinte minden „józanágon és mértékletességen túli cselekedetet”.²¹ Az Edvi Illés által tárgyalt második kategória, a képzelődési rajongás viszont a Schwärmerei-fogalom ismeretelméleti vonatkozásait helyezi előtérbe. John Locke nevezetes értekezése például azokat nevezi rajongóknak, akik hajlandók kinyilatkoztatást színlelni, s elhithetni magukkal, hogy tetteikben és véleményeikben sajátos égi vezetés alatt állnak.²² Locke a rajongást az igazság szeretetével hozza összefüggésbe. Valamely tétel evidenciája ugyanis kizárólag a róla való bizonyítékainkban rejlik, tehát a „helyeslésnek bármely fokával lépjük is túl az evidenciának ezt a fokát, biztosságunknak ez a többlete valami más értelemnek és nem az igazság szeretetének köszönhető”. A rajongás a helyeslés egyik alapja, amelynek bizonyos emberekben ugyanaz a tekintélye, és ugyanolyan bizalommal támaszkodik rá, mint a hitre vagy az észre. A rajongó azonban elvétí mindkettőt: „Helyükbe teszi egy ember saját agyának alaptalan képzelgéséit, és ezeket mind a vélemény, mind a viselkedés alapjának tekinti.”²³ Kemény hadászati metaforára épülő megfogalmazásában a rajongás szembeállítás a józan ésszel és az igazsággal a rajongás-diskurzus ezen elemét idézik fel. A Schwärmerei-fogalom pozíciója ebben az értelemben az ész/igazság – képzelet/ábrándozás dichotómia segítségével határozható meg.

Visszatérve a rajongás XIX. századi antropológiai kontextusához, érdemes egy pillantást vetnünk az ész és képzelet kapcsolatára. Köteles antropológiája a képzelődést az ismerő tehetség alsó ágai között tárgyalja. Köteles szerint a „képzelődés nagy hatalmat gyakorol az emberen”, ám – a hierarchiában elfoglalt helye alapján – hasznos csak úgy lehet, ha „az értelem’ és az ész’ fenyítéke alatt tartatik”.²⁴ Köteles külön kategóriájaként kezeli a „teremtő képzelem” fogalmát. Ennek eredményei „[a] levegőben épített kastélyok vagy fellegrákok, vagyis az állapotok jobbítására gondolt tervek”.²⁵ Köteles antropológiai rendszerében hasznos befolyása van a képzelemnek az ismerő tehetségre, mert az elősegíti az értelem és az ész munkásságát, ugyanakkor ártalmas is lehet, mert „a tüzes és kicsapongó képzelem elnyomván az értelmet és az észet vallásbeli és politikai vakbuzgalmat szül”.²⁶ A teremtő képzelet munkája tehát bizonyos mértékben hasznos, „levegőben épített

kastélyokat”, „fellegvárakat teremt”, a Kemény-regény szóhasználatával élve: köd-képeket.²⁷ Erkölcsefilozófiai értekezésében azonban inkább az aggodalmakkal találkozunk: „Nem is bátorságos, hogy neki eressze az ember magát az enthusiasmusnak, mint amely kirekeszti az okosságnak és az ítélő tehetségnek józan és tsendes megfontolását.”²⁸ Mint Barla Gyula megállapítja, Köteles értekezését olvasva olyan érzésünk támad, mintha Széchenyi vagy Kemény világában járnánk. Mindhármukra jellemző, hogy az ész uralmában hisznek: a kebel szenvedélyei vagy a szív örvényei nemcsak tévútra terelhetik a rációt, de meg is semmisíthetik azt.²⁹

E keretek nem csupán a korszak antropológiai és morálfilozófiai gondolkodását, hanem az 1830-as és 40-es évek politikaelméleti írásait is jellemzik. Széchenyi a *Világ*ban ábrándozóként nevezi meg egykori önmagát. Oppozícióba állítva a „practicus embert” és az „ábrándozót” arra a meggyőződésre jut, hogy „minden nagy tett végbevitelekor és minden nagy tárgy felállításakor, ha sikert ohajtunk félre kell tenni az ábrándozást, a’ poesist, ’s ezen utolsónak akkor kell csak előre lépni, midőn a tett már lefolyt, már áll a tárgy, hogy azt dicső ének által a’ jövendőség örökké szép példa gyanánt zengje...”³⁰ A *Világ* ebben a kontextusban egyfajta Bildungsromanként is olvasható, amelynek hőse ábrándozóból „practicus emberré” válik, s munkájában most igyekszik kijelölni az ábrándozó (és a poéta) megfelelő helyét. A politikában és a kormányzásban bizonyos, hogy nincs helye az ábrándozásnak és a rajongásnak. A *Kelet népe* megkülönbözteti egymástól az „ész szavával” és a „szív andalgásával” kormányzót.³¹ Ez utóbbi elrettentő példái a francia forradalmárok, Desmoulins, Danton, St. Just, Robespierre. Ők azok, akik „a szív és érzelmek tévutaiba keveredvén” „vakbuzgó tébolyságba estek”, majd „ábránduk szerint az emberiség diszére, felebarátaik’ jóllétére felcsordultig fertőztetik embervérrel a’ hazai oltárt”.³² Széchenyi e példák segítségével azt a folyamatot mutatja be, hogy miként lesz „a legtisztább lélekből” a „legnagyobb zsarnok”. A labirintusban megtett út metaforája segítségével érzékelteti az ábrándozó útját, amelyben a kezdet mint „minden álfényű tömkelegnek a kezdete bájtel”, s az „andalgó...édes meglegedés között folytatja utját, sőt ha itt tövisre akad, és ez sérti haladó lábait, olly kéjjel élvezi kínait, mint amikor martir’ szenved a közjóért”.³³ A „tévutoni andalgást” az zavarja meg végképp, ha „versenytársak lépnek fel; „mert szenvedelm korbácsolják akkor a’ szenvedelmet, s minthogy az érzelemnek nincs határa – és ebben fekszik gyökéroka – hogy miért nem alkalmas a kormányzásra – és a képzelet nem ismeri ’az ennél ne továbbat’, mindinkább féket ragad a’ tévedező szív, míg elvégre a’ következmény szerint, mellyet szül, a legkérlelhetlenebb zsarnokká nem válik, melly előtt nincs könyörület; mert a’ szív, ha fanatismusra bősziül, még könyörületet sem ismer, és az Auto-da-fé-nek úgy leszen, mint a’ Guillotine-nak szerzője és feltalálója.”³⁴ Széchenyi érvelése szerint sem a képzelet, sem az érzelmek nem ismernek határt, egyedül az ész feladata lehet, hogy meg-
szabja azt.

Amikor Széchenyi a francia forradalmárok példáján keresztül próbálja bemutatni, hogy hová is vezet az ábrándozás és az ész helyett az érzelmek és a képzelet dominanciája a politikában, akkor nyílt Kossuth-kritikát gyakorol.³⁵ Közismert, hogy Keménynek a forradalmat követő s Kossuth szerepét értékelő írásai sok szempontból támaszkodtak Széchenyi egykori műveire.³⁶ A *Forradalom után* című

röpiratában igyekszik úgy magyarázni a magyar 1848–49-es eseményeket, hogy azok egy „vallási és politikai álmodozók” fajtájából való ember, Kossuth Lajos és túlzó, rajongó híveinek hatására mentek végbe.³⁷ Olyan politikai vezető volt tehát Kossuth, aki gyakran tévesztette össze a tényeket önnön képzelődésével, cselekvéseiben gyakran az utóbbi által vezetett, hiúsága abból táplálkozott, hogy magát a gondviselés kiválasztottjának tekintette.³⁸ Jenő Eduárd és Villemont Randon történetének részletesebb elemzése szempontjából azonban most sokkal fontosabb Széchenyi gondolatmenetének az a részlete, amelyben arról írt, hogy a francia forradalmi terror időszakában milyen stációkon keresztül lett a „legtisztább lélekből” a „legnagyobb zsarnok.”

A francia forradalom

Eötvös aforisztikus megfogalmazása szerint ami a „a francia forradalomra nézve a classicus ókor története volt”, az „korunkra nézve a francia forradalomé”. Az *Uralkodó eszmék*ben elmarasztalja a forradalom azon történetíróit, akik a „terroristák tiszta lelkesedését” rajzolták, az elkövetett „iszonyúságokat” úgy tudták előadni, mint „szükséges rosszat”.³⁹

A kortársak közül Vasvári Pál sem volt jobb véleménnyel a forradalom történetíróiról. A rajongás-fogalom metakritikai jellege köszön vissza egyik írásában, amelyben a „sine ira et studio” tacitusi parancsát preferálva azt a tanácsot adja, hogy „[l]ehet gyűlölni a zsarnokságot, lehet szeretni a szabadságot: de mindkét érzelem olyan, mely ha túlmegy egy határon vakbuzgalommá változik. S a túlzott szenvedély mindig eltörpít, lealacsonyít. A szabadságot szeretni szabad, imádni nem, mert az bálványozás. A zsarnokot megítélni szabad, üldözni felesleges. A vakbuzgó érzelmek megtestesül az íróban ő csakhamar egy szenvedély rabszolgája lesz.”⁴⁰

Az események kései interpretálói többnyire egyetértettek abban, hogy a konvent időszaka a forradalom „kivételes és tragikai korszaka volt”, amelyben fokozatosan „felfüggesztették a humanitást”, de – olvashatjuk Lermnier összefoglalásában – „végtére is a történelem nem idyll”.⁴¹ Edmund Burke egykori konzervatív forradalom-kritikája szerint pedig egyenesen „irtózatosságot színjáték”.⁴² Burke azonban a forradalmi terror kapcsán legfeljebb jóstehetségéről lehetett híres, ugyanis 1790 novemberében, amikor a *Töprengések* a könyvtárosokhoz kerültek, a francia forradalom ma asszociált eseményeinek java része még a jövő titka.⁴³ Ám a jakobinus terror jelensége felől fontosnak tűnik azon meglátása, mely szerint a kiemelkedően erényes emberek, ha türelmetlenek, veszélyesek, s túlzó intézkedéseikkel kísérlethetnek meg átlagos társaikat az erény útjára terelni. Az erkölcsi puritanizmusban a politikai autoritarizmus magva rejlik.⁴⁴ Ugyanezért lényeges az „ármánykodó filozófusok” ellen megfogalmazott kritikája. Burke párhuzamot von a közöttük és a szerzetesség ellen a XVI. században keresztshadjáratot hirdető protestánsok között. Közös vonásuk a minden nagy történelmi kataklizma okai között szereplő fanatikus lelkesedés, intellektuális kalandorság.⁴⁵

Burke polémiájának része az 1789. október 5-6-i események erősen dramatizált leírása.⁴⁶ A királynőt egykor Versailles-ban megcsodáló Burke így kesereg: „aligha

álmodhattam, hogy megérje, ilyen csapások zúdulnak rá gáláns férfiak országában, becsületes emberek, lovagok országában. Úgy hittem, tízezer kard repül ki hüvelyéből, hogy megbosszuljon akár egyetlen pillantást is, amely sérelemmel fenyegeti. – De a lovagiasság kora a múlté... Oda az élet megvásárlatlan bája, a nemzetek olcsó védelme, a férfias érzelmek és a hősi vállalkozás dajkája! Oda az elvek iránti fogékonyság, a becsület tisztasága, mely minden foltot sebesülésnek érzett, bátorságot ébresztett, miközben csillapította a hevességét, mely megnemesített mindent, amit megérintett, s melynek jelenlétében maga bűn is levetkőzi otrombaságát, s a fele rossz kivész belőle.⁴⁷ Burke szerint a lovagiasság adta a modern Európa arculatát, amely erőszak és ellenállás nélkül gyűrte le a kevélység és a hatalom vadságát; az uralkodókat arra kényszerítette, hogy magukra vegyék a társadalmi megbecsülés szelíd gyeplőjét, a rideg tekintélyt az elegancia irányába hajította, a törvények feletti diadalmas uralmat alávette a szokásoknak.⁴⁸

A lovagiasság – mint Kontler László megjegyzi – nemcsak érzelmi reagálás kiváltását célzó, nosztalgikus kifejezés, hanem egy komplex történeti jelenség Burke által átpolitizált elnevezése. Amikor megállapítja, hogy a vélemény és érzelem modern rendszere „a régi lovagiasságtól vette eredetét”, akkor a brit felvilágosodás Addison óta domináns, gyakorlatias áramlatához csatlakozik, mely az egyének és a kis közösségek „csiszoltságának”, ízlésének, kifinomultságának a társalgás és érintkezés útján való aprólékos javítgatásától várta a társadalom előmenetelét.⁴⁹

Burke-nél a rajongás fogalma szemben áll a csiszoltság eszméjével, a bölcsesség oppozícióban áll a fanatizmussal és a rajongással.⁵⁰ A bölcsesség számára a fanatizmus ragálya a legfélelmetesebb, s ami Párizsban felütötte a fejét, az az ateista fanatizmus.⁵¹ Burke szerint azonban politikai kérdésekben a szenvedélymentesség és a középút kívánatos.⁵² A reformtervek megvalósításakor is az „egyszerre megőrizni és megújítani” ideája fogadható el, visszautasítja a folyamat lassúságára vonatkozó ellenérvet. „Ha rombolásunk és építésünk tárgya nem a nem téglá és fa, hanem érző lények, akiknek helyzetén, állapotán, szokásain hirtelen változtatva tömegek sorsát pecsételhetjük meg.”⁵³ – írja a *Tőprengések*ben.

Burke forradalom-konceptiója és értékrendje közel állt Széchenyiéhez, az általa preferált értékekhez.⁵⁴ Ez utóbbi így foglalja össze a legfontosabbakat: „értelmi súly, polgári erény, szép szokás, ízlési varázs, kiművelt tudomány, életbölcesség, gyakorlati tapintat”.⁵⁵ Ezek hangsúlyozása – mint Horváth Hócher Ferenc megjegyzi – a kései felvilágosodás gondolkodásmódjának sajátja, ahogy az a kereskedőtársadalom brit politikai és gazdasági modelljében, valamint az ízlésesztétika morális és esztétikai tanításában testet öltött.⁵⁶ Ezen elvekhez és a lovagiasság ideáljából táplálkozó modern gentleman-eszményhez kötődik Kemény rajongás-fogalmának harmadik eleme: a józan ész és az igazság mellett hangsúlyozott tapintat. A Czuczor-Fogarasi-szótár szerint a tapintat átvitt értelemben nem más, „mint cselekvési ügyesség, különösen másokkal bánás módja, melynél fogva a dolgot kellő helyén találva érintjük, ahhoz célirányosan nyúlunk, valamiben valaki iránt bizonyos kimélettel járunk el”.⁵⁷ A tapintat ebben az értelmezésben kapcsolatba hozható a prudencia (okosság, gyakorlati bölcsesség) fogalmával, amely Burke forradalom-kritikájának is fontos eleme. E szerint a mindennapi életben nem lehetséges általános érvényű szabályokat megfogalmazni. Az emberi helyzetek ehhez túlságo-

san változékonyak és változatosak. A logikai következtetések helyett a dolgok természetéhez és körülményeihez kell alkalmazkodni az emberi világban.⁵⁸

Ködképek

Várhelyi elbeszéléséből megtudhatjuk, hogy Jenő gróf egykor katona volt, s pályafutása Napóleon bukásával és a Bourbon-restaurációval ér véget. Azzal az eseménysorral, amelyet a forradalom történészei annak közvetlen (és logikus) következményeiként aposztrofálnak, más szóval a zsarnokságtól a zsarnokságig vezető útként.⁵⁹ Jenő gróf a végét látja e folyamatnak, míg Villemont Randon a kezdeti események tanúja. Várhelyi elbeszéléséből megtudhatjuk, a „vén francia” XVI. Lajos lefejezésekor, tehát 1793-ban emigrált, viszont az elsődleges elbeszélő által közvetített önéletírása a Bastille ostrománál szakad félbe. Jenő Eduárd katonai pályafutása népboldogító törekvéseinek módszerét is meghatározza. Benjamin Constantnak a *Politikai alapelvekhez*⁶⁰ csatolt, *A hódító szellem és bitorlás az európai civilizáció tükrében* című írása a bonapartizmus kritikája, s a katonai diktatúra működésmódját elemzi. Alapkérdése arra vonatkozik, hogy a harcosok vajon páncéljikkal együtt levetik-e a szellemiséget is, melyet gyerekkoruktól a mindennapos vérfürdő és életveszély oltott beléjük? Válasza szerint a katonai szellem kártékony a civil életben. Az egykori katonák számára a törvény felesleges finomkodás, a formaságok elviselhetetlen koloncok, s mindenben a változtatás gyorsaságát becsülik majd, akárcsak egykor a hadicselekményekben.⁶¹ Constant munkája többek között a Napóleon által bevezetett katonai törvénykezés bírálata, amelynek alapelve a formaságok egyszerűsítése volt.⁶² Nem feledhető, hogy az elbeszélő a gróf jótéteményeit is hadászati metaforákkal jellemzi: Jenő Eduárd „katonarendet hozott” a faluba. Az ellentmondást tiltó katonai szellem nyilvánul meg Jenő Eduárd „akadályokat nem tűrő”⁶³ jellemében.

A gróf reformjainak központi eleme a tagosítás, ám Villemont Randon igyekszik ezt minden erejével megakadályozni. Kifogása azonban nem Jenő Eduárd terveire irányul, hanem a módszereire: az erőszak helyett a meggyőzést választaná. A „vén francia” ekkor beszél a zsarnokság elméletéről, majd bemutatja a nemes szívű zsarnokok galériáját. Időrendben az első a mitológiai archetípus, Triptolemosz, akit Déméter tanított a gabonatermesztés titkára. E mítoszból „a vén francia” azt emeli ki, hogy Triptolemosz „levagdalta azokat, akik nem kívántak kenyeret enni, amelyet ő rendkívül szeretett”.⁶⁴ A második zsarnok, Pizarro, a XVI. században a dél-amerikai inka birodalmat meghódító spanyolok vezére, aki „megsütteté a peruiakat, mert nem akartak úgy üdvözülni mint ő”. Eötvös William Prescott Peru meghódításáról szóló könyve alapján vázolja Pizarro reformjait, melynek ára „oly nagy despotizmus volt”, „minőre alig mutathat példát a történet”.⁶⁵ Robespierre a francia forradalom történetében a vakbuzgó téboly reprezentánsa. Villemont Randon interpretációja szerint mindhárman azok közül valók, akik az emberiséget erőszakkal kívánták boldogítani.

A „vén francia” ugyanakkor nem csupán tanítani próbálja Jenő gróft, hanem egyfajta tükörnek látja, saját egykori önmagára ismer benne. Felismeri a fanatizmus és rajongás alapvetően hasonló természetét, mely éppúgy működik akkor, ha

a zsarnok a francia filozófusokon iskolázódott, mint akkor, ha a napóleoni háborúk során hatott rá a katonai szellem. A történetben felsejlő mese-narratíva (erre utalnak a bűvös számok: a hét falu, vagy a 365 ablakos kastély) szerint Jenő gróf nézőpontjából Villemont Randon károkozó figura, aki tiltó parancsot ad a hősnek, és útja során hátráltatja. Villemont Randon azonban segítőtárs és adományozó is, aki a hősnek (látszólag értéktelen) ajándékot ad, a saját, példázatként olvasandó önéletrajzát, amely a fanatizmustól és a rajongástól óvna. Jenő Eduárd képtelen rá, hogy „jól használja” a vén francia ajándékát. „Maradtunk régi nézeteink mellett”⁶⁶ – e szavakkal teszi be a családi levéltárba az önéletrajzot. Várhelyi, a történet elsődleges elbeszélője viszont Villemont Randon nézőpontjával azonosul. Jenő gróft a „vén francia” halála után is nemes zsarnoknak és fanatikusnak látta, akinek tetteit a „rögeszmék melletti makacsság” és a „kielégíthetetlen szenvedély” határozza meg, míg végül arra a következtetésre jut, hogy „mily különösen bánnak rögeszméink szívünkkel, s egy rosszul választott és makacsul védett elv mennyire kiforgatja sarkaiból egész lelkivilágunkat!”⁶⁷

Villemont Randon egyes szám első személyben elbeszéli önéletrajza valójában Várhelyi mnemotechnikai bravúrja, aki fejből idézi mindezt Cecilnek. A királyi udvarral szoros kapcsolatot ápoló, főnemesi ősoktól származó Villemont Randon a „divatbölcsek” vonzásába kerül, akik „az egész világ szemét egyszerre felnyitni remélik”,⁶⁸ találkozóhelyük az „észisten templomaivá” válik.⁶⁹ A divatbölcsek bemutatása egyaránt emlékeztet Burke filozófusábrázolására, illetve a rajongás – Edvi Illés által emlegetett – harmadik formájára, az ész istenítőinek számító rajongókra. A „vén francia” a divatbölcsek nyomán jut arra következtetésre, „hogyan az emberiség boldog csak azon nézetek szerint lehet, melyeket ők tanítanak, s hogy a jólétre rávenni és rákényszeríteni a tömeget egyaránt üdvös és lehetséges”.⁷⁰ A reformokat a saját birtokán kívánja megvalósítani, s élettörténetének ezen a pontján azonosítja magát Jenő gróffal: „Jószágaimra költöztem, hogy alattvalóimat úgy boldogítsam, mint most ön, édes Jenőm...” Villemont Randon történetének tágabb kontextusát azonban a forradalmi események jelentik. A Bastille ostroma már rajongás és a forradalom – Burke-től ismert – másik arcát mutatja, a „türelmetlen sokaságot”, a „békétlenség fúriáit”, az „elvadult szenvedélyt”.⁷¹ Cecil döbbsen reagálása e ponton szakítja félbe a vén francia autobiográfiájának elbeszélését, s Várhelyi-től már csak az önéletrajzból ismert konklúzióra futja, mely szerint „Franciaország nem a nyaktóló áldozataiban volt legnagyobb vesztesége, hanem azon eszmék[ben], melyeket annyi nemes kedély, annyi felvilágosodott elme tartott *evangéliumának*, s melyek szintén a legszigorúbb zsarnokság előidézői, s ragyogó céljainak keresztülvitelét az állam mindenhatóságára építvén, a népet örökké kényszeríteni fogják, hogy vagy az egyéni szabadságot becsülni elfeledje, vagy hálátlan és gyanakodó légyen még azon jótéteményekért is, melyeknek megszerzése kit-kit más körülmények közt elégtételt és elismerővé tett volna. Mert aki valakire a boldogságot erővel akarja tukmálni, az a szívből vagy az önértés vagy a háladatosság erényét kénytelen száműzni.”⁷² Villemont Randon önéletrajzában jól felismerhető a rajongás vallási kontextusából származó, s a filozófiai és politikai jelenségekre alkalmazott analógiája (evangélium, észisten temploma). A „vén francia” Várhelyi által megfogalmazott összegzése nem áll messze Burke forradalom-interpretációjától

és emberképétől, mely szerint a franciák nem tisztelték ez egyéni szabadságot, s annyira belemerültek az emberi jogokról szóló elméletekbe, hogy teljesen megfeledkeztek az (esendő) emberi természetről.⁷³

A narráció elliptikus jellege miatt Villemont Randon életének hiányzó időszakait csak kikövetkeztethető, s ehhez adhat némi támpontot, hogy maga a „vén francia” hangsúlyozza a párhuzamot Jenő gróf és a saját története között. A tágabb kontextus, a francia forradalomnak a Bastille ostromát követő története azonban „közös tudás”. Az autobiográfiai töredék Jenő gróftól célzó megjegyzése szerint e „népdialektus” többi részletét ön tudja.⁷⁴ Jenő gróf élettörténete azonban a regény végén maga is felidéz a forradalom egyik jelenetét, ám ennek részletesebb elemzése előtt érdemes szemügyre venni a gróf szenvedélyének elhatalmasodását.

Jenő Eduárd vágya kezdetben valóban csupán a birtok reformja, de figyelme hamarosan „a házi viszonyaikra” is kiterjedt.⁷⁵ Rendelkezései egy idő után nem előrelépnek, hanem visszafelé forogtatják a történelem kerekét. A földesúr „gyűlölséggel gondolt a költözési jogra”, s Várhelyi elbeszélése szerint „visszaóhajtá az örökös jobbságát csupa emberszeretetből.” A személyjog, az akarat legkisebb szabadsága „már nyugtalanítá őt. Ezen indulatja az akadályok által fokozottan fejlődött.”⁷⁶

A gróf egyre több szabályt állít fel, s olyan büntetéseket hirdet ki, amelyek kívül estek a földesúri hatóság körén. A legsúlyosabb példa a baracklopásért kilátásba helyezett fogház. Jenő gróf középkori tortúrát idéző módszere olyan büntetésforma, amely felett régen eljárt az idő. Ennek kapcsán ismét Constant-ot idézhetjük, aki szerint a jogi normákat sárba tipró forradalmi terror a sötét középkorba vitte vissza a franciákat.⁷⁷

Jenő gróf történetének fordulópontja, amikor saját feleségén készül végrehajtani az általa kilátásba helyezett büntetést.⁷⁸ E jelenet többszörös határátlépés. Jenő gróf „küzdési látszott rögeszméjével s a helyzettel, melybe magát sodortatni engedte”. Elhatalmasodó szenvedélye itt lépi át a patológiai határt, s Stefánia keresni kezdi rajta a „tréfa vagy őrjöngés jeleit”.⁷⁹ Szegedy-Maszák Mihály szerint a baracklopás a bibliai történetet idézi. Jenő gróf már-már Istennek képzeli magát, amikor az általa tiltottnak minősített gyümölcs leszedéséért büntetni akar.⁸⁰ Jenő Eduárd elhatalmasodó szenvedélyének története ugyanakkor párhuzamba állítható a francia forradalmárok Széchenyi vagy Burke által felvázolt útjával, amelyben „a’ szív, ha fanatismusra bőszi, még könnyörületet sem ismer és az Auto-da-fé-nek úgy lesze, mint a’ Guillotine-nak szerzője és feltalálója”.⁸¹ Érdemes itt ismét visszatérni Burke polémiájára, aki a királyné elleni merényletben vélte felfedezni a lovagkor végét. A forradalmárok itt éppúgy átlépnek egy határt, ahogyan a fogót a felesége arcához tartó Jenő Eduárd. A gróftól egykor – Villemont Randonnak adott önleírása szerint – a túlzott szigor és rendszeret jellemezte, de mindezt a lovagias gondolkodás és a nők iránti hódolat mérsékelte.⁸² A feleségét megkínózni készülő (s nem sokkal korábban őt Maria Antoinette-hez hasonlító⁸³) Jenő gróf a határátlépés pillanatában elbúcsúzik mind a lovagias gondolkodástól, mind a nők iránti hódolattól. Nem marad más jelleméből, csak a szigor és a rendszeret. Az, hogy végül a büntetés elmarad, nem annak köszönhető, hogy a gróf visszatér e lélektani határról, hanem annak, hogy a féltékenység egy pillanatra megállítja. Életének utolsó szakaszát éppúgy meghatározza a rajta elhatalmasodó féltékenység, aho-

gyan korábban a népboldogító szándék. A „kellő határon túllépő” szenvedély Jenő Eduárd történetében is rajongássá változik, amely nem csak az ügyet, de magát a gróft is megfosztja a józan észről, a tapintattól és az igazságosságtól.⁸⁴

JEGYZETEK

1. Kemény Zsigmond, *Ködképek a kedély láthatárán*, szerk. Takáts József, Osiris, Budapest, 2010, 236.
2. Gyulai Pál, *Emlékbeszéd B. Kemény Zsigmond fölött* = Uő., *Emlékbeszédek*, Franklin-Társulat, Budapest, 1914, I, 169. Bűn, erény és fátum szerepéről a Kemény-életműben legutóbb lásd: Bényei Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 169–252. S Varga Pál, *Civilizáció, történet, történelem. A titkolt motivációk szerepe Kemény Zsigmond két regényében. (A rajongók; Özvegy és leánya)*, Studia Litteraria, 2014/3–4, 175–189.
3. Kemény Zsigmond, *Élet és Irodalom* = Uő., *Élet és Irodalom*, szerk. Tóth Gyula, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 180.
4. Barla Gyula, *Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt*, Akadémiai, Budapest, 1970, 113–115.
5. Uő., 117.
6. Takáts József, *Kemény Zsigmond és a rajongás politikai fogalma* = Uő., *A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok*, Osiris, Budapest, 2014, 167–168., Edvi Illés Pál, *A Rajoskodásról*, Felső Magyarországi Minerva, 1825. október, 414–418.
7. Takáts, *i. m.*, 168.
8. *Enthusiasm and Enlightenment in Europe, 1650–1850*, Lawrence E. Klein – Anthony J. La Vopa (ed), The Huntington Library Quarterly, vol. 60, 61, 63, 1998, 2–3.; Takáts, *i. m.*, 168.
7. Jan Goldstein, *Enthusiasm or Imagination? Eighteenth Century Smear Word sin Comparative National Context* = *Enthusiasm and Enlightenment*, 29.
9. J. G. A Pocock, *Konzervatív felvilágosodás és demokratikus forradalmak. Amerika és Franciaország esete Brit perspektívából* = *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látkepe*, szerk. Horvay Hörcher Ferenc, Pécs, 1997, 240. Takáts, *i. m.*, 169–170.
10. Takáts, *i. m.*, 166, 167.
11. A Schwärmerei-fogalom magyarításának történetéről részletesen: Tóth Orsolya, *Andalgók, me-rengők, ábrándozók és rajongók. Megjegyzések Kölcsey Ferenc A' vadászlatok című elbeszélésehez*, It, 2017/2, 147–175. A rajongás fogalmáról Keménynél: Tóth Orsolya, *Özvegyek leánya. Vallásos, képzelődési és szerelmi rajongás Kemény Zsigmond Özvegy és leánya című regényében*, Verso, 2019/1, 65–89.
12. Kemény Zsigmond, *Élet és Irodalom* = Uő., *Élet és Irodalom*, szerk. Tóth Gyula, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 180.
13. Köteles Sámuel, *Philosophiai anthropologia*, Budán, 1839, 189–201.
14. *Philosophiai Műszótár*, Budán, 1834, 67.
15. Lovász Imre, *Az örültség' erköltsi okairól*, Tudományos Gyűjtemény, 1836. 2 kötet, 75–76.
16. Edvi Illés, *i. m.*, 414–418.
17. Uő., 415–416.
18. Uő., 416.
19. Uő., 417.
20. Takáts, *i. m.*, 168.
21. John Locke, *Értekezés az emberi értelemről* II., ford. Dienes Valéria, Akadémiai, Budapest, 1979, 317.
22. Uő., 316–317.
23. Köteles, *Philosophiai ...*, 82–88.
24. Uő., 144.
25. Uő., 86.
26. A regény címének értelmezésére most nincs lehetőség részletesen kitérni. A szakirodalom állás-foglalását erről I. Barta János, *Ködképek a kedély láthatárán – egy különös Kemény-regényről* = Barta János, *A pálya végén*, Szépirodalmi, Budapest, 1987; Z Kovács Zoltán, *Kemény Zsigmond Férj és nő és Ködképek a kedély láthatárán című regényei mint etikai narratívák*, It, 2014/2., 175–185.; Szegedy-Maszák Mihály, *Kemény Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2007, 142–164.; Császtvay Tünde, *Kemény Zsigmond: Ködképek a kedély láthatárán (Lehet-e egy Kemény-regény szórakoztató?)* = *De la umanism – la*

- luminism. Mica Doris, Târgu-Mureș, 1994, 182–190.; Bényei Péter, *Elbeszélések a személyiség identitásvészéről (Kemény Zsigmond: Ködképek a kedély láthatárán)*, Studia Litteraria (XXXVIII.), Debrecen, 2000, 69–70. Szajbély Mihály, *Intermediális randevűk a 19. században*, Pro Pannonia, 2008, 65–89. Kucserka Zsófia, *Könyvbe vésett jellemek*, Ráció, Budapest, 2017, 24–35.
27. Köteles Sámuel, *Az erköltsi filozófiának eleji*, Marosvásárhely, 1817, 339.
 28. Barla, *i. m.*, 14.
 29. Széchenyi István, *Világ vagy is felvilágosító töredék némi hiba 's előitélet eligazítására*, Pesten, 1831, 320.
 30. Széchenyi István, *A' Kelet népe*, Pesten, 1841, 140–150.
 31. *Uo.*, 170.
 32. *Uo.*, 171.
 33. *Uo.*, 170–171.
 34. *Uo.*, 171.
 35. Kosáry Domokos, *Kemény és Széchenyi 1848-49 után*, ItK, 1963/2, 155–170.
 36. Kemény Zsigmond, *Forradalom után = Uő., Változatok a történelemre*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 183, 233, 230. Takáts, *i. m.*, 172.
 37. Takáts, *i. m.*, 173.
 38. Eötvös József, *XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I-II.*, Ráth Mór kiadása, Pest, 1870, 224. Eötvös franciaforradalom-képéről és forrásairól részletesen: Csepeli Réka, *A XIX. századi magyar liberalizmus karaktere és francia forrásai*, Palimpszeszt, 1 (1996), 25–40.
 39. Vasvári Pál, *Irányrajzok az első francia forradalomból*, Életképek, 1848. augusztus 13.
 40. Eugene Lerminier, *A francia forradalom*, ford. Perlaky Sándor, Sárospataki Füzetek, 1868, 104.
 41. Edmund Burke, *Töprengések a francia forradalomról*, bev. és ford. Kontler László, Atlantisz, Budapest, 199, 92.
 42. *Uo.*, 38.
 43. *Uo.*, 55.
 44. *Uo.*, 59.
 45. *Uo.*, 50.
 46. *Uo.*, 167.
 47. *Uo.*
 48. *Uo.*, 51.
 49. *Uo.*, 247.
 50. *Uo.*, 252
 51. *Uo.*, 256
 52. *Uo.*, 271.
 53. L. a közvetett vagy közvetlen Burke-hatásról szóló eltérő véleményeket: Veliky János, *A változások kora. A Kelet Népe vita és Széchenyi politikai iránya*, Új Mandátum, 2009.
 54. Széchenyi István, *A Magyar Akadémia körül*, Budapest, 1981, 49.
 55. Hörcher Ferenc, *Soft power a reformkorban. A Széchenyiek tudománypolitikai céljai*, Korall, 2015, 23.
 56. Czuczor Gergely – Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*, VI, Budapest, 1874, 82.
 57. Horkay Hörcher Ferenc, *Edmund Burke forradalomellenes filozófiája = Uő., A gentleman születése és hanyatlása*, Budapest, Helikon, 2006, 84.; Horkay Hörcher Ferenc, *Természetjog és természetes jogok Edmund Burke írásaiban = A gentleman születése és hanyatlása*, 103–104.
 58. Eötvös lakonikus megjegyzése szerint „e borzadalmas események” Napoleon Dictaturájára és a Bourbonok restaurációjára vezetett. Eötvös József, *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*, Kiadja Ráth Mór, Pest, 1870, 245.
 59. Kemény Zsigmond is hivatkozik a *Politikai alapelvekre*: Kemény Zsigmond, *A korteskedés és ellenszerei = Uő., Változatok a történelemre*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 179.
 60. Benjamin Constant, *A régiek és a modernek szabadsága*, ford. Csepeli Réka, Jancsó Júlia, Kiss Zsuzsa, Réz Pál, Budapest, Atlantisz, 1997, 62.
 61. *Uo.*, 49, 261.
 62. *Uo.*, 24.
 63. Kemény, *Ködképek...*, 41.

64. Eötvös, *i. m.*, 445.
 65. Kemény, *Ködképek...*, 61.
 66. *Uo.*, 54-55, 154.
 67. *Uo.*, 63.
 68. *Uo.*, 64.
 69. *Uo.*, 65.
 70. *Uo.*, 67.
 71. *Uo.*, 68.
 72. Horvay Hörcher, *i. m.*, 81, 106.; Burke, *i. m.*, 153.
 73. Kemény, *Ködképek...*, 16.
 74. *Uo.*, 154-155.
 75. Ludassy Mária, *A terrortól és a politikai reakcióról*, Világosság, 2009. tavasz, 58-60.
 76. Kemény, *Ködképek...*, 208.
 77. *Uo.*
 78. Szegedy-Maszák Mihály, *Egy mű, avagy kettő?* Studia Litteraria, 2014/3-4, 65.
 79. Széchenyi, *A' Kelet...*, 170-171.
 80. Kemény, *Ködképek...*, 42.
 81. „Maria Antoinette-nek alig lehetett szebb haja mint neked.” Kemény, *Ködképek...*, 196.
 82. Kemény, *Élet és Irodalom*, 180.

SZILÁGYI ZSÓFIA

Szabó Magda határai

Miért vagyunk annyira zavarban, ha Szabó Magdáról kell véleményt mondanunk? Igaz, a sokat emlegetett, nehezen körülhatárolható, de mostanra már (például a moly.hu-n) hangját is hallható „laikus” olvasó sokkal kevésbé feszeng ilyenkor, mint a „hivatásosak”: persze, tudom, ezek a határok nem átjárhatatlanok, a moly.hu álnevei közül több író vagy irodalomkritikust rejt. És ha olyan egyszerű lenne a helyzet, hogy az irodalomtudósok nem tartják nagyra az életművet, viszont az olvasók imádják, vagy belenyugodhatnánk abba az ellentétbe, hogy a határainkon túl népszerűek ugyan a művei, de Magyarországon nem, vagy azzal zárhatnánk le a töprengést, hogy a Kádár-korszakban sikeres szerző volt, de mostanra sokakkal együtt az alig emlegetettek közé süllyedt, talán kevésbé lenne ez a furcsa zavar. De az egész jelenség sokkal bonyolultabb. Az jól látszik, hogy Szabó Magda legújabb kiadója, a Jaffa, minden könyvet eladhatónak vél, amelyre márkavédjegyként ráteheti az író nevét: könnyen olyan érzésünk támadhat, hogy lassan az összes befejezetlen művet, interjút, csak lapokban (például a Nők Lapjában) megjelent novellát megkapjuk kötetbe gyűjtve. Ezek a válogatások ugyanakkor egyáltalán nem egy lehetséges kritikai kiadás vagy akár kritikai igényű összkiadás számára készülnek, fogalmunk sincs a nagy egésztől, vagyis a nyomtatott és kéziratos szövegekből, illetve a vázlatok, levelek, naplófeljegyzések összességéből összeálló életműről, a hagyaték maga sem közgyűjteményben van. Nem akarok úgy tenni, mintha reális esélyt látnék a közeljövőben egy Szabó Magda Kritikai Kiadás megindulására, hiszen még egyetlen huszadik századi szerzőnk műveinek kritikai kiadása sem

teljes, Adyé, Babitsé, Kosztolányié valahol útközben tart, Móriczé mostanában kezdődik el, legalábbis digitálisan, Karinthyé el sem indult. Egyszerűen annyit szögeznek le, hogy a sorra megjelenő Szabó Magda-kötetek is az ún. nagyközönséget igyekeznek megszólítani, hogy aztán éppen az idetartozók érezzék becsapva magukat időnként. A 2017-ben megjelent *Magdaléna* című kötetéről már a kiadói leírás azt állította, hogy a *Für Elise* folytatása ugyan, de csak annyiban, hogy az „olvasó képzeletében” összeállhat a meg nem írt regény: a Szabó Magdát kedvelők egy része mégis csalódottan vette tudomásul, hogy ebben a kötetben csak töredékek, vázlatok vannak, néhány tucatnyi elkészült oldal társaságában. (Nekem is így nyomta a kezembe a könyvet egy hegedűművész ismerősöm, azzal a kijelentéssel, hogy én nyilván értem, ez mi is akar lenni: ő az életmű lelkes olvasójaként kapta meg ajándékba a férjétől, de fogalma sincs, mit kezdjen vele.)

A zavarodottságról nem véletlenül beszéltem többes számban. Én magam sem tudnám könnyedén megválaszolni a kérdést, miért olvastam el gyerekkoromban annyiszor az *Álarcosbájt* és a *Születésnapot*, miért néztem meg olyan sokszor az *Abigélt* a tévében, miközben hosszú listát tudnék írni az életmű (maradnék most ennél a nem szakyszerű, ám talán érthető jelzőnél) *idegesítő* momentumairól. Amikor viszont elolvastam egy Szabó Magda századik születésnapjára született esszét,¹ rájöttem, más is hasonlóképpen érez, mint én: még ha a zavarodottságon túl csak nyomokban érintkezik is a véleményem Kiss Noémiével.

Kiss Noémi rögtön az írás elején jelezte, hogy azért nem érzi a szépet, jót mondás kényszerét, mert nem kezeli halottként sem Szabó Magdát, sem a hőseit: „Halottakról jót, de nincsenek halottak”, kezdődik a félnyilvános térben nagy vihart kavart írás. A gondolatmenet, amely Szabó Magdát mint az „igazodó írószerep nagymesterét” igyekszik megmutatni, nem jut el megoldásokig, leginkább a kétségeket, az ellentmondásokat sorolja. Amikor viszont az életműre tér át Kiss Noémi, határozott állítással az ifjúsági regényeket emeli a legmagasabbra – bár csak a *Mondják meg Zsófikának* címűt emlegeti konkrétan (hibás címmel): „Számomra mostani újraolvasása során inkább a gyerekekről, kamaszokról szóló regényei (például a *Mondjátok meg Zsófikának*) példásak. Kivételes tudással tudta ábrázolni a nehéz gyerekkort és kamaszsorsokat.” Szabó Magda ifjúsági regényeit tehát az életmű egészének kontextusában nézi, nem állítja, hogy ezek „csak” gyerekre-gények lennének, vagyis másképp kellene őket értékelni, mint a felnőtteknek szánt alkotásokat.² Pedig arról sem szabad megfeledkezni, hogy ezek nem egyszerűen gyerekeknek, kamaszoknak szánt alkotások, de az életmű kezdeti időszakának termékei – Szabó Magda ebben a vonatkozásban megismételte a korábbi korszak íróira jellemző pályaeépítést. Móricz, Karinthy, Molnár Ferenc ugyancsak gyakorlóterepnek, a felnőtt művekre való rákészülésnek, átmeneti egzisztenciális megoldásnak tekintette a gyerekirodalmat: Szabó Magda esetében többféle oka is lehetett annak, hogy csak az ötvenes-hatvanas évekre korlátozódott a gyerekirodalmi munkássága. A kényszerű hallgatás, az irodalomból való kiszorítottság után ezekkel a művekkel engedték vissza az irodalomba (a *Mondják meg Zsófikának* egyszerre jelent meg a *Freskó* című regénnyel), sőt, mintha ezekkel a regényekkel tette volna le a „hűségesküt” az új világ mellett – hogy aztán nagy olvasói és szakmai sikert érjen el egyszerre, és ne legyen szüksége effajta, mégiscsak alacsonyabb

presztízsű művek írására. És az iskolában játszódó művek alapját éppen a tanárként eltöltött évei, az ott szerzett tapasztalatai adták – tanárként pedig azért kellett dolgoznia, mert nem jelenhettek meg művei, vagyis ahogy ez a szilencium véget ért, megszakadt az iskolával való kapcsolat is. Szabó Magda azt állította, hogy ezek a regényei megrendelésre készültek: „volt abban a Móra Kiadónak is szerepe, Janikovszky Évának, aki úgy gondolta, segíték nekik, ha megírom, mit látok-élek civil munkahelyemen. Az íróknak nemigen voltak felszabadulás utáni iskolai élményeik még akkor.”³

Persze, hiába lépett át Szabó Magda az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején az ismert, több generáció által kedvelt és olvasott írók közé, tudjuk jól, hogy a kortársi közegben elért siker egyáltalán nem jelent garanciát egy író halála utáni népszerűségére. Már csak ezért is érdemes a már emlegetett tanácstalansághoz más irányból is közelíteni. Krusovszky Dénes nemrég a magyar író „boldogtalanságáról” írt egy fontos esszét, és épp Szabó Magda lett az egyik példája (Békés Pál mellett). Fájdalmat, frusztrációt emlegetett velük kapcsolatban, és a hazai kritika fanyalgását, innen jutott el a magyar irodalomból hiányzó *middlebrow irodalomig* (jól jelzi a jelenség hiányát az is, hogy nincs rá magyar terminusunk). Krusovszky egy ugyancsak mostanában megjelent írásra is reagál, Radnóti Sándoréra, aki Békés Pál portréját megrajzolva nevezte meg a magyar irodalom dilemmájaként, hogy a *highbrow* és a *lowbrow* közt nem ismeri az „átmeneti sávot”.⁴ (A Radnóti által szintén angol kifejezéssel emlegetett másik kettőre még csak-csak van szavunk, de legegységesebben a „magas irodalmat” tudjuk megnevezni, a *lowbrow*-val már bajban vagyunk, emlegetjük szórakoztató vagy populáris irodalomként, de lektúrirodalomként is. Igaz, ez utóbbit néha a *middlebrow*-ra is próbáljuk alkalmazni.) Krusovszky nem áll meg a hiány regisztrálásánál, hozzáteszi azt is, hogy „[v]álóban komoly dilemmája ez a magyar irodalomnak, de nemcsak a magyarnak, hanem általában a kisebb irodalmaknak, s azok közül is talán kiemelten a volt keleti blokk irodalmainak, ahol a piac és az irodalom működése hosszú évtizedekig lényegében egyfajta kulturális tervgazdaságként működött – hol lazábban, hol szorosabban, de sohasem egészen szabadon.”⁵

Szabó Magda pályájának nagy részét ebben a „kulturális tervgazdaságban” töltötte el – hogy aztán a rendszerváltás táján erősen összezavarodjon, ne találja a helyét, mind az olvasók, mind a kritikusok körében erősen veszítsen a népszerűségéből, és az fenyegetse, hogy ezt a határt már nem lesz képes íróként átlépni, együtt tűnik el a Kádár-korszak számos, saját idejében rendkívül népszerű, ma alig-alig emlegetett szerzőjével. Aztán mégis megélt egy nagy visszatérést, már a piaci alapon működő irodalmi intézményrendszer keretei közt (a *Für Elise* című regényével), illetve részese lett egy nagy, nemzetközi sikernek (elsősorban *Az ajtó* című regénye Femina-díjával összefüggésben). Krusovszky annak az ellentmondásnak a feloldására is javaslatot tesz, amely ugyancsak ott szokott visszhangozni a Szabó Magdáról születő értelmezésekben: miként lehetséges az, hogy a magyar irodalomtörténészek nem foglalkoznak eleget és érdemben a külföldön egyik legismertebb és legnépszerűbb írónk életművével. A hazai zavar épp a pozicionálás elhibázottságából ered, mondja Krusovszky, és alighanem igaza van – a nyugati siker pedig azzal függ össze, hogy ott tökéletesen tisztában vannak vele, hogyan

kell a szórakoztató irodalom helyét megtalálni a piacon, és miként érdemes tálnai az olvasóknak:

Szabó Magda világsikerével szemben a hazai kritika fanyalgása vagy Békés Pál „kis prózaíró-fájdalma” tehát ugyanabból a szituációból eredt: sem ők magukat, sem a kiadók őket nem oda pozicionálták, ahová kellett volna, és valami olyan elvárásnak akartak megfelelni (tudatosan vagy tudattalanul), ami lényegében nem volt életszerű.

Szabó Magda külföldön azért nagyon sikeres, mert a nyugati kiadóknak évtizedes gyakorlatuk van a minőségi szórakoztató irodalom piaci képviselésében. Itthon mindeközben tovább él az az igény, hogy az író nő teljesítményét a legmagasabb rendű szépirodalomként ismerjék el – aminek a kritika láthatóan nem akar mindenáron megfelelni.⁶

Persze, nem merném Szabó Magda életművét úgy egészében a „szórakoztató” irodalom címkével illetni – a kifejezés maga is félrevezető, könnyen gondolhatnánk, hogy a szórakoztatás könnyedséget, vidámságot is jelent; nem véletlenül tiltakoznak ellene olyan erőteljesen az írók Magyarországon, tudva azt is, hogy könnyen a legalsó (lowbrow) rétegbe zuhanhatnak teljes életművükkel, ha a middlebrow-ba pozicionálják magukat. Viszont az ifjúsági irodalom, ahova Szabó Magda három, a Kádár-korszak iskolájában játszódó regénye is sorolható (ezeket emelte ki Kiss Noémi is), egészen biztosan valahol „középen”, az átmenetiségben van, az effajta könyvek egyik legfontosabb funkciója az, hogy a gyerekirodalomtól elvezessék az olvasókat az összetett, felnőtteknek szánt művekhez. (Bár Szabó Magda többször hátrította, hogy az ifjúsági regényeit kizárólag fiataloknak írta volna – időnként azt állította, hogy felnőtteknek szánta őket, legalábbis a *Mondják meg Zsófikának* című regényét mindenképp, máskor meg abba a kategóriába tette be őket, amelyet „kettős ajánlatként” szokott emlegetni a gyermek- és ifjúsági irodalomról szóló szakirodalom.) Az ifjúsági irodalmi alkotások tehát (jó esetben) beavató olvasmányként funkcionálnak, céljuk az olvasási vágy felkeltése, ahogy Hermann Zoltán írja, a „gyerekirodalom e tekintetben a szépirodalom-olvasás »tanulási fázisa«. Ahogy a gyerekkönyv irodalmi igényű szövege kialakíthatja a bonyolultabb poétikai formák iránti későbbi fogékonyságot, a gyerekkönyvek illusztrációi a képzőművészet, a festészet, a grafika, a fotó alapproblémáinak, szemléleti formáinak – mint kulturális transzfereknek – a megértését készítik elő.”⁷

Érdeemes megvizsgálni ezek alapján, hogy Szabó Magda ifjúsági regényei valóban többféle módon tanítanak-e: vajon elmondható-e róluk, hogy nem pusztán arra igyekeznek ránevelni fiatal olvasóikat, hogy mosogassanak el, ne higgyenek a látszatnak, ne gondolják, hogy a szép emberek feltétlenül jók is, de olyan poétikai, narrációs, motivikus fogásokat is mutatnak, amelyekkel észrevétlenül felkészítik őket az összetett, nehezebben befogadható regényekre. Ha valóban van ennek a három ifjúsági regénynek effajta „felnőttirodalomra felkészítő” funkciója, akkor ezek a művek egyszerre lennének az ún. „használati” irodalomhoz sorolhatóak és valamilyen módon „alkalmazott” irodalomként is olvashatnánk őket. De Szabó

Magdának ez a három regénye kibújik a „használati irodalom” kategóriájából, hiszen nem igaz, hogy már egyáltalán nem olvassa, emlegeti őket senki napjainkban. Ugyanis: „a „használati” irodalomhoz tartozó szövegek általában (1) csak a saját kortársaikat képesek megszólítani, (2) közlőképességüket két évtizeden belül elveszítik, (3) olvasóik egyszer olvassák el őket, (4) az átlagos laikus olvasó napi olvasásszükségletét elégítik ki, (5) poétikatörténetileg nem relevánsak.”⁸

Ezek az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején született regények annak ellenére érnek meg újabb és újabb kiadásokat, találunk róluk egészen friss olvasói reakciókat a neten, hogy a „díszleteiket” csak csodálkozással szemlélheti egy mai tizenéves. Ahogy arra is döbbenet csodálkozhat rá, hogy a kozmetikus a legviszszataszítóbb embertípus képviselője, a lányok már 15-16 évesen férjhez óhajtanak menni (időnként ez sikerül is nekik, ami még meglepőbb), az embereket pedig a közösségek kisebb és nagyobb körei veszik körül, az őrstől egészen egy utca lakóközösségéig. Nem tűntek el ezek a regények nyomtalanul, pedig nem lett belőlük film, tévésorozat, musical,⁹ mint az *Abigél*ből, amelynek kultikussá válásához hozzájárult az is, hogy a Kádár-korszak idején mutatta meg az egyházi iskolák a tömegek számára ismeretlen, bár erősen idealizált világát. (Az *Abigél* nem is állította azt magáról a korabeli, első olvasóknak, hogy a saját jelenüket láthatják meg benne, hiszen húsz évvel korábban, 1944-ben játszódott.)¹⁰ Igaz, a *Mondják meg Zsófikának*, a *Születésnap*, az *Álarcosbál* mai olvasói, legalábbis a reprezentatívnak nem nevezhető, de rendkívül tanulságos moly.hu tanulmányozása erre enged következtetni, többnyire nem kamaszok, hanem felnőttek: nem egyszer olyan felnőttek, akik gyerekkorukban nem akarták ezeket a regényeket elolvasni, vagy akiknek az édesanyjuk próbálta annak idején átadni saját, egykori „beavató olvasmányát”, de akkor ellenállásba ütközött. Vagyis nem mai fiatalokat szólítanak meg, hanem olyanokat, akik a fiatalkorukba képzelik vissza magukat rajtuk keresztül – még ha nem is tudnám megmondani, hol és mikor létezett az ezekből a könyvekből megismerhető kamaszkor. Én már az 1980-as években ámulattal olvastam, hogy voltak valamikor ilyen őrsök, effajta egymásra figyelés és önfeláldozás: pedig őrsöm még volt nekem is, de nem nagyon emlékeztetett a Szabó Magda által megírtra. De lehet, hogy egészen más oka van annak, hogy ezek a regények nem tűntek el a süllyesztőben: a mai „taburegények” előzményeiként is felbukkannak egyes értelmezésekben.

Szabó Magda azt állította, hogy az iskolai élményei, tanári tapasztalatai adták ezeknek a könyveknek az alapját. Két regényében is van egy-egy kivételes pedagógiai érzékű „szupertanárnő” (ahogy van ilyen a *Vörös tinta* című 1959-es filmben is, amelynek a forgatókönyvírója volt). Szabó Márta (*Mondják meg Zsófikának*), Megyeri Éva (*Álarcosbál*) vagy Kádár Mária (*Vörös tinta*) alteregószerű figuráknak tűnnek,¹¹ de ha kicsit közelebb megyünk Szabó Magda egykori emlékeihez (legalábbis azok ránk maradt, szöveges változataihoz, mivel a „mindent megjelenítettünk” időszakában erre is van mód), inkább vágyalomnak tűnik az, ahogyan ezek a kivételes tanárnők végezték a munkájukat. Teljes osztályok rajonganak a többnyire gyönyörű, fiatal, elhivatott tanárnőkért, akik, ha voltak is gondjaik kezdetben a tanítványaikkal, egyetlen gesztussal, mondatukkal megnyerik őket maguknak, hogy onnantól soha többé semmiféle feszültség, konfliktus, fegyelme-

zési probléma fel se merüljön. Persze, az is könnyen lehet, hogy Szabó Magda naplójának keserű sorai még tanárságának kezdeti időszakában születtek, mindenestre itt más élményeket találunk, mint amilyenekről a regényeiben olvashatunk: „Micsoda napok! Fűvócsóval lóttek a szemembe, alig bírok órát tartani, időnként a saját szavamat sem értem, az osztályok gonoszok, fékezhetetlenek. Szülőlátogatás, állandó konferencia: a saját szavamra nincs erőm, mire valami ismerőssel találkozom az utcán. Valóban este 9-kor járok haza; életemben nem voltam olyan fáradt soha. Sovány vagyok, ideges, álmatlan, étvágytalan, örökké fáradt.”¹²

Egy évvel később (1951. december elsején) már arról számolt be a naplójában, hogy jól érzi magát az iskolában, kialakult a tanári magabiztossága – maga a helyzet azonban nem látszott sokat javulni: „Bár rengeteg a dolgom, úgyhogy valamelyik este a férjemnek kellett befejeznie helyettem, jól érzem magam az iskolában. Jó munka ez, főleg pedig biztosan csinálom, ez a mesterségem. Osztályom botrányt botrányra halmoz, múlt szombaton papírkosárral, szeméttel dobálta Vorenyit, eltépte az osztálykönyvet. Az iskolák helyzete rémes általában: a XIII. kerületben a lányosztály 5%-a terhes. A tanári kar robbanékony, gyűlölködő. Sajnos, testileg nem vagyok rendben: láz, étvágytalanság, borzongás, a torkom megint gennyes.”¹³

Az iskolában bőven találhatott volna Szabó Magda megírható tabutémát – ezek azonban nem kerültek be az ifjúsági regényeibe, sem a gyűlölködő tanári kar, sem a terhes növendékek, sem a fékezhetetlen osztályok. Hogyan lehetséges mégis, hogy az ifjúsági regényei a mai tabukönyvek lehetséges előzményeiként bukkannak fel? Szekeres Nikoletta tanulmányában például a következőképpen: „Pedig nem mondhatjuk, hogy a tabutémák feszegetése teljesen hagyomány nélkül való lenne a magyar kamaszirodalomban. [...] Szabó Magda könyvei (*Születésnap*, *Álarcosbál*, *Abigél*) sem a könnyed szituációkba ágyazottságukkal nyerték el a nagyközönség figyelmét [...]”¹⁴ Nem azt állítja Szekeres Nikoletta, hogy lenne itt valamiféle folytonos hagyomány,¹⁵ hogy a ma születő tabukönyvek (amelyek középpontjában olyan témák vannak, mint a családon belüli erőszak, a szülők alkoholizmusa, az internetes zaklatás stb.) saját előzményüknek tekintenék ezeket a regényeket, csak annyit jegyez meg, hogy korábban is érintettek hasonló tabukat egyes ifjúsági regények, köztük Szabó Magda könyvei.¹⁶ Ahogy a ma íródó tabukönyvek kiadói felkérésre írónak nem egyszer, úgy, miként már idéztem, Szabó Magda is „feladatot” teljesített: miközben az éppen elkezdődő Kádár-korszak iskoláját igyekezett regénybe emelni, és ezt a közeget nyilvánvalóan nem mutathatta nyomasztónak, szorongatónak, megoldhatatlan problémákkal küszködőnek, azért néhány „tabut” belecsempésztett a regényeibe, még ha merész határátlépésre nem is vállalkozhatott. Igaz, ezek a problémák többnyire a mellékszereplőkhöz kapcsolódva bukkannak fel: így a *Születésnap*ban egy alkoholista szülő (Varjas Miklós apja); a *Mondják meg Zsófikának* című regényben a szülő váratlan, traumatikus elvesztése (a főszereplő orvos-édesapja fiatalon, szívroham következtében hal meg), illetve Zsófi indulatból elkövetett anyai bántalmazása; az *Álarcosbál*ban az anya elvesztéséből több mint tíz évig kilépni képtelen család íródik meg, és ugyanebben a regényben a zsidómentést is emlegetik a szereplők, igaz, azt a különös bravúrt hajtja végre Szabó Magda, hogy a „zsidó” szót nem mondják ki sem a szereplők, sem az elbeszélő.

Szabó Magda könyvei nem nevezhetőek a mai értelemben problémacentrikusaknak: talán az *Álarcosbál* és a *Mondják meg Zsófikának* inkább fókuszál egyetlen témára, az árvaságra, mint a *Születésnap*, ahol Illés Borit megkíméli a szerző attól a traumától, hogy árvává váljék, bár egy balesetben ő is majdnem elveszíti az édesanyját. Csakhogy az első két esetben a halálesetek, még ha pontosan értesülünk is arról, hogyan történtek, a cselekményidőn kívül esnek, az olvasó már félárvaként ismeri meg a főhősöket: valójában a gyermek- vagy kamaszkorú olvasóját kímélte meg Szabó Magda attól, hogy a főhőssel együtt kelljen átélnie egy szülő elvesztését. De azért sem nevezhetnénk ezeket a könyveket problémacentrikusaknak, mert erősen kérdéses, mennyire vannak a problémával küzdő gyerekek a normától eltérő, egyedi, nonkonform helyzetben. A mai tabuirodalomban ugyanis azt látjuk, hogy: „[el]zek a problémacentrikus könyvek egyetlen témára épülnek, de az alapvető másságként, normaszegésként, tehát mindig a konform, az elfogadott ellenpólusaként tételeződik (alkoholizmus, rasszizmus, homoszexualitás, családon belüli erőszak, bántalmazás, öngyilkosság, drog, tanár-diák szexuális viszony, halálos kór), a felmutatással, fókuszálással erősítik meg az adott problémát.”¹⁷

Szabó Magda három regényében azonban nem ellenpólusként jelennek meg a szülők által elhagyott, félárva, csonka családban felnövekvő gyerekek, szinte ők válnak normává, Zsófi a apját, Kriszti pedig az anyját veszítette el, Bori ugyan teljes családban él, de körülötte szinte senki sem, Mikes Jutka a nagymamájával él, Varjas Miklós a féllábú apjával. Hogy mennyire lehetett elemi tapasztalat a második világháború után 14-16 évvel az, hogy ennyi csonka, sérült család van Magyarországon, nehezen tudom megítélni – annyi biztos, hogy nekem, húsz évvel későbbi gyerekolvasóként, már különös volt, hogy a második világháború ennyire mélyen meghatározza a családok sorsát. De Szabó Magda ebben a vonatkozásban is sajátos feszültséget épít be ifjúsági regényeibe: miközben azt látjuk, hogy a háború még a hatvanas években is benne él a családok mindennapjaiban, a háború lezárultát az „új világ” kezdeteként mutatja meg, olyan határként, aminek az átlépésével minden és mindenki gyökeresen megváltozik.

Azt a fikciót kell elfogadnunk, hogy 1945–1946 minden szempontból az új időszámítás kezdetét jelenti: a legélesebben ez az *Álarcosbál* című regényben látszik, ahol a főszereplő, Kriszti az ostrom alatt, 1945-ben született, és akkor veszítette el az édesanyját. Így még hordja a múlt terheit, az osztálytársai viszont valamennyien gondtalanok és boldogok, hiszen 1946-ban születtek. Éles határt mutat meg tehát szülők és gyerekek, vagy akár a háború alatt és előtt, illetve utána született gyerekek között egy olyan író, aki később regények sorában bontja ki, mennyire meghatározza a sorsunkat a családunk, az a hagyomány, amelybe beleszülettünk, illetve azt, hogy nem lehet semmiféle dátumhoz kötve teljesen új életet kezdeni. Irodalmilag viszont szó sincs arról, hogy ezek az ifjúsági regények ne számolnának a tradícióval: a művekbe többféle irodalmi hagyomány beleépül, hiszen felfedezhetjük előszövegeként Puskin *Anyeginjét* (a „beleszeretni egy elképzelt szerelembe” sémájában), a *Rómeó és Júliát* (megnézük színházban is a *Születésnap* szereplői), de az *Egy magyar nábobot* is (a vágyott ideálkép névadója Szentirmay Rudolf lesz). Regénypoétikailag is leginkább a 19. századot idézik ezek a könyvek, a legújabb narrációt a *Mondják meg Zsófikának* címűben látjuk, ezt a regényt olvasva

hihető el leginkább, hogy a gyerekregényekben a többnézőpontúság lehetőségeit próbálgatta Szabó Magda:

Nézze, a gyerekek világában felmerülő problémák megoldására tisztességes nevelő csak úgy vállalkozhatik, ha ismeri a körülményeket. Nem volt olyan tanítványom, akinek ne jártam volna az otthonában. Nem volt nehéz rájönnöm, hogy változik meg az igazság, ha a nagyszülő optikájával nézem, hogyan változik, ha átveszem a szülő nézőpontját, s mennyire más, ha magával az érdekelttel, a gyerekkel ábrázoltatom. Mindent ismernem kellett, mindhárom optikát, mindennek a háttérét, a mélységét, így kaphattam meg csak a valóságot az igazság mellé. Megszoktam, megtanultam, hogy a percet, bármit, amit ábrázolok, körbevilágítsam, megszoktam a nem szeletekben, hanem teljes, a múltat és a jelent egybefogó, olykor a jövőt is elképzelő tudatmező egységében való gondolkozást.¹⁸

Visszatérve Kiss Noémi évfordulós esszéjéhez: nem gondolom, hogy ezek a nehéz gyereksorsokat megmutató Szabó Magda-regények lennének az életmű legjobb darabjai. Eljut bennük az író egy határig, hiszen felvillant bizonyos tabukat, de a határt már nem lépi át: minden problémára megoldást kínál, és nem tud szabadulni sem a hősteremtés kényszerétől, sem a különös megtérés-történetektől, az egy csapásra végbemenő, csodálatos megvilágosodásoktól és átalakulásoktól. De akármilyenek is ezek a regények, abban biztos vagyok, hogy a tanácsstalanságból azzal nem evickélünk ki, ha hallgatunk róluk. Ráadásul ez az életmű, amelynek vizsgálatakor a magyar és a külföldi fogadtatás, a gyerek- és a felnőttirodalom, a szórakoztató- és a magasirodalom, a szakmai elismerés és a közönségsiker közti határokkal is kezdenünk kell valamit, fontos kérdéseket tesz fel úgy egészében a huszadik századi magyar irodalomra vonatkozóan is. Ideje lenne nem félni ezektől a kérdésektől, hanem bátran szembenézni saját gondolkodásunk határaival is. Most már megtehetjük ezt – kétségtelenül nem lehetett könnyű egy olyan szerzőről kortársi helyzetben megszólalni, aki az irodalomkritika és az irodalom viszonyáról így gondolkodott: „Az író legnagyobb bűne egy rossz mű, több rossz mű, amit elvisel és elfeled egy izmos irodalom, de a kritikus egy vagy több olyan tévedése, ami egy író elnémít vagy úgy megzavar, hogy soha többé nem találja meg a biztonságérzetét, olyan merénylet, mintha valaki egy a magasban a produkcióját végző artistára kezdene lövöldözni, míg csak le nem esik és nyomorékká nem zúzza magát.”¹⁹ Tudom én is, hogy túl bombasztikus ezzel az idézettel zární, hiszen Szabó Magda a kritikusok feladatáról és szerepéről sem egyféleképp mondott hosszú élete során. Az egész jelenség, mint mondtam már, meglehetősen bonyolult – ezért is szép feladat küzdeni vele.

JEGYZETEK

1. Kiss Noémi, „*Nem tudom, mit kezdjek magammal*”. *Száz éve született Szabó Magda*, Élet és Irodalom 2017. október 6., 13.

2. Írt a meséhez közelebb álló gyerekregényeket is Szabó Magda, ilyen a *Tündér Lala*, a *Bárány Boldizsár*, a *Sziget-kék*. Ezekről majd máskor, másutt.

3. Szabó Magda sokszor egymásnak is ellentmondó interjúi a *Ne félj* (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997) című kötetben összegyűjtve is olvashatók. Ezt az idézetet lásd: *Ne félj*, 80.

4. Radnóti Sándor, *Békés Pál*, Élet és Irodalom 2018. szeptember 21., 14.

5. Krusovszky Dénes, *Mitől boldogtalan a magyar író?*, Magyar Narancs, 2018. október 13.

6. *Uo.*

7. Hermann Zoltán, *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez = Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta, FISZ, Budapest, 2017,

8. *Uo.*, 51.

9. A *Születésnap* című regény drámaaváltozatát 2018 tavaszán bemutatták a békéscsabai színházban, Belinszki Zoltán átiratában.

10. Az *Abigélt* Hermann Zoltán azok között a művek közt említi meg, amelyek gyerekeknek szánt alkotásból a „felnötkor identitásképző motívumává” váltak, „kettős ajánlatok” lettek, egyes esetekben azonban, például épp az *Abigél* esetében, a célközönség megváltozásával összefüggésben az esztétikai értelmezéstörténetet a kultikus váltotta fel. Lásd Hermann Zoltán, *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez = Mesebeszéd*, 27.

11. A *Születésnap* magyartanárnője, a főszereplő lány osztályfőnöke kicsit kilóg a sorból, neki sincs semmiféle problémája az osztályával, de nem is látunk belőle sokat: mindez abból is következik, hogy a *Születésnap* cselekményének fordulatai nem az iskolában történnek, hanem a téli szünetben, az iskolai tereken kívül. Ebben a vonatkozásban sajátos iskolaregény a *Születésnap*, leginkább a „vakációs regényekhez” közelíthető, amilyen például Csukás Istvántól a *Nyár a szigeten*. A párhuzam mögött azonban komoly különbségek is vannak. A *Születésnap*ban az iskola mintha mindent bekebelezne, még ha a gyerekek életét az iskolán kívül is egyengető nevelő szerepét egy gyerek veszi is át: Mikes Jutka, az őrsvetőd.

12. A bejegyzés 1950. október 17-én született, lásd: Szabó Magda, *Nyusziék. Naplók 1950–1958*, Jaffa, Budapest, 2017, 128.

13. *Uo.*, 148.

14. Szekeres Nikoletta, *Hiányra adott válasz újszerű írásmódokkal. Dóka Péter A kék hajú lány és Tasnádi István A kőmajmok háza című kamaszregénye a kortárs irodalmi regiszterek tükrében = Mesebeszéd*, 259.

15. Mintha az ifjúsági irodalomban nem is folytonos hagyomány lenne, hanem időről időre ismétlődő, mindig az adott korszakhoz igazított sémák: „A magyar cserkész- és a későbbi úttörő-regények (csak példaképpen: Buday Géza *Krasznaborkai háború*, 1938 és Bogáti Péter *Az ágasvári csata*, 1961) poétikai értelemben nem sokban különböznek egymástól, ahogyan a század első felének lányregényei (Tutsek Anna, Kosáryné Réz Lola) sem a híres pöttyös-csikos sorozat sok kötetének (Janikovszky Éva *Szalmaláng*, 1960, Szabó Magda *Álarcosbál*, 1961 és Fehér Klára könyvei) néha nyomasztóan ideologikus világtól; s ekközben mind a 20. századi, folyton változó társadalmi keretekhez, normákhoz való igazodás narratíváival dolgozik.” Hermann Zoltán, *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez = Mesebeszéd*, 22.

16. Szabó Magda könyvei mintha megelőzték volna azokat a regényeket, amelyeket Gáspár-Singer Anna sorol fel (hiszen a *Mondják meg Zsófikának* 1958-as): „A társadalmi tabutémáknak a 60-70-es években indult korai, a kultúrpolitika diktálta morális üzenetet magukba olvasztó feldolgozásai az említett időszakban persze nem teremtettek valódi trendet: a változás azonban – (Somogyi Tóth Sándor ötvenes éveket dokumentáló *Gyerektükör* [1963] című regénye, a naplórészletekből felépülő *Gabi* [1969], illetve a neurotikus főszereplőt fókuszba állító *A gyerekek kétszer születnek* [1974], a csellengő fiatalok Hárs László *Biri és Bori* [1964], illetve Barsi Dénes *Ne reszkess, apaféj!* [1966] című regényei, a máig elhanyagolt holokauszt Mezei András meseregényében, *A csodatévőben* [1966], illetve ennek folytatásában, a *Kezdetben* [1970], vagy a cigánysággal kapcsolatos kérdések Halasi Mária *Az utolsó padban* [1963] című regényében) – mindenképpen érzékelhető volt.” Gáspár-Singer Anna, *Címkék a borítón. Tabutémák a kortárs magyar gyerek- és ifjúsági könyvekben = Mesebeszéd*, 308.

17. Lovász Andrea, *Amiről nem lehet beszélni, arról is beszélni kell. Avagy képmutató-e a kortárs ifjúsági irodalom = Mesebeszéd*, 252.

18. Szabó Magda, *Ne félj*, 80.

19. *Uo.*, 44–45.

PERECZ LÁSZLÓ

Határ, a Győző

ÁLLANDÓ TEKINTETTEL A FILOZÓFUSRA

(Levélrészlet, kommentárral) „*Kedves Lacikám – hálásan köszönöm, hogy (1) vagy; hogy (2) megküldted cikknek álcázott eulogiumodat, annak eredeti változatát és magát a lapot; végül, hogy (3) júniusban előadást tartottál írásaimról, respektíve bemutattad azt az Újkaput, amelyen a bornyúseregletnek volt mit bámulnia. Rongygúnya formán egészen sajátos vonás ez rajtam, hogy a m. irodalomban eztán fő ismertetőjegyem az ismeretlenség legyen – annak is amaz elriasztó variánsa, amelytől a véletlenül odafigyelőben az a méla vágyakozás támad, hogy abban elmarasztalva, maradjon is benne, mármint az Ismeretlenek Külső Sötétségében.*”

Az írófejedelem, láthatóan, hízeleg, a levél címzettje pedig nyilván el van varázsolva a hízelgéstől. 1994 őszén vagyunk.

Az írófejedelem, a levélíró éppen nyolcvan esztendő. Lenyűgöző életműve alig néhány éve szabadult az anatómia alól: az Írók Boltjában először tűnnek föl az aranyborítású kötet sorozat Londonból bizaérkezett darabjai, a hazai kiadók kezdik fölfedezni az emigrációban született irodalmi kontinenst. Az író nyilván roppant elégtételt érez. Életművének dimenzióhoz méltó, szinte emberfeletti ambíció támad benne, hogy egyszerre és azonnal mindent bepótoljon. Hogy az olvasó, aki nem olvashatta és nem ismerhette meg, most olvashassa és megismerhesse. Úgy érzi, mindent meg kell tennie, hogy a hazai recepciójában mutatkozó szörnyű hiátust egyszerre fölszámolja. Aki segíthet neki ebben, azt roppant energiával keríti be, elbűvölő kedvességgel közelíti meg, lefegyverző erőszakkal igyekszik meghódítani. Egyesül benne a játékos sármőr, aki elvarázsol, és a szigorú érdekérvényesítő, aki mindenképp átviszi az akaratát.

Így kerülünk kapcsolatba egymással, a levélíró és a levél címzettje, az írófejedelem és én.

A levél címzettje ugyanis én vagyok, a harmincöt éves filozófiatanár. Éppen el vagyok bűvölve tőle; nemcsak a személyesen megismert sármőrtől, hanem magától a frissen fölfedezett életműtől is. Máig azt gondolom, csúnyácska, sokunk szívének mégis örökre kedvesnek megmaradt – azóta, tudjuk, meg is semmisített és meg is gyalázott – magyar félforradalom fontos nyeresége, hogy ő hazatérhetett. Mondhatni, a jósors afféle édes apró hasznaként. Először a Pepito és Pepita kerül a kezembe, az a könyvecske, amely művei közül negyven év után épp elsőként jelenik meg idehaza. Nem is a könnyű kézzel odavetett frivol szerelmi történet fog meg: a hozzá illesztett, pár lapos utószót élvezem igazán. Igen, így kell értekező prózát írni, ilyen természetesen, a mondatoknak a lélegzetvételt követő, könnyű ritmusával. Gyűjteni kezdem a könyveit, a szépíró után megismerem a filozófust, értekező műveiről lelkes méltatásokat teszek közzé. A Mészöly Dezső-féle, régi Lyukasóra vendége leszek a tévében, a kitalálható verset tőle hozom, az élő szerzőtől, noha a játék szabályai

szerint csak lezárt életművek lennének idézhetőek. Az eset híre hamar eljut hozzá, megkeres, levelezni kezdünk, pesti látogatásai során a Benczúr Szállóban évente tiszteletem teszem nála. Szeretné, ha könyvet írnék róla.

Nem írok, bele sem fogok a megírásába.

(Író vagy filozófus?) Íróként szokás számon tartani, maga szívesebben gondolja önmagát filozófusnak. Nehezen áttekinthetően kiterjedt életművének rétegei közül alighanem a bölcséleti réteg a meghatározó, írói korpuszában a szépirodalmi művekhez képest terjedelmileg valószínűleg nagyobb hányadot képeznek az értekező prózai-bölcséleti munkák. Az író akkor hát mondható filozófusnak? Vagy – hiszen mintha szépprózai munkáinak sem annyira a történetmesélés, mint inkább az értekező kifejtés lenne a valódi tétje – egyenesen inkább filozófusnak mondható? És ha igen, filozófus: akkor milyen filozófia az övé? Egyáltalán, valóban filozófiának minősíthető az, amit ő maga filozófiának gondol? Ha a filozófiát bizonyos fogalmi határozottsággal működő kultúrterületnek képzeljük el, nos, akkor az ő bölcséleti termékei, valamiféle szigorúbb értelemben, valóban filozófiai munkáknak tekinthetők-e? A filozofálás elvégre, tudjuk, nem exkluzív foglalatosság: nem csupán szakmabeli filozófusok űzhetik. Aki filozofál, egyszerűen szólva, egzisztenciális kérdésekre keres válaszokat. A maga egzisztenciális kérdéseire márpedig bárki képes megfogalmazni a saját válasz kísérletét. Filozófia? Nem csupán műkedvelő bölcselkedés? Valamiféle kozmikus eklekticizmus megnyilvánulása? Egy kiemelkedően művelt szerző, bocsánat, bölcséleti fecsegése?

Nem jó kérdések, önmagukban nem lehet válaszolni rájuk.

Mielőtt föltesszük őket, a kísérlet nagyságrendjét érdemes észrevennünk. Mintha valaki hirtelen arra vállalkozna, hogy egymaga kérdőjelezze meg a magyar kultúraszerkezet egészét. Mintha az író fölállna, és kijelentené: ezennel szakítok a modern magyar irodalom teljes hagyományával. Az irodalmias-antifilozofikus hazai kultúrában, én, az író, íme, filozófus leszek. Hagyományom elején, ugye, Besenyey áll, az írófilozófus és filozófusíró, a *Tariménes utazása* meg a *A Holmi* vagy *A Bihari Remete* – a filozófiai betéteket görgető regény meg a filozófiai esszégyűjtemények – szerzője. Ő előtte még szabad a pálya, az ő szereplehetőségei még nyitottak, az ő kultúrájának még nem szilárdultak meg a szerkezeti keretei. Lehetne belőle filozófus – hajlamai szerint alighanem az is lenne –, aztán nem lesz az: filozófusból íróvá alakul, elsősorban utókora szemében, némiképp azonban a maga szerepfölfogása szerint is. A pálya lezárul, a szereplehetőségek beszűkülnek, a kultúraszerkezeti keretek megszilárdulnak. Eldől: a magyar kultúra nem lesz filozofikus kultúra, irodalmias – ezért: antifilozofikus/afilozofikus – kultúrává válik. „Nagy és erős irodalommal” az egyik, „kicsi és gyöngye filozófiával” a másik oldalon, a „nemzeti költő” ikonikus alakjával ott, a „nemzeti filozófus” nem is létező figurájával itt. Így telik el két évszázad, lényegében a modern magyar irodalom teljes korszaka. És akkor föltűnök én, a beláthatatlanul gazdag életmű alkotója, az írófejedelem, és kijelentem: nem, voltaképp nem is író vagyok – filozófus. Olyan könyveim vannak, akár kétszáz évvel ezelőtti elődömnök: mint *Heliáne*, a filozófiai betéteket görgető regény, meg az *Intra muros* vagy az *Özön közöny*, a filozófiai esszégyűjtemények. Akkor, kétszáz éve, a magyar kultúra végzetesen rossz pá-

lyára került. Most én újra kinyitom a pályát, megképzem a szerepet, igen én, egy személyben, szembezálok a megszilárdult kultúraszerkezeti keretekkel.

Elképesztő vállalkozás, istenkísértő hübrisz kell hozzá.

Igen, akadnak a kortársi irodalomban más nagyságok is, akik időről időre ostorozni szokták a magyar kultúra antifilozofikus/afilozofikus karakterét. Mint a filozofikus költészettel jelentkező Eörsi István, aki a maga munkássága értő befogadásának akadályát fedezi föl a gondolkodásra képtelen hazai irodalmi életben. Vagy mint a fontos bölceleti esszévilágot megteremtő Nádas Péter, aki mindegyre felsérelmezi a magyar kultúra filozófiátlanságát, a magyar filozófia gyöngeségét meg a magyar nyelv csekély teoretikus teljesítőképességét.

Itt most másról, valami nagyobb szerűről van szó. Olyasmiről, ami valószínűleg nem fogalmazódhatott volna meg a távlat nélkül, amelyet az író fél évszázados emigrációja nyomán nyert el.

(Alak és aura) Konzervatív öregúr volt: aggályosan udvarias, a viselkedési szabályokat szigorúan betartó, régivágású úriember; beszélgetőpartnerével szertartásosan érintkező, a régi világot megtettesítő, tradicionális polgár. Arszlános eleganciával öltözködött: jól szabott öltönyöket viselt, könnyű selyemsálakat öltött, széles karmájú kalapokat hordott. A baráti találkozókön nem csak beszélgetett: udvariasan elcsevegett. Az utcán sétálva nem egyszerűen ment: ünnepélyesen vonult.

Azonnal, a legelső találkozás alkalmával kiemelkedően okos ember benyomását keltette. Akinek módjában állt valaha is elcsevegni vele, megerősítheti: minden gondolata kiszámítottan reflexív volt, minden mondata finom iróniával csengett, minden megjegyzése ravaszán duplafenekűnek tűnt. A kivételesen okos embereket jellemző, enyhén gunyoros fölény érződött rajta. Mint aki megszokta, hogy általában nálánál kevésbé kifinomult intellektusokkal érintkezik.

(Nyelv és nemzet) A szerep, amit önmagának kialakított, kifejezetten egyedülállónak mondható. A magyar nyelv legnagyobb művészeinek egyike, aki egyben a magyar nemzettudat legharciasabb ostorozója. A nyelvben-fundáltság és a kultúrától-eloldottság efféle kettősségére, az anyanyelvbe-kapaszkodás és a tudatosan kiküzdött-gyökértelenség hasonló ellentmondására jószerével lehetetlen hazai analógiát találni.

Hogy a magyar nyelv legnagyobb művészeinek egyike, minden olvasója azonnal észreveszi. Nyelvének vulkanikus erejével, burjánzó gazdagságával, áradó zengésével, buja díszítettségével mindenkinek szembesülnie kell – és meg kell küzdenie. Mintha valami bűvész-akrobata, akrobata-bűvész varázsolná el az embert. Ő maga pedig épp ellenkezőleg nyilatkozik. Ne higgyük róla, meséli, hogy ez az elemi nyelvteremtő erővel megteremtett dikció könnyed bűvészkedés eredménye volna. Nem, nem, mint sokszor megvallja, ő voltaképp nem ura a nyelvnek: szolgálja; nem játszik a nyelvvel: a nyelv játszik övele. Mintha csupán afféle médium volna, akin keresztül valahogy föltör a nyelv eruptív ereje. Az anyanyelv az ő számára: örök és elemi egzisztenciális élmény. Egyrészt.

Másrészt viszont, hogy a magyar nyelvbe vetettségét meghaladhatatlan adottságként fogja föl, nem eredményezi ugyanakkor, hogy a magyar kultúra hagyományait is reflektálatlanul hagyja. Bírálatainak tárgya az anyanyelvre építő kulturális

nacionalizmus, a maga irodalmi irodalomközpontú hierarchiájával – és filozófiát-lanságával. Hogy az irodalom nemzetépítő szerepet vállalva magára, egyszerre valamiféle közéleti-politikai publicisztikai szerepre is kényszerül. És hogy ezzel pedig egyben elveszíti egzisztenciális dimenzióit, süketté válik a filozófiára: nem akar és nem tud bölcséleti tartalmakat kifejezni.

(Piroska) *Nem lehet anélkül visszaemlékezni rá, hogy ne beszéljek Piroskáról is. Az a kivételes házasság volt az övék, amelyikben a házastársak jóformán összenőnek: egyikük sincs, nem lehet meg, a másik nélkül. Mikor megismertem őket, már idős emberek voltak. Mégis, valamiféle összetéveszthetetlen, finom erotika lengte be a kapcsolatukat. Az író filozófiai műveiben is mindegyre föltűnik Orgé grófja, a maga végtelen hatalmával, egy-egy fragmentum váratlan pontján pedig Piroska pompás fara is említést nyer. Háromkötetes, terjedelmes életútinterjújában részletesen beszámol szerelmi életéről is, elmeséli sűrűn változó szerelmeit meg még sűrűbben váltogatott szeretőit. A történet csúcspontja mégis az a szerelem – egy sugárzó szépségű bakfis szerelme –, amelyik a már házasság férfi életébe üt be: ahogy először nem tud neki ellenállni, hogy aztán sikerüljön legyőznie.*

Az író, mondom így, használta Piroskát. Nem egyszerűen csupán kiszolgáltatta magát vele – Piroska, az odaadó és bölcs szépasszony, tényleg mindig és mindenben alávetette magát az íróférfynek –, nem. Valahogy a külvilággal is rajta keresztül érintkezett. Ha a beszélgetőpartnerének valami kellemetlent kellett volna mondania, nem ő tette meg, Piroskára bízta, hogy közölje. Amikor egy angol filozófiai enciklopédia számára hosszabb szócikket írtam a magyar filozófia történetéről, nem ő panaszkodott, Piroska vette át a szót. Tudja, Laci, Győzőnek végtelenül rossz esett, hogy az ő munkásságát valahogy kifelejtette.

Még az után is beszélünk, hogy a nála jó két évtizeddel fiatalabb Piroska súlyosan lebetegedett. Azt reméltem, hogy ha már teljesen gaga leszek, igen, pontosan így mondta, gaga leszek, ő fog majd ápolni. Most, látod, én ápolom őt.

Ő maga aztán, tudjuk, alig két héttel élte túl felesége halálát.

(*Kultúrfilozófia, történetfilozófia*) Filozófiájának felszíni, ám leginkább szembeű-nő rétege mintha két hagyományos bölcséleti diszciplína keretei között volna elhelyezhető. Bölcséleti műveinek javarésze kultúrfilozófiai vagy történetfilozófiai munkának tűnik.

A kultúrfilozófia középpontjában a modernitáskritika áll. A modern világ: epés megjegyzéseinek és öreges dohogásainak, panaszos sérelmeinek és keserű bírálata-nak állandó tárgya. Ebben az értelemben bölcsellete a két háború közötti válság-filozófiai hagyomány kései örökösének látszik. A nagy spengleri művel meginduló és a teljes korszakon végigívelő bölcséleti tradíció ugyanakkor közvetlen hivatko-zás formájában nemigen fedezhető föl az életművében. Az egyetlen kivétel maga a spengleri kultúr-morfológia: Spenglert, ifjúkorának meghatározó olvasmányélmé-nyét, gyakran fölhasználja, ám ritkán – akkor is szelektíven – idézi őket. A kultúra versus civilizáció konzervatív megkülönböztetésével formai értelemben egyáltalán nem él, a megkülönböztetés tartalmát viszont határozottan észrevehető-

en alkalmazza. A modern világot – a szerves, élő, emberi és elidegenedésmentes kultúrával szemben – szervetlen, élettelen, emberidegen és elidegenedett civilizációnak látja. Olyasminek, amely önmagát és értékeit föladván, a világállapot többi szereplőjével folytatott versenyében vesztesre állva, a végső-megsemmisítő pusztulás előtt áll éppen. A tömegdemokrácia-kritika, a válságfilozófiát megelőzően kialakult, ám válságfilozófiákban is fontos szerepet játszó típusaihoz hasonló selektivitással viszonyul. A modern tömegdemokráciát – Tocqueville-hez hasonlóan – totalizáló jellegű, a többség hatalmát zsarnokian érvényesítő intézményrendszernek, és – Nietzschéhez hasonlóan – kultúraellenes, az arisztokratikus-meritokratikus kultúrával szemben nivelláló-egalitárius képződménynek látja; nem gondolja viszont – Marxtól eltérően – igazságtalan, az egyenlőtlenségeket elfedő berendezkedésnek. Tocqueville-t egyébként egyáltalán nem idézi; Nietzschére gyakran és mindig affirmatíván, Marxra ritkán és mindig kritikusan utal.

Modernitáskritikájának középpontjában, tartalmilag, leggyakrabban három összetevő fedezhető föl: a jóléti állam kritikája, az ellenkulturális-újbaloldali-posztmodern mozgalmak bírálata és az iszlám veszély hangsúlyozása. A jóléti állam, úgy mond, a „hülyegyerek emberiség” bábája, amelyik polgárait eltartva-dédelgetve túl sokat ad; önmaga aláásóit eltűrve-tolerálva viszont túl keveset követel. Az ellenkulturális-újbaloldali-posztmodern mozgalmakban dekadens és ártékony, a hanyatlás tüneteit kifejező és önsorsrontó törekvéseket fedez föl. Az iszlámot végül a fehér ember tevékenységének eredményeként létrejött európai civilizáció legfőbb veszélyeztetőjének, a reneszánsz-reformáció-felvilágosodás megszelídítő korszakain még túl nem jutott, ellenséges fundamentalista vallásnak látja.

A történetfilozófia centrumát a kereszténységkritika képezi. Ha az előbbi, a kultúrfilozófiai modernitáskritika a legátfogóbb, leggyakrabban szereplő motívuma, akkor ez, a történetfilozófiai kereszténységkritika a legradikálisabb, legföltűnőbb összetevője bölcséleti munkásságának. Imponáló történeti műveltsége itt, ebben az összetevőben érvényesül leginkább. Kifejtése során hatalmas, jóformán lenyűgöző vallástörténeti-teológiatörténeti műveltséganyagot mozgat, naprakész, tudományosan releváns ismeretekkel operál. Itt – szemben a modernitáskritikával – nem is hallgatja el, honnan merít: gondolatmeneteiben a kereszténységkritika hosszú, Kelszosztól Harnackig ívelő tradícióját fölhasználja. Bírálatainak két szembeötlő jellemzője az éles radikalitás és az általánosabb vallásellenes keret. A kereszténységet, egyrészt, a felvilágosodás korszakának szemléletével közelíti meg; gesztusai a gyóntatópap kezét a halálos ágyán eltaszító Voltaire-t, ítéletei a vallást egyszerű csalásnak minősítő Reimarust idézik. Nem csupán kritikus, hanem kifejezetten blaszfémikus gondolatmenetei a kereszténységet az emberi szellem ellenségének, a keresztény vallás történelmi útját véresen embertelennek értékelik. A kereszténységet, másrészt, mint vallást teszi bírálat tárgyává. Metafizikai előföltételekre támaszkodó, térítőparancsot követő, eretnekségeket kitermelő-üldöző vallás, magyarázza, szigorú értelemben kettő akad mindössze: a kereszténység és az iszlám. Az iszlám a bölcselő beállításában, láttuk, az európai világ veszélyes ellensége. A kereszténység, tudjuk meg most, az európai világ elégtelen fundamentuma.

A kereszténységbírálat mindenestre valószínűleg a legfontosabb a számos motívum közül, amelyek a bölcséleti és az irodalmi életművet összekapcsolják. Talán

az irodalmi főművének nevezhető két munka, grandiózus, terjedelmileg kilenc színházi estére komponált világdrámája és lenyűgöző, történelmi fantáziajátékot teremtő életrajzi nagyregénye: mindkettő a kereszténységbírálat forrásvidékéből táplálkozik. Az előbbi, az első millennium korát apokaliptikusan-parodisztikusan megjelenítő *Golghelóghi*, a Sátán uralmának látomását vizionálva, voltaképp a történelmi kereszténység keserű gúnyrajzát és gyilkos kritikáját nyújtja. Az utóbbi, a tragikus sorsú későantik császár életének motívumaira építő *Julianosz ifjúsága*, a keresztény tanokkal szembeforduló és a pogány kultuszokat újraélesztő uralkodóban a szuverén szabadgondolkodót ünnepelve, egy alternatív, kereszténység nélküli európai történelem lehetőségének gondolatával játszik el.

A gondolkodó kereszténységbírálata nietzschei szenvedéllyel és pátosszal szól. Megfogalmazója ugyanakkor, maga meséli valahol, időről időre betér a wimbledoni otthona mellett álló kicsiny gótikus kápolnába. Agnosztikus gondolkodó: nem imádkozni megy, magányos elmélkedésre vágyik csupán. És valahogy mindig nyugalmat is talál a szent hely csöndjében.

(Technika) Szeretni nem szeretette a kortársi világot, a kortársi világ technikai eszközeit mégis szívesen használta. Korszerű villanyírógéppel dogozott; híres londoni könysorozatának darabjait maga szedte, tördelte, készítette elő a nyomdai munkára. Odavolt a diktafonokért; mindig a keze ügyében tartott egyet, hogy gondolatait – reggelenként az álmait – azonnal rögzíthesse rajta. Az e-mailig már, úgy tudom, nem jutott el: géppel írott és nyomtatott leveleit postán adta föl, partnereitől postán várta a géppel írott és nyomtatott leveleket. Wimbledoni otthona, a híres Hongriuscule – 12 Edge Hill, Wimbledon, London SW 19 4LP, United Kingdom – kiterjedt levelezés központjának számított. A mobiltelefont sokáig ugyancsak nem értette és nem becsülte, csak utolsó éveiben szánta rá magát, hogy maga is vásároljon egyet. Korábban is észrevette persze, hogy egyre többen használják, de sokáig inkább csak mulatott a szerencsétlen mobilozókon. Ha már mindenkinek lesz, mi is veszünk kettőt, úgy beszélgetünk Piroskával, ő az utca egyik oldalán sétál majd, én meg a másikon.

(Mélyfilozófia, metafizika) Ez jóval aggályosabb kérdés, ajánlatos hát óvatosan fogalmaznunk. A kultúrfilozófiai és történetfilozófiai rétegek világosan láthatók, háls feladat szemügyre venni őket. De mi van alattuk? Kidolgozójuk, a modernitás bírálatát és a kereszténység kritikáját megfogalmazó gondolkodó vajon mit is gondol a filozófia meritumáról? Nem „tudományos” filozófus, hanem „irodalmias” bölcselő. És nem rendszerépítő teoretikus, hanem fragmentumokból építkező gondolkodó. Az előbbi filozófiájának fogalmi szilárdságát bizonytalanítja el, az utóbbi pedig bölcséleti belátásainak koherenciáját teszi kérdéssé.

A bölcselkedő dilettánst, mondjuk így, egyszerűen, egyetlen tényező bizonyosan megkülönbözteti a valódi filozófustól: hogy a filozófia történetének alapos ismerete nélkül kezd el bölcselkedni. Az ő filozófiatörténeti műveltsége szemmel láthatóan alapos és mély, kiterjedt és szerzteágazó: bölcséleti érvelését kifejtve rendre imponáló filozófiatörténeti anyagot mozgat. Nem dilettáns bölcselő fecseg tehát itt: a filozófiatörténeti hagyomány mély ismerője kezd elméletképzésbe. A

magá filozófiatörténete ugyanakkor valamiféle kritikai filozófiatörténet: a kanonizált bölcséleti hagyomány félreismerhetetlen bírálata épül.

A bírálat közvetlen tárgya az európai filozófia emberközpontúsága. Az európai filozófia, úgymond, az élet felől figyeli a létet, az embert tekintve a világmindenség középpontjának. Noha a lét valójában nem törődik az étellel, a világmindenség centrumában pedig nem az ember foglal helyet. Akár kétségbeesetten lázadunk ellene, akár rezignáltan beletörődünk: a mindenség nem miértünk van, a világegész a mi számunkra – „özön közöny”. A dezantropomorf ontológiát ugyanakkor érdekesmód valamiféle pánracionalista szemlélet egészíti ki. A kozmikus közönnyel szembenálló embert ugyanis, a teória következő rétegének érvelése szerint, a megismerés vágya hevíti. A mindenség „özön közönyébe” vetett ember épp attól lesz ember, hogy megismerésével mindenképp meg akarja törni a mindenség kozmikus közönyét. A metafizika valódi tárgya éppen ez: a megismerés adottsága és kényszere, csábítása és meghaladhatatlansága.

(Széchenyi Akadémia) Az évről évre ismétlődő nyár eleji látogatások egyre hosszabbak és zsúfoltabbak lettek. A magyar irodalmi kultúra fokozatosan észrevette, hogy valaki, íme, hazatért. Minden látogatás eseményé vált, írószevetségi köszöntésekkel, színházi díszelőadásokkal, interjúkkal, föllovasásokkal, dedikálásokkal, nyilvános szereplésekkel és óráról órára beosztott baráti találkozásokkal. A diadalmenet csúcspontjaként aztán a Széchenyi Akadémia tiszteleti tagjává választották.

Akkor már nem a Benczúr Szállóban laktak, az Akadémia várbeli vendégházában kaptak lakosztályt. Találkoztunk, de aznap még külön is föl hívott: ne felejtsem el a jeles alkalmat. Igen, igen, föltétlenül ott leszek a védéseden, találtam neki mondani. Miért, támadni fognak?, kérdezett vissza.

A székfoglaló előadáson – persze bölcséleti szöveget olvasott föl – tényleg mindenki megjelent, aki számított. A kormányzatot – szocialista kormány volt – maga a miniszter képviselte. Az ünnepelt nem ismerte a körülötte sürgölődő politikust, nem is értette, mit keres ott az illető. Nem tudtam, ki ez a fiatal ember, mesélte később, azt hittem, talán ő lesz a sofőr.

(Recepció) Nem hiába aggódott érte és nem véletlenül követett el mindent a sikeréért. Érezte-tudta, hogy nem lesz könnyű dolga. És valóban, recepciójával – ma visszatekintve már nyugodtan megfogalmazható – tényleg nem is lett szerencséje. A vágy, hogy a rendkívül kiterjedt és számos regisztert megszólaltató, roppant dimenziókat magában foglaló és kivételesen szubtilis szövegeket átfogó életmű egyszerre és azonnal szervüljön a magyar kultúrába – nos, ez a vágy szükségképp teljesíthetetlen maradt. Sok minden született róla; műveinek kritikai visszhangja igen kiterjedtnek, az alakját megidéző és személyét köszöntő irodalom kifejezetten gazdagnak mondható. A Digitális Irodalmi Akadémia tagja volt, annak honlapján minden szerepel: tessék átfutni a tételeket; amit ott találunk, bizvást imponálónak nevezhető. És mégis, az érdemi és alapos értelmezések, a tárgyadekvát és megbízható földolgozások, bizony, valahogy nem születtek meg.

Aki beható méltatására vállalkozott, mintha vagy túl közlelő-alulról, vagy túl messziről-fölülről közeledett volna hozzá.

Legszorgalmasabb híve, az életművéről két terjedelmes összefoglaló kötetet is szerző irodalomtörténész mintha túl közletről-alulról nézte volna. Előbbi kötete, az író bölcséleti munkáihoz úgy mond „vezérlő kalauzt” nyújtó összefoglalás voltaképp sajátos kompendium. Nem értékelő interpretációra vállalkozik, csupán leíró bemutatás a célja: mintha a *100 híres regény* emlékeztető kiadványának mintájára kezünkbe adná a *13 híres Határ-opusz* gyűjteményét. Csakhogy a rokonszenves alázattal fogalmazott kötetből, ebből az egyes műveket külön-külön, egymás után ismertető recenziógyűjteményből az író filozófiájának finom homokszemei valahogyan elperegnék. Az író filozófiájának lényegét ugyanis nem pusztán szintjei és motívumai adják: szintjeinek kapcsolata és motívumainak ismétlődése. Az, ahogy szintjei, a mélyfilozófiai-metafizikai és a kultúrfilozófiai-történetfilozófiai szintek összekapcsolódnak, s az, ahogy motívumai, a modernitásbíráló és a kereszténységkritika egymást áthatva megismétlődnek. A *100 híres regény*ből megismerhető, például, a *Háború és béke* cselekménye, a *13 híres Határ-opusz*ből nem ismerhető meg, mondjuk, a *Szélhárfa* „tartalma”. Utóbbi kötete hasonló aggályokat vet föl. A komoly, tekintélyes, vastag, címével is eltökélt teljességigényt sugalló mű a nagymonográfia ígéréstével lép föl. Mintha azt sejtetné: Határ-ügyben itt most el lesz mondva minden elmondható. A nagyszabású életútinterjúból vett életrajzi vázlat keretébe illesztett mű ismertetéseket közöl, egyként kitérve a szépirodalmi és az értekező prózai művekre, a művek tárgyalása során egyszerre érvényesítve történeti és műfaji szempontokat. Ismertetései elfogulatlanul – különösebb bölcséleti és poétikai előföltevések nélkül – fognak neki a számba vett művek szemlélésének. Rokonszenves, ám naiv – álnaiv – módszere ilyenformán nem képes akár csak „bemutatni” is az életmű meghatározó darabjait: a különféle poétikai hagyományokkal ravaszán reflexív viszonyban álló szépirodalmi és a filozófiatörténeti hagyományt szellemesen dekonstruáló bölcséleti művek csak nehezen szólnak meg értő – kellő elméleti fölkészültséggel közelítő – értelmező nélkül.

Legelegánsabb interpretátora, a munkásságának monográfiát szentelő filozófus, ellenkezőleg, mintha túl messziről-fölről fordult volna felé. Míg az irodalomtörténész túl közel hajol a művekhez, addig a filozófus túl messziről tekint rájuk. Míg az irodalomtörténész őszinte, megilletődött csodálattal, a filozófus inkább csak a különös jelenségnek szóló, távolságtartó érdeklődéssel fog az olvasásnak. Ott túl sok az ismertetés és túl kevés a reflexió, itt túl sok a reflexió és túl kevés az ismertetés. Az irodalomtörténészt kétségkívül érdekli az író, ám nincs birtokában az eszközhöz, amelyekkel műveit interpretálni lenne képes. A filozófus minden interpretációs eszköz birtokában van, ám – hadd mondjuk így – mintha maga az író nemigen érdekelné. Nem az író értelmezésében érdekelt: saját bölcséleti belátásait – elsősorban történetfilozófiai spekulációit – osztja meg monográfiája olvasóival. Különösen öblösre faragott keresztelődmedencéje – ezt maga az író értékeli így egyik levelében – mintha rögtön bele is fojtaná a keresztvízbe a megkeresztelendő gyermeket.

A recepció zavaaraiban – végső soron: kudarcában – minden bizonnyal a távol töltött évtizedek játszanak elsődleges szerepet. Az emigráció távolságot ad és megteremt a reflexió lehetőségét, ellenben kiszakít az itthoni életvilágból és elszigetel a hazai kultúrától. Az író-filozófus művei magányos művek: kényszerűen úgy keletkeztek, hogy nem folytathattak érdemi párbeszédet az olvasókkal, az interpretátorokkal és a kortársi művekkel. Nem alakulhatott ki körülöttük az értelmezések-

nek az a szerves hagyománya, amely szerzőjük kanonikus helyét körülírhatta volna. Úgy látszik, nem lehetséges egycsapásra végbevitt és azonnal megvalósuló recepció. Ami a művek megszületését, meglehet, segítette, az a befogadásukat bizonyosan akadályozza.

Most a senkiföldjén tartózkodik éppen. Már nem kortárs alkotó, hogy napi recepciója legyen; még nem irodalomtörténeti alak, hogy állandósult kanonikus helyen álljon. A senkiföldje purgatóriumában vár az ítéletre. Most, ezekben az évtizedekben fog megszilárdulni a magyar kultúrában betöltött helye: kiderül róla, hogy a magyar irodalmiság mekkora klasszikusát tisztelhetjük majd benne.

Közben, épp az elmúlt az években, a halála óta, a hazai irodalom és irodalomértés folyamatában gigantikus, nehezen túlértékelhető jelentőségű változások látszanak megindulni. Még teljességgel beláthatatlanul, de már határozottan észrevehetően. A posztmodern – bárhogyan is értsük szegényt – visszaszorulni látszik, a „poszt-posztmodern” pedig mind nyilvánvalóbban előtűnik. A szövegszerűség észrevehető visszaszorulásával és a referencialitás egyértelmű tényerésével.

Hogy mindez hogy’ is alakítja művének aktuális kanonizálódását, nehéz volna megmondani. Valószínűleg nemigen használ majd neki.

(Kommentár, levélrészlettel) *Nem véletlen, hogy ő maga is mindig csupa aggodalom volt. Aggályos figyelemmel követte a műveinek befogadásában mutatkozó aktuális fejleményeket, a legjelentősebbeket szívesen kommentálta is. Szegedy-Maszák Mihály kontribúcióját, a „hontalanság irodalmáról”, úgy emlékszem, sokra becsülte. Németh G. Béla nagykritikáját, egyik filozófiai művéről, ellenben határozottan rosszalotta. El se olvasta a könyvet, legfeljebb a tartalomjegyzékét meg a névmutatóját futotta át, mondta, pontosabban mondatta a maga Piroskájával.*

Optimista bizonyosan nem volt, valószínűleg most sem lenne az.

„Csubai Pista (zsenge fiatalságában még monográfiát akart írni rólam, ám utóbb kiábrándult, s nem csodálkoznék, ha az élet sürgető sodrában te is erre a jobb belátásra jutnál végezetre) – ő már megírta egyszer a pécsi Jelenkorban, hogy életművemmel, sajnabajna, »reintegrálhatatlan« vagyok, arról nem is szólva, hogy elkéstem. Te meg azt írod, szükségképp elegendő oka van, hogy életművem miért nem térhet soha baza. Alkalmasint mert olyan »baza« sohasem volt, a »baza« és én: melléfgotunk, félreértettük egymást. E két megállapítást, a Csubaiét és a tiédet derűs ataraxiával fogadom: sohasem képzeltem másként, az ország szellemi keresztmetszetével, kráter-atmoszférájával mindig nagyon is tisztában voltam. Az ellen sem lázadoznék, ha a fejemre olvasnátok, hogy minden írónak olyan hazája van, amelyet megérdemel.»

NÉMETH ZOLTÁN

A nemzeti önkritika mint műtfeldolgozás

EMLÉKEZETPOLITIKA A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI IRODALOMBAN ÉS FILMBEN

Anyámnak, aki marhavagonban kezdett el beszélni.

(A nemzeti ideológiák és kritikájuk) A művészeti alkotások közül némelyik mintha jelentősebbé válna azáltal, hogy társadalmi funkciót vállal magára. Ezek az alkotások a művészeti hatással szoros összefüggésben a társadalom, illetve társadalmi vélemény átformálásában játszanak szerepet. Nem a kollektív, közösségi irodalom alkotásaira gondolhatunk, hanem arra a hatásra, amelyet a 20. századi hermeneutika és recepcióesztétika „horizontváltás”-ként határoz meg.¹

Az a jelenség, amelyről ez a tanulmány szól, azonban szűkebb értelmű a horizontváltás fogalmánál: olyan művekről van szó, amelyek konkrét társadalmi kérdésekben követelik meg az ideológia által eltakart jelenségek újraértelmezését. Ezek az alkotások, regények, filmek akkor válnak valódi istenkísértéssé, provokációvá egy-egy kultúrán belül, amikor kollektív nemzeti ideológiákat tesznek meg a horizontváltás terepévé. Különösen igaz ez Lengyelországra, Csehországra, Szlovákiára és Magyarországra, amelyekben a nemzeti fejlődés – elsősre meglepő módon – sok esetben hasonló modellt mutat, mint amit Clifford Geertz dolgozott ki a poszt-koloniális viszonyokra.² Talán nem véletlenül, hiszen az olyan államformációk, mint az Oszmán Birodalom, Habsburg Birodalom, Osztrák–Magyar Monarchia, Oroszország, Németország, a Szovjetunió évtizedekre vagy évszázadokra vazallusi-gyarmati viszonyok közé kényszerítették a térségben élő nemzeteket.

(A német emlékezetkultúra paradigmái) Ha a címbe emelt négy ország, illetve nemzet történelmi önszemléletének vannak leegyszerűsítő, általánosító vonásai – s vannak, mint arról később szó is lesz, azok minden bizonnyal arra vezethetők vissza, hogy nem demokratikus viszonyok körülményei között jöttek létre. Ez a megállapítás is levonható abból a vitából, amely a német történettudományban zajlott le a „kollektív emlékezet” fogalmának használhatóságáról, és amelyet ikonikusan leginkább a német történettudomány két legnagyobb alakjához, Reinhart Koselleck és Aleida Assmann nevéhez szokás kötni.³ Míg Koselleck a „történelmi igazság” nevében utasítja el a kollektív emlékezet fogalmában rejlő irracionális-manipulatív tartalmakat, addig Assmann azzal érvel, hogy a „totalitárius társadalmakban maga az állam hozza létre és kontrollálja a kollektív emlékezetet, a demokratikus társadalmakban ezenkívül a polgárok, a művészek, a pártok és mindenekelőtt a média.”⁴

Assmannak ez a pozitív hangoltságú érvelése azonban nem igazán ad választ a hanggal nem rendelkező, hatalomból, diskurzusból kizárt alárendeltek, marginalizáltak, kisebbségek történelmének a felejtésben, a traumában, illetve a múltnak csupán szakadásokban megnyilvánuló történetei iránt, nem beszélve a fizikailag elnémítottak, kivégzettek történeteiről. Gayatri Chakravorty Spivak klasszikus kérdését szegezhetjük szembe az előbbi – talán túlzottan – optimista kijelentéssel,

vagyis hogy: „szóra bírható-e az alárendelt?“, megszólalhat-e a marginalizált?⁵ Vagy másik nézőpontból, narrációs helyzetből: ha meg is szólal, lesz-e befogadója, értő olvasója?

Nem véletlen, hogy Assmann a továbbiakban egy egész könyvet szán ennek a kérdésnek, felvázolva közben a német emlékezetkultúra paradigmáit. Ennek első szakaszát az 1945-től az 1960-as évekig terjedő időszak jelenti, amelyre a hallgatás, pontosabban az elhallgatás jellemző. A náci bűnökről kevés szó esett, az új demokrácia felépítéséhez szükségszerűen hozzátartozott, hogy az egykori nemzeti-szocialista párt tagjai beépültek az új rendszerbe, magas funkciókat töltöttek be – enélkül fel sem tudott volna épülni az Adenauer-féle köztársaság. Az 1968-as balos generáció azonban képtelen volt ezt a kompromisszumot megkötni, erkölcstelennek érezte, és egy új etikai paradigmaváltás nevében egyazon gesztussal utasította el a náci világot és az új, megalkuvó demokrácia viszonyait. A náci múlt és az arról való hallgatás egyszerre vált a kritika tárgyává.

Ez az etikai fordulat vált alapjává a kíméletlen német önkritikának, amely generációk összeütközésével is járt, az apák nemzedéke elleni lázadással, és a német irodalom és film olyan jelentős teljesítményei kapcsolódnak hozzá, mint a Nobel-díjas Günter Grass *A bádogdob*, Siegfried Lenz *Németóra*, a dokumentumszínház műfajából Rolf Hochhuth *A helytartó* és Peter Weiss *A vizsgálat* című darabjai. A 68-as nemzedék által képviselt radikális leszámolás az 1980-as évekig tartott, Assmann szerint ettől kezdve egy új nézőpont jelenik meg a német emlékezőpolitikában. Ez az új, harmadik paradigma (és egyúttal generáció) már nem hisz önma-ga ártatlanságában, tudja, hogy az áldozatokkal való azonosulás képtelenség, amit tehet, az a történelem elfogadása „bűneivel és azok erkölcsi felelősséggé változtatásával együtt”.⁶ Ebben a paradigmában jött létre az az „emlékezetkultúra”, amely már nem bal- vagy jobboldali ideológiák mentén artikulálódott, hanem az emberi jogok elfogadása határozta meg.⁷ Assmann ennek a harmadik paradigmának a megjelenésében fontos szerepet ad az amerikai *Holocaust (A Weiss család története)* (*Holocaust. The Story of the Family Weiss* – 1978) című négyrészes filmnek, amelyet az NSZK-ban 1979 januárjában mutattak be, és amelyet osztársadalmi vita követett. Assmann, hasonlóan a harmadik paradigmához, a negyediket is egy filmhez, a 2013-ban bemutatott *Unsere Mütter, unsere Väter*hez köti. Az angolul és más nyelveken *Generációk háborúja – Generation War* címmel forgalmazott alkotást arra hozza fel példának, hogy az új nemzedékek számára az emlékezetkultúra már nem a hiányzó történelmi tudás, a történelmi ismeretek átadását jelenti, hanem a családi történet és a személyes perspektíva újraélését a hollywoodi látványvilág eszközeivel a hipervizualitás korszakában.⁸

(*Emlékezetpolitika a V4 országokban*) Assmann könyve kiválóan mutatja be számunkra, hogy az emlékezés, illetve a történelemfelfogás sosem feltételez, nem jelenthet valamiféle eredeti, egyszer és mindenkorra adott viszonyt a történelemhez, hanem mindig is kultúrafüggő teljesítmény. Annak a felismeréséről van szó ebben az esetben, amelyet a kulturális antropológiával foglalkozó Stephen Tyler így fogalmaz meg: „az etnográfiai leírás az idegent szövegekkel bekötött szemekkel nézi”.⁹ Vagyis az emlékezet és a benne feltáruló múlt sosem „eleve adott”, hanem

mindig is a kulturális gyakorlatok által „létrehozott” tevékenység, nézőpont és szemléletmód. Ha innét értelmezzük a magyar, szlovák, cseh, lengyel emlékezetkultúra teljesítményeit, s a német Vergangenheitsbewältigunggal összehasonlítva vizsgáljuk, az eredmény minden bizonnyal lehangoló. 2019-ből visszatekintve az elmúlt évszázad történelmi eseményeinek reprezentációjára kijelenthető, hogy a V4 országok közösségi emlékezőskultúrája két paradigma mentén artikulálódik: az elhallgatás és az áldozatnarratíva variációinak mentén. Ezt a felfogást vissza-visszatérően akár a legmagasabb szintű állami politika is generálja, a hivatalos állami ideológiák részévé vált. A lengyel áldozatnarratíva történelmi indoka a lengyel függetlenség elvesztése, Lengyelország felosztása Poroszország, Oroszország és a Habsburg Birodalom között, amelyet a 20. században olyan traumatikus események követtek, mint a náci német és a kommunista szovjet megszállás, amelynek milliók estek áldozatul, és amely haláltáborok, gettók létesítésével járt együtt. Ez a narratíva nem akar tudomást venni azokról a tömeggyilkosságokról, amelyeket lengyelek követtek el (Jedwabne). Jellemző példa Jan Tomasz Gross esete, akinek két legfontosabb könyve, a *Neighbours: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland* (2000) és a *Fear: Anti-Semitism in Poland After Auschwitz* (2008) új korszakot nyitott a lengyel történetírásban. Gross olyan mondatokkal sokkolta a lengyel társadalmat, hogy a zsidómentőket kiközösítette a lengyel társadalom, és hogy a lengyelek a német megszállás alatt több zsidót öltek meg, mint németet. Mindez, úgy tűnik, Gross adatokkal alátámasztott elemzéseire is (a történész 30 000 megölt németről beszél) elviselhetetlen a mai hivatalos lengyel politika számára.

A cseh áldozatnarratíva egyrészt az önálló államiság elvesztéséből, illetve a Habsburg Birodalom fennhatósága alá tartozásból eredeztethető, másrészt a II. világháború alatti eseményekből, amelynek része Csehszlovákia felosztása, Csehország náci megszállása, tömeggyilkosságok (Lidice). Az ebből fakadó áldozatreterika elfedte a cseh felelősséget a kollektív bűnösség Edvard Beneš elnök által képviselt elvének alkalmazásában. Ennek nyomán nem egyszerűen kitelepítettek hárommillió németet Csehszlovákiából, hanem a német civil lakosságot sok esetben ugyanolyan körülmények közé kényszerítették, mint a nácik a zsidókat. A náci koncentrációs táborokat tovább működtették – most már a csehek, német foglyokkal. Csecsemők haltak éhen, nőket erőszakoltak meg, napi szinten folytak a gyilkosságok és szinte általános volt a foglyok között az öngyilkosság. A náci terror elleni bosszú a német civil lakosság elleni tömeggyilkosságok sorozatában nyilvánult meg, több tízezer halottal. Mindez nem része a cseh emlékezetkultúrának, tabu alá vont, a közvélemény számára elhallgatott tartományát jelenti a cseh történelemnek.

A szlovák áldozatnarratíva alapját az „ezeréves magyar elnyomás” képezi, amelyet a hiányzó államiság generált. Az áldozatnarratíva mítosza sokkal előbb, mint a szembenézés az első, fasiszta szlovák állam örökségével, amely a zsidók náci koncentrációs táborba küldését és megsemmisítését jelentette. Éppígy nem vált a közvélemény és az emlékezetkultúra részévé 40 000 magyar nemzetiségű deportálása a cseh Szudéták területeire, 70 000 magyar erőszakos kitelepítése Magyarországra, valamint 410 000 magyar erőszakos „reszlovakizálása”, a magyar nyelvű könyvek,

folyóiratok betiltása 1945–1948 között. Annak ellenére, hogy még mindig kb. fél-millió magyar nemzetiségű állampolgár él Szlovákiában, és a magyar nemzetiségi pártok 1989 óta jelen vannak a szlovák parlamentben, a szlovák lakosság nincs tisztában azzal, hogyan kerültek magyarok Szlovákiába. Nem része a köztudatnak az sem, hogy a koncentrációs táborokból visszatérő zsidók ellen 1946-ban Szlovákia több városában is antiszemita pogromokra, zsidóverésre került sor, megdöbentő sokaságban.¹⁰ Olyan esetekről is tudunk, amikor a haláltáborból visszatérő zsidókat néhány évvel később magyar nemzetiségűként telepítették ki. Szlovákiában 1989 után szobrot állítottak háborús bűnökért halálra ítélt személyeknek, mint a fasiszta Szlovák Állam elnökének, Josef Tisónak vagy Ferdinand Ďurčanskýnak, illetve a neosztálinista Vasil' Bil'aknak, aki az 1968-as prágai tavasz leverésében játszott fontos szerepet.

A magyar emlékezetkultúrára szintén fokozottan jellemző az áldozatnarratíva, amely történelmi szempontból a török, majd Habsburg-elyomásból táplálkozik, de csúcspontja az I. világháborút lezáró „trianoni békediktátum” következményeiben kulminálódik, amikor a magyar nemzet egyharmada Magyarország határain kívülre került. Ez a tény összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepet kap a magyar köztudatban, mint az, hogy a német megszállás idején nem német katonák, hanem a magyar csendőrség bonyolította le a zsidók bevagonírozását a haláltáborokba, hogy Budapesten a magyar nyilasok több ezer zsidót lőttek a Dunába. 2010 óta egy olyan új narratívát próbál megjeleníteni a magyar kormány, miszerint Magyarország kettős áldozat, egyrészt a náci németeké, másrészt a kommunista szovjeteké. Ennek a narratívának, illetve e narratíva hazugságának szimbólumává a Budapesten 2014 júliusában felállított, de a tiltakozások miatt soha fel nem avatott német megszállási emlékmű vált. Balogh László Levente szerint az emlékmű „kollektív ártatlanságot sugall”, a „II. világháborús magyar felelősségvállalásra a hártás jellemző”, s kijelenti: „Az áldozatnarratívák ma gyakran a propaganda eszközei, és miközben a valódi áldozatokról megfeledkeznek, az áldozatnarratívák fokozatosan a győztesek elbeszéléseivé válnak.”¹¹

(Szembeszegülés az elhallgatással és áldozatnarratívával) Az elhallgatás és áldozatnarratíva párhuzamos jelenségeit a közvélekedés, illetve sok esetben a hivatalos politika tartja életben, azáltal is, hogy az oktatásban, a tankönyvekben a történelemnek milyen képét mutatják a felnövekvő generációknak. A V4 országokban az elhallgatott vagy tabu alá vont események feltárása főként egy szűk értelmiségi csoport nevéhez köthető, történészek, írók, rendezők munkáihoz. Regények, filmek, történelmi munkák sorolhatók a nemzeti önkritika stratégiájába, sok esetben megdöbentő őszinteséggel és tárgyilagossággal tárják fel a nemzeti múlt bűneit, miközben gyakran az agyonhallgatás, az értetlenség, sőt az elutasító felháborodás kíséri őket.

Tomasz Żukowski monográfiája már címével és alcímével is provokatív, *Wielki retusz. Jak zapomniałiśmy, że Polacy zabijali Żydów – A nagy retus. Hogyan felejtettük el, hogy a lengyelek zsidókat öltek* (2018), a lengyel múltfeldolgozás legújabb változata. A szerző – talán meglepő módon – azzal kezdi könyvét, hogy megjegyzi: az, hogy a lengyelek zsidókat öltek, hogy kiadták a menekülő zsidókat a nácik-

nak, nem ismeretlen, hanem a történészek által alaposan feldolgozott téma. Az sem ismeretlen a történészek előtt, hogy a lengyelek között több volt a gyilkos és a feljelentő, mint a segítő, hiszen a zsidók a gettó falain kívül nem számíthattak segítségre.¹² Żukowski könyvében azonban még tovább megy. Irodalmi szövegeket és filmeket értelmez, hogy megmutassa, milyen retorikai stratégiákkal éri el egy-egy mű azt, hogy a lengyelekről pozitív kép alakuljon ki, míg a zsidó áldozatok halálát – tudat alatt – próbálják magyarázni, indokoltá tenni a gyilkosságokat, és ezáltal felmenteni a gyilkost. A szerző számos filmet és irodalmi művet hoz fel példának (az első, 1940-es évekbeli holokausztfilmtől, Alexander Ford: *Ulica Graniczna – Határ utcájától* Władysław Pasikowski *Pokłosie – Utóhang* [2012] című filmjéig), de még Tadeusz Słobodzianek *Nasza klasa – Osztályunk* (2009) című drámájában is talál manipulatív elemeket.

Az eddigiek három fontos elméleti kérdést vetnek fel számunkra az önkritikus nemzeti múltfeldolgozást illetően: 1. A múltfeldolgozás történelmi jellegéből adódó kérdéseket: vajon a múltfeldolgozás csak az ún. történelmi regény, történelmi tárgyú film műfajára vonatkozatható? Meddig terjed a múlt, és vajon egy jelenben játszódó sztori nem alkalmas-e az önkritikus múltfeldolgozásra? 2. A múltfeldolgozás témáját képező eseményeknek szükségszerűen történelmileg igazolható, dokumentumokkal alátámasztható eseményekből kell-e kiindulniuk? A fikció válhat-e az önkritikus múltfeldolgozás terepévé? 3. Vajon egy-egy nemzeti irodalom mely művei sorolhatók az önkritikus múltfeldolgozás kategóriájába? Minden, egy adott nyelven íródott mű, létrejövő film ide sorolható? Vagy az alkotó identitásából szükséges kiindulnunk?

(*Jelen vs. történelem*) Ennek a három kínzó elméleti kérdésnek a megválaszolása rendkívül fontos témánk szempontjából, hiszen nemcsak a korpusz kijelölésében játszik szerepet, de az értelmezési stratégiát is meghatározza. Az önkritikus múltfeldolgozást minden bizonnyal nem szűkíthetjük a történelmi regény vagy film műfajára, mindazonáltal az eseményeknek szükségszerűen rendelkezniük kell történelmi dimenzióval, amely beleszól a főszereplők egyéni sorsába, identitásába, a jelen eseményeibe. A történelmi dimenzió a jelenkori identitás részeként lép működésbe ebben az esetben, sokszor az értelmezői tevékenység aktivitásának köszönhetően jelenik meg egyértelműen. Az olyan szociológiai kategóriák, mint az idegengyűlölet, rasszizmus, szegregáció jól adatolható történelmi beidegződésekre, mintákra vezethetőek vissza. A jelenben játszódó önkritikus regények éppen ezért a múltfeldolgozás alkategóriájának tekinthetők.

A szlovák és a cseh irodalomból két álneves regényt emelhetünk ki, amelyek a nemzeti önkritika és a múltfeldolgozás jelenbe helyezett terepei. Daniela Kapiťanová álneven, Samko Tále néven írt regénye egy vegyes lakosságú, főként magyarok lakta dél-szlovákiai kisváros, Komárom – Komárno multietnikus viszonyait értelmezi.¹³ Samko Tále *Knihy o cintoríne – Könyv a temetőről* (2000) című regényének írója és egyúttal narrátora a fikció szerint egy komáromi–komárnói infantilis-mentálisan sérült szlovák férfi, aki negyvennégy évesen is a nyolc-tíz éves gyerekek értelmi és nyelvi szintjén áll. A mű nyelve alsó regiszterekből építkező, töredezett, ismétlésekből, önismétlésekből épül fel, egy alacsony kompetenciájú

beszélő nyelve, amelyből töredékesen egy kisváros anekdotái is kirajzolódnak. A narrátor nem birtokolja a nyelvet, pusztán ismétli a „felnőttek” nyelvét és gondolatait, amelyek a komáromi szlovákság xenofóbiájára, sovinizmusára és rasszizmusára utalnak önkritikusan. A regény úgy reprezentálja a nemzeti önkritika stratégiáját, hogy egyrészt a társadalomban marginális pozíciót elfoglaló, mentálisan sérült „író” szinte tudatfolyamszerű önéletrajzában ad helyet, másrészt pedig hogy a többségi (szlovák) társadalom egy részének xenofób véleményét egy olyan szereplő szájába adja, aki mentális pozíciójából adódóan kevésbé ügyel a politikailag korrekt véleménynyilvánításra, s így voltaképpen a társadalom szócsöveként funkcionál.

Lam Pham Thi *Bílej kůň, žlutej drak – Fehér ló, sárga sárkány* (2009) című regényét sokáig egy csehországi vietnámi szerző regényeként ünnepelte a szakma és a közvélemény, rangos irodalmi díjat is kapott, amelyet a fiatal, tizenkilenc éves szerző videóüzenetben köszönt meg. Valószínűleg a „hiteles hang” és az autobiográfiai kód volt az oka mind a sikernek, mind a leleplezés botrányának, amely során kiderült, a mű írója a cseh Jan Cempírek. A regény több szinten játszik el a cseh–vietnámi kettős identitással: a narrátor sem csehnek, sem vietnáminak nem érzi magát, mégis mindkettő; a regény cseh szövegébe a szereplők vietnámi nyelvre ékelődik, amelyet gyakran nem fordít a narrátor; az egyes szereplők hibás cseh nyelvre a vietnámi beszélők nyelvhasználatát közvetíti; a cselekmény több jelenetében beleíródik a cseh társadalom rasszizmusa. A Jan Cempírek regényében dokumentált idegengyűlölet nem érhető meg a történelmi dimenzió értelmezése nélkül, rájátszik a nacionalista-soviniszta narratívákra, a cseh közvélemény hangjaként szólaltatja meg. A mű a migráns irodalom egyik első kelet-közép-európai változatának is tekinthető, leleplezve a többségi társadalom intoleranciáját.

Mindkét regény a jelen eseményeiben reprezentálja a múltat, Kapitáňová regénye például a kommunizmus és a mečiarizmus kritikája is. A szlovák és cseh társadalom intoleranciája, a társadalom hétköznapijait átszövő idegengyűlölet nemcsak arra biztatja az olvasót, hogy önkritikát gyakoroljon, hanem arra is, hogy a történelmi eseményeket is szükségszerűen új nézőponton át értelmezze.

(*Valóság vs. fikció*) A műfeldolgozás számára kitüntetett szerepben állnak az olyan írástechnikák, melyek a dokumentum, az archívum, a napló, az (auto)biográfia műfajaihoz kapcsolódnak, ezen keresztül pedig a történész által hitelesített eseményekhez. Ez a természetes kapcsolat azonban egyáltalán nem tűnik természetesnek, ha szem előtt tartjuk, hogy mind az irodalom, mind a film olyan médiumok, amelyek egy adott jelrendszer segítségével reprezentálnak. Sem a film, sem az irodalom nem nyúlhat vissza az eredethez, az eredetihez, a jelenlét mindig pusztán szimuláció. A múltnak ez a távolléte etikai értelemben is botrányos: mediális közvetítőeszközök, a nyelv, a mozgókép segítségével idéznek fel olyan eseményt, amelyhez tulajdonképpen még sincs kapcsolatuk. Az irodalmi mű szereplői csak nevek, az események csak szavak, és nem képesek a befogadó testi élményévé változtatni a múlt borzasztó eseményeit. A film szereplői csak színészek, a film helyszínei csak a stúdió, a kulisszák, egy másik táj.

Ráadásul a 20. század utolsó évtizedeiben a történettudomány olyan paradigmaváltáson ment keresztül, amely valóság és fikció merev elkülönítését lehetetlen-

né teszi. Mint Lionel Gossman megjegyzi: „Történelem és fikcionális történetmondás [...] az elbeszélés gyakorlatának két ellentétes pólusán elhelyezkedve hagyományosan konfrontálódik és dacol egymással. Fejlődésének jelenlegi szakaszában azonban mindkettőt komoly hasonlóságok és néhány jelentős feszültség jellemzi.”¹⁴ Történelem és fikció szembeállítás – bármennyire is meglepő – csupán a 19. századi történelmi realizmus diadalra jutása óta vált követendő példává. Napjaink történetírásának elméleti problémái azonban már egészen más belátások mentén konstruálódnak, amelyben a „történész valósága” és az „író fikciója” nem is kerülnek olyan távolra egymástól. Ahogy Jean Leduc megállapítja: „Bár az irodalmi és a történetírói szövegek nem egyformán viszonyulnak ahhoz, amit jobb híján valóságnak nevezünk, mégis hasonló eszközöket használnak – azokat, amelyekre minden cselekményesítésnek szüksége van. A lineáristól leginkább eltávolodó regény éppúgy, mint a legnagyobb mértékben tematikus felépítésű történeti munka egy történetet mesél el”.¹⁵

A cseh irodalomban Josef Urban *Habermannův mlýn – Habermann malma* (2001) és *7 dní bříčů – A bűn 7 napja* (2012) című regényei és a belőlük készült filmek valóságos bombaként robbantak. Urban lebontotta a kollektív amnézia falát, olvashatóvá és írhatóvá tette a tabu alá vont történelmet, és egyúttal kétségbe vonta a cseh műltfeldolgozás és identitás alapjait képező diskurzust, amelyet az általánosító áldozatnarratíva képezett. Mindkét regény és film, amelyek forgatókönyvét maga az író, Josef Urban írta, a II. világháború utáni napok eseményeivel foglalkozik, ártatlan szudétánémet civilek sorsával, akiket a háború utáni bosszú jegyében kínoztak vagy öltek meg. A cseh bűnösség kérdését vetik fel, amelyet megdöbbentő módon még hetven év elteltével sem lehet indulatok nélkül megvitatni. Jól példázza ezt a *Habermannův mlýn* második kiadásában olvasható írói előszó, amelynek Urban a sokat mondó *LŽIVÁ KNIHA? – HAZUG KÖNYV?* alcímet adja, így, csupa nagybetűvel. Az író ebben reagál a könyve és személye elleni kampányra, arra, hogy „össznépi játék” keletkezett arra a témára, „mi is történt a valóságban”, és reagál a Lidové noviny cikkére, amelyben arról írtak: „filmet forgatnak a hazug könyv alapján”. Urban ennek kapcsán szükségét érezte, hogy megkülönböztesse a tényirodalom és a regény műfaját, és utaljon a könyv elején található formulára: „Ez a történet valódi események alapján íródott. Regényről van szó azonban, nem dokumentarista feldolgozásról. Éppen ezért minden hasonlóság konkrét történelmi alakokkal vagy élő személyekkel pusztán véletlen.” A továbbiakban Urban azzal védekezik a regényét és filmjét ért támadások ellen, hogy a reális eseményeket később dokumentumfilmben is feltérképezte,¹⁶ további tényeket és kortársak vallomásait gyűjtötte össze, s a valóság még az irodalmi fikciót is túlszárnyalta.

Urban mindkét műve hasonló egyértelműsítő (ez a regény valós visszaemlékezés nyomán íródott) és eltávolító (irodalmi mű, minden hasonlóság valóságosan létező alakokkal a véletlen műve) játszik el. A *7 dní bříčů* című film több oknál fogva képes popularizálni, és ezen keresztül hatékonyabb önkritikára készíteni a nézők szélesebb rétegét: 1. egyrészt a *Habermannův mlýn*-nel már megtörtént az első sokk az egyetemes áldozatnarratíva lebontását illetően; 2. másodsorban a történeten végighúzódnó szerelmi szál fejt ki popularizáló hatást; 3. a középpontba

helyezett család nem homogén német, hanem vegyes: Jan Olšan (Ondřej Vetchý) cseh, Agnes (Kerekes Vica) pedig német nemzetiségű, s ez nagyobb lehetőséget ad a cseh nézőnek az azonosulásra. Valóság és fikció feszültsége mindkét mű esetében az adaptáció és a médiumváltás logikájából is következik, hiszen a regények és a belőlük készült filmek sztorija több esetben is eltér. Így például a *Habermannműv mlýn* című filmben található drámai jelenetek, mint amikor Habermann ékszerekkel próbálja meg lefizetni a náci tisztet, teljesen hiányzik a regényből. Éppígy a regény és a film tetőpontja, Habermann halálának körülményei is eltérőek.

Josef Urban két regénye és a belőlük készült filmek adaptációs eltérései is egyértelművé teszik, hogy a műfeldolgozás hatása független a fikció–valóság tengelyen elfoglalt pozíciótól, ha a mű képes elementáris hatást, együttérző katarzist kiváltani a nézőből, s ezáltal empatikus, több nézőpontot érvényesítő olvasót/nézőt létrehozni.

(*Nyelv vs. identitás*) A nemzeti irodalmakat a modern irodalomtörténetekben általában a nyelvhez köti az irodalomtörténeti konszenzus, azonban a kérdés korántsem ennyire egyértelmű. Egyrészt a középkori, latinul alkotó szerzők minden nemzeti irodalomtörténet részét képezik, másrészt a 20. századi transznacionális irodalomtudomány, illetve a transzkulturalizmus jelensége arra figyelmeztet, hogy nyelv és identitás nem minden esetben azonosíthatók problémátlanul.¹⁷

Témánk szempontjából evidens az a tapasztalat, hogy a cseh, szlovák, lengyel és magyar irodalomban, filmben és történettudományban születtek olyan jelentős művek, amelyek a műfeldolgozást illetően nem a nemzeti mítoszokat, nem az áldozat- és elhallgatásnarratívákat, nem a tabuizált és manipulált történelmi ideológiákat működtetik. A szlovákiai magyarok deportálásáról, kitelepítéséről Szlovákiában irodalmi alkotások tucatjai szólnak – csak éppen szlovákiai magyarok a szerzők. A holokausztot érintő alkotások egy jelentős része zsidó vagy zsidó származású szerzők műve. Vajon a műfeldolgozás mint nemzeti önkritika valóban működésbe lép-e abban az esetben, ha a szerző identitása az áldozatok identitásával azonos?

Úgy gondolom, nem hárítható át az áldozatokra, és nem spórolható meg ez a feladat. Kertész Imre *Sorstalanság* című Nobel-díjas regénye erre a legjobb példa: bár a mű 1975-ben már megjelent, nem vált a magyar műfeldolgozás részévé, csak a 2002-es Nobel-díj sikere nyomán, mintegy külső körülmények folytán kényszerített ki szélesebb nemzeti önvizsgálatot. Ugyanígy Grendel Lajos *Bukott angyalok* (2016) című regénye, amely a ligetfalui (Petržalka) tömegmészárlást is érinti (a csehszlovák hadsereg katonái több száz magyart, köztük csecsemőket végeztek ki), nem kényszerített ki társadalmi figyelmet Szlovákiában – erre egy szlovák író szlovák nyelvű regénye minden bizonnyal alkalmasabb lenne.

A magyar nemzeti önkritika egyik legjelentősebb irodalmi műve, előfutára a magyar irodalomban Cseres Tibor *Hideg napok* (1964) című regénye, amelyből 1966-ban sikeres film is készült (a Karlovy Vary-i filmfesztivál fődíját is elnyerte). A regény azt a történelmi eseményt dolgozza fel, amelyre 1942. január 20. és 23. között került sor. A szerb partizánakciókra hivatkozva az akkor Magyarországhoz tartozó Újvidéken/Novi Sadon több mint háromezer, főként szerb és zsidó polgárt, köztük 792 nőt és 147 gyermeket gyilkoltak le a magyar katonák. A holttesteket a befagyott Duna vizébe, gránátokkal robbantott lyukakba tömték.

A regény formai újításai a világirodalmi modernizmus felől értelmezhetők: négy, közös zárkába zárt, vizsgálati fogságban lévő magyar katona monológjaiból, egymástól elcsúszó időszakvenciókat felvillantó történetéből rajzolódnak a borzalmas napok. Amíg a regény hatását a formai újítás (a világirodalomból William Faulkner *Hang és téboly* című regényének monologikus formájával mutat rokonságot) és a szerelmi-erotikus szálak fokozzák, addig a film esetében ilyen fokozó tényező a fekete-fehér filmtechnika alkalmazása, valamint a pazar szereposztás. 1966-ra már általánossá vált a színes film használata, azonban Kovács András mégis ragaszkodott a fekete-fehér képkockákhoz, vélhetőleg nemcsak azok artisztikus-sága miatt, hanem azért is, mert a fekete-fehér film képes felidézni a II. világháborús felvételek dokumentumszerűségét is. A szereposztáshoz elég annyit megjegyezni, hogy Büky Őrnagy szerepében a fiatal Latinovits Zoltán jelent meg.

Hogy milyen fontos kérdés, és egyúttal feladat az, hogy ilyen típusú alkotásokat ne csak az áldozatokkal, hanem az elkövetőkkel azonos etnikai, vallási vagy nemzeti csoportba tartozó szerző, rendező hozzon létre, jól példázza Cseres Tibor kijelentése. Az író arra számított, hogy amiként ő feldolgozta a szerb lakosság ellen elkövetett magyar atrocitásokat, éppígy a szerbek által elkövetett bűntettekkel is szembenéz majd egy szerb alkotó. Azonban, mint írja, bár egy 1965-ös belgrádi írótalálkozón szóvá is tette, hiába várta a szerb írótól, hogy megírják 40 000 szerbiai magyar 1944–45-ös lemészárlását, amelyet Tito jugoszláv partizánjai hajtottak végre.¹⁸ Ekkor határozta el, hogy megírja a *Hideg napok* folytatását, amely *Vérbosszú Bácskában* címmel 1991-ben jelent meg.

„Mindnyájan tanúk vagyunk”,¹⁹ még ha évtizedek teltek is el a borzalmak után. Heller Ágnes egy 1996-os előadásában kemény szavakkal állt ki a heteroreprezentáció mellett, mondván: „Az a politikai követelmény, amely a hiteles ábrázolást azonosítja az önreprezentációval, a művészet s ezen belül az irodalom halálához vezet.” Sőt: „A heteroreprezentáció gyanakvó elutasítása ugyanakkor nemcsak a művészetet öli meg, hanem embercsoportok önmagukra mért apartheidjéhez is vezet.”²⁰ Mind Daniela Kapitáňová, mind Jan Cempírek, mind Jozef Urban, mind Cseres Tibor regényei, illetve a belőlük készült filmek, mind a lengyel és német önkritikus műltfeldolgozás egyértelművé teszi, hogy a saját nemzeti műlttel szemben felvállalt kritika, bár sok esetben támadásokat, felháborodott véleményeket generál, képes áttörni a hallgatás és az előítéletek falát.

JEGYZETEK

1. Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Gondolat, Bp., 1984; Hans Robert Jauss, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, ford. Bernáth Csilla, Helikon 1980/1–2., 20–22.

2. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, Inc., New York, 1973.

3. Erős Ferenc, *Előszó* = Aleida Assmann, *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*, Múlt és Jövő Kiadó, Bp., 2016, 14.

4. *Uo.*, 37.

5. Gayatri Chakravorty Spivak, *Can the Subaltern Speak? = Marxism and the Interpretation of Culture*, szerk. Cary Nelson – Lawrence Grossberg, Macmillan, London, 1988, 66–111.

6. Aleida Assmann, *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*, 77.

7. *Uo.*, 82.

8. *Uo.*, 55.
9. Stephen Tyler, *Das Unaussprechliche. Ethnographie, Diskurs und Rhetorik in der postmodernen Welt*, Trickster, München, 1991, 96.
10. Ján Mlynárik, *Dějiny Židů na Slovensku*, Academia, Praha, 2005.
11. Balogh László Levente, *A magyar nemzeti áldozatnarratíva változásai*, Korall 2015/59., 51.
12. Tomasz Żukowski, *Wielki retusz. Jak zapomnieliśmy, że Polacy zabijali Żydów*, Wielka Litera, Warszawa, 2018, 9.
13. N. Tóth Anikó, *Samko Tále transzkulturális regénytere = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban – Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*, szerk. Németh Zoltán – Magdalena Roguska, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Fakulta stredo-európskych štúdií UKF v Nitre, Nitra, 2018, 139–150.
14. Lionel Gossman, *Történetírás és irodalom. Reprodukció vagy jelentéstulajdonítás = Tudomány és művészet között: A modern történelemelmélet problémái*, szerk. Kisantal Tamás, L'Harmattan–Atelier, Bp., 2003, 140.
15. Jean Leduc, *A történészek és az idő*, ford. Novák Veronika, Kalligram, Pozsony, 2006, 368.
16. Josef Urban, *Habermannův mlýn. ŽIVÁ KNIHA? = Uč., Habermannův mlýn*, DP Film, Ostrava, 2010, 13.
17. Wolfgang Welsch, *Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today = Spaces of Culture: City, Nation, World*, szerk. Mike Featherstone – Scott Lash, Sage, London, 1999, 194–213.; Arianna Dagnino, *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility*, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 2015.
18. Cseres, Tibor, *Vérbosszú Bácskában*, 1991, <http://vmek.oszk.hu/03300/03393/03393.htm#13>
19. Maryla Hopfinger, *Wszyscy jesteśmy świadkami. Zamiast wstępu = Opowieść o niewinności. Kategoria świadka Zagłady w kulturze polskiej (1942-2015)*, szerk. Maryla Hopfinger – Tomasz Żukowski, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa, 2018, 7.
20. Heller Ágnes, *Zsidótanítás a magyar zsidó irodalomban*, Szombat 2010. 10. 23., <https://www.szombat.org/politika/4111-zsidotlanitas-a-magyar-zsido-irodalomban>

alföld-díjasok, 2019

TÉREY JÁNOS

Mindössze harminc éves volt, amikor 2000-ben Alföld-díjat kapott. Akkoriban az *Alföld* még nem közölte a főszerkesztői laudációt – így ma már nem utánkereshető az indoklás, viszont itt vannak velünk a '90-es évek tehetségéről, fölkészültségről és önálló hangról tanúskodó Térey-kötetei, valamint a díj évében napvilágot látott *Drezda februárban*. A lapban rendszeresen versekkel jelentkező, fiatal, de már műveivel magának nevet szerzett költőként ismerhettük akkoriban. Amivé a pálya a 21. században lett, az nem is biztos, hogy már látható volt az első tíz esztendő termését figyelemmel követve. Az első verses regény, a *Paulus* 2001-ben jelent meg, hogy aztán kövesse majd a *Protokoll* és *A Legkisebb Jégkorszak*, és mi szerencsések, akik olvashattuk s újraolvashatjuk ezeket a korszakos alkotásokat, meggyőztünk arról, hogy egy a romantikában gyökerező, a magyar irodalomban kiemelkedő népszerűsége sosem szertevő műfaj alkalmas lehet arra, hogy megérzékítsen és megértessen velünk valamit arról a helyi színekkel gazdagon festett, de globális folyamatokhoz kötött világunkról, melyben Jánosnak és nekünk élni adott. Invenciózus és nagyra törő művek ezek csakúgy, mint a színházi sikert is megélt drámaszövegei, karakteres alakokkal benépesítve, akikhez emlékezetes jelenetek és okulásra okot adó önelemzések kötődnek. Kiötlőjük egyszerre volt képes sűrű szövésű és sodró szövegeket létrehozni, melyben megszámlálhatatlanul sok nyelvi ötlet és kimunkált irodalmi-történelmi-művészettörténelmi utalás okozhat örömet annak az olvasónak, aki ha nem is Jánoshoz fogható eltökéltséggel, de hasonló meggyőződéssel híve az ember kulturális képződésének.

Úgy tudjuk, valaha eljátszott annak gondolatával, hogy építészmérnöknek tanuljon, aztán inkább a bölcsészkar mellett döntött, s lett a magyar irodalom egyik főépítész: a mondatok csiszoltságától a ciklusok és kötetek megformáltságán és a drámaszövegek klasszikus kompozícióin át a műveken átívelő szereplői sorsokig el nem téveszthető a rá jellemző koncepciózusság – és az a stílus, mely csak a legnagyobbakra jellemzően bármilyen műfajról legyen is szó, rögvést fölismerhető, de nem önismétlő, és sosem fáradt ahhoz, hogy új vizeken járjon. Azt, hogy mi kellett mindehhez az írói tehetségen túl a szerző oldaláról, csak megbecsülni tudhatom: szorgalom, munkabírás, lényeglátás, önbizalom és alázat, bátorság és hit. A megértés akarása, a szünni nem akaró kíváncsiság, a rutinnal meg nem elégedő attitűd – mondanám, hogy mindez éppúgy jellemző volt Jánosra magánemberként, mint íróként, de amit barátként megismekedésünk napjától mindig éreztem, az épp az volt, hogy számára ez a két szerep nem elválasztható. Nem félt bevallani írói tévedéseit, de volt benne kurázi nem belenyugodni azokba: a *Termann hagyományai* után hosszú éveken keresztül nyilatkozta, hogy költőként nincs igazán füle a prózához, hogy aztán a 2010-es években újra novelláskötetekkel jelentkezzen, majd megírja a *Káli boltakat*, ezt a még a szerző saját mércéjével mérve is fölöt-

több ambíciózus regényt, melyben az ismerős és a váratlan, a köznapi és az elemelt, az elit és a népszerű összjátéka alakítja a szöveg dinamikáját – Imre Lászlót, az életmű avatott értelmezőjét messzemenőig egyetértően idézve: „Térey ezúttal is olyat akar (és tud) mondani, ami minden szokványos és felszínes megoldástól eltér.”

Folyóiratunk nem lehet elég hálás azért a több mint negyedszázados kapcsolattért, amelyet János előbb szerzőként, majd rendezvényeink visszatérő vendégként, később az Alföld Alapítvány kuratóriumának tagjaként is ápolt szerkesztőségünkkel. Első verse a *Szétszóratás* után, de még *A természetes arrogancia* előtt 1992 júliusában jelent meg az *Alföldben*, címe így hangzik: *Szegény szívem*.

FODOR PÉTER

NÉMETH ZOLTÁN

Németh Zoltán költőként és irodalomtörténészként egyaránt kockázatvállaló szerző, kezdettől a határhelyzetekre történő rákérdezés, illetve a határsértés általi újraértés lehetőségei foglalkoztatják. Talamon Alfonz (2001), Parti Nagy Lajos (2006) és Tózsér Árpád (2011) monográfiusa, számos tanulmány-, kritika- és verseskötet szerzője, a Varsói Egyetem Magyar Tanszékének professzora, az *Irodalmi Szemle* szerkesztője, az *Alföldnek* pedig a 2000-es évek legelejétől állandó szerzője.

Első itt megjelent szövegei a nagy kritikavita utáni kínos csendbe érkeznek, a műfaj és a róla kialakult diskurzus fontos problémáira világítva rá. Az egyik közlemény a *Van-e magyar irodalomkritika?* című konferencia előadásait tartalmazó kiadványról fogalmaz meg éles hangú bírálatot, nem annyira az egyes írások teljesítményére, mint inkább a műfajjal kapcsolatos előfeltevésekre és a periférikusan kezelt problémákra koncentrálna (*Kritikus kritikások – Gondolatok a van-e magyar műkritika című kiadvány kapcsán*, 2000/4, 94–98.); a másik szöveg pedig az irodalomtudományi irányzatok kritikairási közelítésmódjainak lajstroma után az uralkodó beszédmódok által fenntartott hatalom természetét vizsgálja, amely az adott diskurzustérben mozgó kritikust is befolyásolja értékválasztási műveletei során (*Kritika és interpretáció – Egy utópia vázlat*, 2000/7, 80–92.). Németh Zoltán meglepő ajánlatot tesz ennek kezelésére: „Talán az lehetne egyfajta válasz a hatalom mindent betöltő aktivitására, úgy lehetne »mintegy megzavarni« a diszkurzust, a hatalom diszkurzusát, hogy tudatosan olyan kritikát, irodalmi szöveget írunk, amely ellentmond elveinknek, értékrendszerünknek.” (*Uo.*, 89.) Sőt, később még radikálisabb felvetéssel él: „Képzeljünk el egy szép, új világot, amely arra épül, hogy elhagyjuk a szerző(k) nevét. Egy az eddigiektől tökéletesen eltérő irodalmiság jöhetne létre.” (*Uo.*)

A Németh Zoltán irodalomtörténeti munkásságát ismerők talán ma már nem is lepődnek meg annyira ezen a radikális felvetésen, hiszen értekező prózáját éppúgy a pluralizmus és a kísérletezés jellemzi, mint költészetét. Elég csak *A posztmodern magyar irodalom hármaskönyve* (2012) című kötetét említenünk, amely vegyes fogadtatása ellenére is gyakran hivatkozott munka, vagy a néhány hónapja megjelent *Hálózatelmélet és irodalomtudomány* (2019) című tanulmánykötetet,

amely egy dinamikusan fejlődő tudományterület belátásainak interdiszciplináris hozadékait igyekszik letapogatni.

A saját teoretikus belátások és a szépírói praxis közti szoros kapcsolatot jelzi, hogy a fent idézett javaslatok húsz év távlatából akár manifesztumként is értelmezhetők. Hiszen nem csak a közelítésmódok sokasága, a nézőpontváltások jellemzők erre az életműre, de Németh Zoltán második, *A perverzió méltósága* (2002) című kötetével a versekhez kapcsolódó szerzői funkció kiiktatását is megvalósította, ugyanis neve pusztá válogatóként, illetve az utószóhoz társítva jelent csak meg. Hogy miképp reagált a kritika? Alig született reflexió a Sade márki örökségét jelölt módon tovább vivő, az obszcenitás és a perverzió képeit az elviselhetetlenség fokozó, az elidegenítés retorikai lehetőségeit mozgósító könyvről, melynek elhanyagoltságára többen is utaltak már, az újrafelfedezés viszont még várat magára, pedig a magyar költészet történetének egyik legradikálisabb kísérletéről, megkerülhetetlen darabjáról van szó, amely a poszthumanista diskurzusok előtérbe kerülésével különösen fontos szerepre tehetne szert.

Az ezzel a vállalkozással kijelölt – bár már a debütáló könyvet, *A szem folyékony testét* olvasva is érzékelhető (2000) – program, az emberi létmódok határhelyezeteinek vizsgálata, a humánus szélsőértékeinek feltérképezése valamennyi azóta megjelent szépirodalmi munkájában központi probléma, miközben a nyelvhasználat, a forma, illetve a beszélői pozíciók és beszédmódok terén jelentős eltéréseket figyelhetünk meg.

Bár lírai szövegeit csak a 2000-es évek végén – számos recenzió közlése után – kezdte publikálni az *Alföldben*, az első hosszú költemény, a *Szozopoli anziksz* (2009/11, 59–62.) *Férfianyag* címen a *Boldogságtelep, vetélőgépben – Csáth szeretője* (2011) poétikai szempontból szokatlanul ható, mégis fontos darabja lett, s tíz éve versei is rendszeresen jelennek meg a folyóiratban, például a *Kunstkamera* (2014) és az *Állati férj* (2016) néhány fontos darabja ugyancsak itt látott napvilágot először. Bízom benne, hogy ezután, immár Alföld-díjasként továbbra is elsőként osztja majd meg felforgató, kockázatos és éppen ezért rendkívül izgalmas kísérletezéseinek eredményét a folyóirat olvasóival.

ÁFRA JÁNOS

BENGI LÁSZLÓ

Bengi László az alábbiakat írja legutóbbi *Alföld*-kritikájában (Szilágyi Zsófia *Az éretlen Kosztolányi* című kötetéről): „A szerző textológiai tudása rendre a Kosztolányi-novellák új kontextusát teremti meg. A szövegváltozatok szembesítése a könyvben mindenkor olyan példák révén történik, amikor módosul vagy összetettebbé válik a mű értelmezése. Kosztolányi és a vele kortárs szerzők munkáinak egymás mellé állítása szintén más távlatba képes helyezni akár a sokat olvasott szövegeket is. [...] Az új szempontokat kínáló kontextusok közül bizonyos értelemben kiemelkedik az irodalmi élet korabeli intézményrendszerének összefüggése.” Az idézetben ott rejlenek azok a kulcsfogalmak, amelyek nem véletlenül kel-

tették föl Bengi László figyelmét, hiszen ezek az ő irodalomtörténeti munkásságának is alapvető kellékei.

Mindenekelőtt szembeötlő a „textológiai tudás” dicsérete. Bengi műveiben számkra is példaértékűen mutatkozik meg, hogy a textológiai és filológiai precizitás, illetve keletkezéstörténeti vizsgálódás miként válik a mű befogadását megteremkenyítő, az olvasást elmélyítő tényezővé. Dolgozataiban valóban a „filológia” kifejezés eredeti körülírható értelmének igazságát leljük: a logosz iránti elköteleződés, a nyelv és a szavak alakjának és értelmének szeretete, a szövegszerűségben rejlő tudás és jelentés kibontása és magyarázata iránti szerény lelkesültség határozza meg írásos és előszóbeli megnyilatkozásait. A következő szavunk a „kontextus”, amely Benginél az olvasás egyik kulcskifejezése. A fenti idézetben ilyen kontextus mindenekelőtt a textológiai szintér, illetve az a jelenség, amikor a mű különböző szövegvariánsokban él egymás mellett. Mintha párhuzamos világok lennének ezek a változatok, mondhatnánk, de Bengi vizsgálódásaiban épp az az érdekes, hogy e párhuzamosságok egyben kölcsönhatások is, amelyek a művek keletkezés-, olvasás- és hatástörténetében érhetőek tetten. Bengi azt mutatja rendre ki, hogy milyen dimenziókapuk nyílnak egymásra ezekből a parallel szöveg univerzumokból.

Kontextus lehet továbbá az a szöveggörnyezet, amelyet más szerzők, kortársak különböző típusú írásai jelentenek. Bengi újabb kutatásaiban kiemelendő, ahogyan a fenti idézetben is szerepel, a korabeli intézményesség összefüggésrendszerre. Legutóbbi könyve, *Az irodalom színterei – Irodalom és sajtó összefüggésrendszere a 20. század első évtizedeiben*, ennek elsőrangú példája. Ahogyan Kálai Sándor fogalmaz a könyvről az *Alföldben* megjelent kritikájában: az irodalom színtereiben „a hangsúly az előbbiről átkerül az utóbbira, [...] a szerző arra keresi a választ, hogyan ragadható meg az irodalom működése a társadalmi térben”. Ebben a könyvben sem tagadja meg azonban a szerző elsődlegesnek mondható, az első könyvétől, a 2000-es *Az elbeszélés kihívásaitól* kezdve nyilvánvaló kutatási területét, Kosztolányi Dezső munkásságát, hiszen ezúttal is Kosztolányinak a korabeli nyilvánossághoz fűződő viszonya lesz az elemzések tulajdonképpeni tárgya.

Elemzésről, korábban valaminek *kimutatásáról* beszéltem, s laudációm végén nem tudom kihagyni azt a ziccert, amelyet Bengi László sajátos, a vegyészeti irányába tett tudományos vargabetűje jelent. Bármennyire is olcsó itt párhuzamot vonni, azt mondhatjuk, hogy a vegyi elemzés módszere nem áll túlzottan távol a szerző irodalomértelmező tevékenységétől – még akkor sem, ha nála a pozitivisták metódus mindig alapvetően hermeneutikai érdekeltségű, s laboratóriuma nem kémiai anyagoktól, hanem a vibráló szellemtől fénylik föl.

LAPIS JÓZSEF

Híreink

2019 tavaszán meghirdetett Határ pályázatunkra több mint félezer pályamű érkezett a szerkesztőséghez.

A díjazottak vers és próza kategóriában: 1. díj: Marno János, 2. díj: Kántor Péter, 3. díj: Závada Péter.

Esszé és tanulmány kategóriában: 1. díj: Kustár György, 2. díj: Bódi Katalin, 3. díj: Balogh Gergő, különdíj: Gazda Albert.

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Tipográfia: Kass János

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.